

ISSN 2227-6521 (Print)

ISSN 3083-564X (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В.Н. КАРАЗІНА**

**Серія “Соціологічні дослідження
сучасного суспільства:
методологія, теорія, методи”**

Випуск 54

Засновано 1983 р.

Харків

2025

Засновник і видавець – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Міністерства освіти і науки України
Рік заснування – 1983.
Періодичність – 2 рази на рік.

У Віснику опубліковані результати теоретичних та емпіричних досліджень сучасного суспільства відомих українських та зарубіжних учених, а також молодих науковців. Акцентовано увагу на актуальних проблемах та перспективах розвитку соціології в умовах соціальних невизначеностей. Для науковців, викладачів, студентів та аспірантів соціологічних спеціальностей та всіх, хто цікавиться соціологічною проблематикою. Видання включено до Переліку наукових фахових видань України (спеціальність – 054) з присвоєнням категорії «Б» (згідно Наказу МОН №409 від 17.03.2020).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол №17 від 30.06.2025 р.)

Головний редактор:

Голіков О. С. – професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна).

Відповідальний редактор:

Сокурянська Л. Г. – професорка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна).

Технічний секретар:

Остроухова Г. С. – фахівчиня, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна).

Редакційна колегія:

Бакіров В. С. – професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна);

Батасєва К. В. – професорка, Житомирський економіко-гуманітарний інститут Університету «Україна» (Україна);

Зелінська М. – професорка, Інститут соціології Університету Зеленої Гури, Зелена Гура (Польща);

Клочко М. – професорка, Державний університет штату Огайо (США);

Лисиця Н. М. – професорка, Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця (Україна);

Марценюк Т. О. – доцентка, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (Україна);

Меншиков В. – професор, Центр соціальних досліджень Інституту гуманітарних та соціальних наук Університету Даугавпілса (Латвія);

Рущенко І. П. – професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна);

Сердюк О. О. – доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ (Україна);

Сорока Ю. Г. – професорка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна).

Адреса редакційної колегії:

61022, Харків, майдан Свободи, 6, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, соціологічний факультет.

Тел.: 707-53-89; 707-54-90

e-mail: socioedition@karazin.ua

<http://periodicals.karazin.ua/ssms>

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Ідентифікатор медіа у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-04469 (Рішення № 1538 від 09.05.2024 р Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Протокол № 15)

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
оформлення 2025

ISSN 2227-6521 (Print)
ISSN 3083-564X (Online)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VISNYK

**of V. N. KARAZIN
KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY**

**Series “Sociological studies
of contemporary society:
methodology, theory, methods”**

Issue 54

Founded 1983

**Kharkiv
2025**

Founder and Publisher – V. N. Karazin Kharkiv National University
of the Ministry of Education and Science of Ukraine
Established in 1983
Published 2 times a year

The Visnyk presents the results of theoretical and empirical studies of modern society from well-known Ukrainian and foreign scientists, as well as young scientists. The attention is focused on the actual problems and perspectives of sociology development in social uncertainty conditions. It is intended for scientists, lecturers, students and postgraduates of sociological specialties and all those interested in sociological issues.

Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University Series «Sociological studies of contemporary society: methodology, theory methods» is a specialized edition in sociology (Order of the Ministry of education and science of Ukraine from 17.03.2020, No. 409).

Published by the decision of the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University
(Protocol №17 dated 30 June 2025)

Chief Editor:

Golikov Oleksandr – Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine).

Assistant Editor

Sokurianska Liudmyla – Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine).

Technical secretary

Ostroukhova Anna – specialist, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine).

Editorial Board

Bakirov Vil – Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine);

Bataeva K. – Professor, Zhytomyr Institute of Economics and Humanities of the University of «Ukraine» (Ukraine).

Klochko M. – Professor, The Ohio State University, Marion (USA);

Lysytsia N. – Professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (Ukraine);

Martsenyuk T. – Associate professor, National University of Kyiv-Mohyla Academy (Ukraine);

Menshikov V. – Professor, Center for Social Research, Institute of Humanities and Social Sciences, Daugavpils University (Latvia);

Ruschenko I. – Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine);

Serdiuk O. – Associate professor, Kharkiv National University of Internal Affairs (Ukraine);

Soroka Y. – Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine);

Zielińska M. – Professor, Institute of Sociology, University of Zielona Gora (Poland).

Contacts:

6, Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

phones (+38-057) 707-53-89, (+38-057) 707-54-90; fax (+38-057) 714-14-08;

e-mail: socioedition@karazin.ua <http://periodicals.karazin.ua/ssms>

The Peer-reviewed Journal

Media identifier in the Register of the field of Media Entities: R30-04469 (Decision № 1538 dated May 9, 2024 of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, Protocol № 15)

ЗМІСТ

Зміст	5
Contents	6

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

Кислова О. М., Ніколаєвська А. М. Стандартизація соціологічного тесту в контексті проблеми вимірювання в соціології	7
Шандор Ф. Ф., Токар М. Ю. Сприйняття мілітаризму й мілітарної культури в сучасному громадянському суспільстві: теоретико-методологічні проблеми дослідження	17
Довбиш Н. Є. Теорії мереж Н. Кристакіса та М. Грановеттера: евристичні можливості у дослідженні соціального капіталу органів місцевого самоврядування	26

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Файдюк Н. В., Зубарєв О. С. Концептуальні засади соціологічного дослідження соціалізації негетеросексуальних осіб у гетеронормативному суспільстві	37
Мальцева К. С. Травматичні стресори війни та статус здоров'я: кумулятивний стрес упродовж життя та ресурси стійкості	47
Тертишник О. С. Індустрія соціальної реклами в сучасній Україні: спроба соціологічної інтерпретації	55
Вимоги до публікацій	61
Соціологічний факультет Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна	62

CONTENTS

Зміст	5
Contents	6
 CHAPTER 1	
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF SOCIOLOGY	
Kyslova O., Nikolaievskaya A. Standardization of sociological tests in the context of measurement problem in sociology	7
Sandor F., Tokar M. Problems of perception of militarism and military culture in modern civil society	17
Dovbysh N. Network Theories of N. Christakis and M. Granovetter: Heuristic Possibilities in Researching the Social Capital of Local Self-Government	26
 CHAPTER 2	
EMPIRICAL RESEARCHES OF MODERN SOCIETY	
Faidyuk N., Zuvarev O. Conceptual Foundations of the Sociological Study of the Non-Heterosexual Persons' Socialization in Heteronormative Society	37
Maltseva K. Traumatic War-Induced Stressors and Health Status: Cumulative Life Stress and Resources of Resilience	47
Tertyshnyk O. Social Advertising Industry in Contemporary Ukraine: A Sociological Interpretation Attempt	55
 The Requirements to the Publication	 61
Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University	62

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

DOI 10.26565/2227-6521-2025-54-01

УДК 316.422:303.42(075)

СТАНДАРТИЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕСТУ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ВИМІРЮВАННЯ В СОЦІОЛОГІЇ

Кислова Ольга Миколаївна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри методів соціологічних досліджень соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, e-mail: olga.kyslova@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2241-1313>

Ніколаєвська Алла Михайлівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, e-mail: alla.nikolaievska@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7705-9671>

Стаття присвячена аналізу низки проблем, пов'язаних із застосуванням специфічного методу отримання соціологічної інформації – соціологічного тесту. Представлено огляд наукових підходів до розуміння самого поняття «соціологічний тест», уточнено деякі споріднені з ним поняття (зокрема «тест», «норма», «нормативна шкала»), розглянуто процедурні моменти, пов'язані із розробкою соціологічних тестів, прийомами забезпечення їхньої діагностичної спроможності. Особливу увагу приділено питанням стандартизації соціологічних тестів, оскільки ця процедура, по-перше, уніфікує процес тестування та забезпечує об'єктивність і відтворюваність, а, по-друге, є важливою передумовою перевірки соціологічного тесту на надійність, валідність та інваріантність, що визначають загалом якість цього вимірювального інструменту. Зазначено, що, на відміну від психологічної науки, де стандартизація стала невід'ємною частиною дослідницької практики, соціологічні опитувальники часто створюються без комплексної перевірки внутрішньої структури, що призводить до значної варіабельності отриманих результатів і ускладнює порівняння даних різних дослідницьких центрів. За відсутності інструментів соціологічні дослідження ризикують стати фрагментарними та непридатними для процедури порівняння, що, у свою чергу, обмежує можливість формування кумулятивного соціологічного знання, застосування отриманих даних у міждисциплінарних і міжнародних порівняльних дослідженнях. Особливо гостро ці проблеми знаходять прояв у вимірюванні багатовимірних і контекстно залежних соціальних конструктів (соціальної довіри, громадянської активності, соціального статусу тощо). У статті також окреслено низку методологічних орієнтирів для практичної реалізації процедури стандартизації соціологічних тестів, зокрема схарактеризовані два аспекти стандартизації та загальна її процедура, процес та процедура нормалізації шкали тощо.

Ключові слова: соціологічні методи, психологічні тести, соціологічний тест, вимірювання соціальних процесів, стандартизація, шкалювання.

Для цитування: Кислова О. М., Ніколаєвська А. М. Стандартизація соціологічного тесту в контексті проблеми вимірювання в соціології. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2025. Випуск 54. С. 7-16. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-01>

How to Cite: Kyslova, O., & Nikolaievskaya, A. (2025) 'Standardization of sociological tests in the context of measurement problem in sociology'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods*. 54, pp. 7-16. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-01> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. Арсенал методів сучасної соціології перебуває в стані динамічного розвитку: удосконалюються традиційні методи збору інформації, з'являються нові інструменти завдяки досягненням у сфері інформаційних технологій, модернізується процес аналізу та обробки зібраних даних тощо. Постійне оновлення інструментів збору, аналізу та інтерпретації емпіричних даних зумовлюється як внутрішніми потребами соціологічної науки, так і впливом суміжних дисциплін, передусім психології.

Одним із напрямів міждисциплінарного запозичення стало впровадження тестових методик — інструментів, які в психології здобули статус провідних засобів психодіагностики, а в соціології дедалі частіше розглядаються як ефективний засіб вивчення соціальних феноменів (див. [1; 2; 3]).

Як зазначала Н. Паніна [2], проблема соціологічного тестування є частиною ширшого кола питань, пов'язаних із вимірюванням у соціології. Водночас, на її думку, емпірична соціологія значно поступається психології за рівнем методичної розробленості та технічного забезпечення вимірювальних процедур. Психометрія може слугувати орієнтиром у розв'язанні теоретико-методологічних і практичних труднощів соціологічного вимірювання. Серед таких труднощів дослідниця називає:

- неможливість порівнювати дані про один і той самий об'єкт, отримані в різних дослідженнях;
- низьку точність вимірювальних шкал і, як наслідок, їхню слабку чутливість до змін у соціальному об'єкті;
- відсутність чітко зафіксованих характеристик якості методик (таких, як надійність і валідність);
- відсутність нормативних показників, що унеможлиблює стандартизовану інтерпретацію результатів [2, с. 59].

Виправити ситуацію, на її думку, могли б зусилля, спрямовані на створення стандартизованих соціологічних методик, які мають бути водночас компактними, надійними й валідними. Саме на цьому перетині – між теоретичними викликами та потребою в практичних інструментах – й актуалізується проблема стандартизації соціологічного тесту.

На відміну від психології, де стандартизація тестів давно стала невід'ємною частиною дослідницької практики і передбачає ретельне апробування, нормування, перевірку надійності, валідності та уніфікацію процедур проведення, у соціології подібна увага часто відсутня. Соціологічні опитувальники та шкали часто створюються *ad hoc*, без комплексної перевірки їхньої внутрішньої структури, що призводить до значної варіабельності результатів і ускладнює порівняння даних.

Особливо гостро це проявляється у вимірюванні багатовимірних і контекстно залежних соціальних конструктів, наприклад соціальної довіри, громадянської активності, соціального статусу тощо. Без стандартизованих інструментів дослідження ризикують стати фрагментарними, їхні дані неможливо порівнювати з результатами інших досліджень, що суттєво обмежує можливість формування кумулятивного соціологічного знання, а також застосування отриманих даних у міждисциплінарних і міжнародних порівняльних дослідженнях.

Стандартизація є основою шкалювання (побудови шкали вимірювання), тобто визначення, які числові значення відповідають різним рівням вираженості досліджуваної ознаки. У контексті розробки тестів (психодіагностичних, педагогічних чи соціологічних) шкалювання полягає у перетворенні сирих тестових балів на шкальні значення, які дозволяють порівнювати результати між респондентами, групами чи вибірками незалежно від конкретного тесту, кількості запитань чи особливостей розподілу результатів. Отже, стандартизація відіграє вирішальну роль у розробці тесту, адже саме вона забезпечує можливість інтерпретації та порівняння результатів тестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обговорення сутності поняття «соціологічний тест» та його відмінностей від «психологічного тесту» представлено у публікаціях Н. Паніної, Є. Головахи, С. Дембіцького [2; 3-7]. Соціологічні тести розглядаються в контексті проблем вимірювання психологічних, соціально-психологічних та соціальних феноменів «...як комплексні вимірювальні інструменти, рівень обґрунтованості котрих (як засобів отримання достовірного соціологічного знання) дещо вищий за той, якого можливо досягти в соціологічній практиці» [7, с. 7-8].

Водночас варто зауважити, що в англomовній соціологічній літературі термін «sociological test» у значенні спеціальної вимірювальної методики, адаптованої для соціологічного дослідження, майже не використовується. Натомість частіше застосовується ширше поняття «tests», яке охоплює різноманітні психометричні методики, зокрема ті, що використовуються для вивчення соціальних феноменів. Яскравим прикладом є методика вивчення цінностей Ш. Шварца, що має придатний для масових опитувань формат, орієнтована на аналіз соціальних явищ, а результати її застосування широко використовуються для оцінки стану різних суспільств [3, с. 37]. Крім того, в науковому дискурсі набув поширення термін «sociology of testing» [8; 9; 10], що позначає напрям досліджень, зосереджений на вивченні розповсюджені тестової практики в умовах цифрових інновацій, а також на пов'язаних з цим соціальних процесах, зокрема трансформації повсякденного життя під впливом перманентного тестування. У цьому контексті тест розглядається не лише як інструмент дослідження (вимірювання) певних соціальних характеристик, а як форма соціального впливу, що бере участь у регуляції доступу до ресурсів, соціальної мобільності тощо.

Проблематика стандартизації тестів, зокрема соціологічних, зазвичай розглядається у зв'язку з розробкою тестових методик, призначених для вимірювання складних абстрактних конструктів і забезпеченням їхньої валідності та надійності [11-13]. Витоки сучасних підходів сягають робіт таких дослідників, як Льюїс Терман [14], Френк Н. Фріман [15], Чарльз Спірмен [16], Лі Кронбах [17], чії концепції стали основою для сучасної психометрії.

Незважаючи на значні досягнення, проблема стандартизації тестів залишається актуальною і сьогодні: тривають дискусії щодо вдосконалення традиційних підходів, пропонуються нові рішення, активно осмислюються різні аспекти цієї процедури у світлі сучасних методологічних викликів [18-22]. У межах сучасних академічних обговорень можна виокремити низку концептуальних напрямів, що відображають трансформацію уявлень про стандартизацію та її роль у забезпеченні надійності соціологічних вимірювань:

- по-перше, тривають дискусії щодо статистичних аспектів стандартизації. [23-25], включаючи питання нормалізації, обробки сирих балів, побудови шкал та валідації результатів. Водночас стандартизація дедалі частіше розглядається не лише як технічна процедура уніфікації, а й як засіб забезпечення об'єктивності, етичності та репрезентативності тестових вимірювань [26; 27];

- по-друге, значна увага приділяється проблемі інваріантності вимірювання (Measurement Invariance), обговорюються різні формалізовані моделі [28-29], а також дискутуються проблеми та обмеження формалізації, особливо в контексті міжкультурних досліджень [30; 31];

- по-третє, у сфері соціологічного тестування зростає увага до проблем адаптації тестів, що виходять за межі лінгвістичних питань та потребують урахування соціального й культурного контексту цільової вибірки для забезпечення обґрунтованості порівняльних результатів [32; 33].

Попри активізацію академічного інтересу, проблеми стандартизації соціологічних тестів потребують подальшого системного вивчення як у теоретичному, так і в прикладному вимірах, оскільки ця процедура не лише уніфікує процес тестування та забезпечує об'єктивність і відтворюваність, а також є передумовою перевірки надійності, валідності, інваріантності, що визначають якість тесту як вимірювального інструменту.

Метою статті є визначення можливих підходів до стандартизації соціологічного тесту, уточнення пов'язаних з цим понять та окреслення методологічних орієнтирів для практичної реалізації процедури стандартизації в умовах соціологічного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто звернутися до уточнення поняття соціологічного тесту та його специфічних рис. Як відомо, у психології метод тестування спочатку виник як основний інструмент дослідження в межах диференційної психології. Згодом тести набули статусу одного з ключових засобів психодіагностики. У 1890-х роках психологічні та антропометричні тести почали активно застосовуватися у США, а вже на початку XX століття вони стали в цій країні основним джерелом наукової інформації про дитячу психіку та ефективним інструментом професійного відбору. Починаючи з кінця 1950-х років, соціологи почали виявляти інтерес до тестових методик, досліджуючи їхні евристичні можливості в контексті соціологічних досліджень [1, с. 303]. Зокрема, відомі дослідження американських авторів, в яких використовувалися ігрові методики, тест незавершених речень (SCT), тематичний апперцептивний тест (ТАТ) та інші інструменти [34]. Безумовно, не всі психодіагностичні методики придатні для використання в соціологічних дослідженнях, проте окремі з них вже продемонстрували свою ефективність і практичну цінність. Насамперед йдеться про модифікації згаданих вище проєктивних методик, тестів, побудованих за зразком методики С. Розенцвейга (PF-Study), а також малюнкових методик.

В українській соціології тестові методики почали використовувати лише наприкінці 1990-х років. Насамперед йдеться про дослідження Н. Паніної, Є. Головахи, а згодом С. Дембіцького. Особливої уваги заслуговують напрацювання Н. Паніної, яка у 1998 році в статті «Вимірювання в соціології та принципи застосування тестів у масових опитуваннях» наголосила не лише на необхідності адаптації класичних психологічних тестів до потреб соціологічного дослідження, а й підкреслила важливість створення повноцінних соціологічних тестів як самостійного інструменту вимірювання.

Дослідниця визначила низку критеріїв, яким має відповідати соціологічний тест:

- універсальність: методика повинна охоплювати найголовніші, ключові індикатори досліджуваного феномену, що забезпечує її придатність для використання в різних типах соціологічних досліджень;

- інтегральність: тест має дозволяти узагальнення різних вимірів в єдиний інтегрований показник;

- якісність: тестова методика повинна мати підтверджені статистичні характеристики надійності та валідності;

- стандартизованість: необхідно встановити нормативи для досліджуваного явища, що уможливило інтерпретацію результатів з позицій інтенсивності прояву відповідного феномену;

- компактність: тест має бути достатньо стислим, щоб його можна було легко включати до масових опитувань;

- «чутливість»: незважаючи на стислість, тест повинен забезпечувати достатній рівень точності вимірювання;

- об'єктивність: цілі тестування мають бути неочевидними для респондента, що дозволяє зменшити ймовірність свідомого викривлення відповідей [2, с. 67].

Соціологічний тест суттєво відрізняється від психологічного як за своїм призначенням, так і за підходами до побудови й застосування. Насамперед ці два типи тестів орієнтовані на різні об'єкти

вимірювання. Психологічний тест розробляється для діагностики таких індивідуальних психологічних особливостей, як риси особистості, інтелектуальні здібності, емоційні стани чи мотиваційні настанови. Його головна мета – отримати інформацію про психічний стан окремої людини або спрогнозувати її поведінку в певних умовах. Натомість соціологічний тест фокусується на вивченні соціальних характеристик – цінностей, соціальних установок, рівня довіри, політичних орієнтацій тощо. Його завдання полягає не в індивідуальній діагностиці, а у виявленні типових закономірностей і тенденцій у масштабі великих соціальних груп або всього суспільства.

Ці відмінності зумовлюють різний масштаб застосування. Психологічні тести найчастіше використовуються в індивідуальному форматі або в невеликих групах, зокрема в клінічній практиці, системі освіти або під час відбору персоналу. Соціологічні тести, навпаки, розраховані на масове використання, зокрема в репрезентативних опитуваннях, де важлива швидкість, ефективність і компактність інструменту.

Соціологічне тестування можна розглядати у трьох взаємопов'язаних вимірах (див.[3; 4]). Передусім йдеться про методичний вимір, який передбачає дотримання вимог до валідності й надійності методики, що дозволяє застосовувати її в масових опитуваннях. У цьому сенсі соціологічне тестування охоплює як спеціально розроблені соціологічні інструменти, так і адаптовані психологічні методики. Другий вимір пов'язаний зі змістовною спрямованістю тесту: він має бути орієнтований на вивчення соціальних явищ і процесів. Це зумовлює необхідність побудови концептуальної основи тесту саме на засадах соціологічного знання. Третій вимір стосується аналітичного потенціалу соціологічного тесту, тобто можливості використовувати отримані результати не лише для опису чи вимірювання, але й для ширших теоретичних висновків щодо стану та функціонування соціальної системи. Як зазначає С. Дембіцький, навіть за відсутності попередньої теоретичної моделі такі висновки можуть формуватися в процесі емпіричного застосування тесту [3, с. 36-37; 4, с. 144].

Таким чином, дослідники не лише актуалізували необхідність адаптації психологічних методик для соціологічних цілей, а й окреслили підходи до створення власне соціологічних тестів як самостійних вимірювальних інструментів, що розширюють можливості збору соціологічної інформації. Так, Н. Паніна підкреслювала важливість дотримання процедур вимірювання, характерних для психометрії, акцентуючи на потребі розробки тестів, здатних адекватно відображати соціальний контекст. С. Дембіцький представив концепцію соціологічного тесту як індикаторної структури, що дозволяє інтегрувати результати емпіричних досліджень і узагальнювати їх у межах складних соціальних конструктів.

Попри міждисциплінарний характер соціологічного тестування, саме класичні підходи до стандартизації, напрацьовані в рамках психометрії, залишаються ключовим методологічним орієнтиром. Їхнє застосування дає змогу уніфікувати процедури розробки, апробації та інтерпретації тестів, підвищити об'єктивність вимірювання та забезпечити порівнюваність результатів у різних дослідницьких контекстах. У зв'язку з цим ми й пропонуємо звернутися до проблематики стандартизації тестів, зокрема до основних концепцій і процедур, що лежать в її основі.

Тест визначається як опитувальник (анкета), що містить низку пунктів (завдань, відкритих чи закритих запитань), відповіді на які оцінюються певною кількістю балів та об'єднуються відповідним чином для отримання загального (складеного) балу за весь тест. Всі пункти тесту повинні стосуватися вимірюваного конструкту, у тест не включають запитань, що не мають до нього відношення, щоб загальна (складена) оцінка також була індикатором цього конструкту (докладніше див. [20]). Такі додаткові запитання, як соціально-демографічний блок, не входять до тесту і аналізуються окремо. Якщо порівнювати тести зі звичними для соціологів соціологічними анкетами, то тести як засоби складних конструктів можуть бути їхньою частиною. Отже, основними характеристиками тесту є такі: (а) серія питань, на які відповідає респондент (піддослідний), та (б) складений бал, який виникає в результаті оцінювання відповідей на ці питання. Отриманий набір питань разом називається «тестом», «шкалою» або «вимірюванням» [35]. Популярність тестів зумовлюється тим, що вони дозволяють сконструювати кількісну шкалу для вимірювання латентного конструкту, ґрунтуючись на множинній інформації, пов'язаній з ним.

Стандартизація тесту необхідна для забезпечення можливості порівняння тестових показників, отриманих різними респондентами, а також їхнього зіставлення з результатами генеральної сукупності або окремих груп.

Стандартизація тесту має два аспекти:

1. *Стандартизація процесу тестування.* Вона передбачає створення однакових умов проходження тесту, тобто уніфікованість та регламентованість процедури тестування, зокрема розробку точних інструкцій щодо тестування, визначення умов, за яких не можна використовувати методику, встановлення критеріїв придатності методики для певних груп піддослідних (респондентів) тощо.

2. *Стандартизація інтерпретації результатів тестування.* Йдеться про створення системи норм – стандартизованих статистичних показників, що відображають положення індивіда щодо вибірки стандартизації (нормативної групи). На цьому етапі «сирі» оцінки (первинні бали) трансформуються у зручні для аналізу шкальні показники, що дають можливість здійснювати прозору та обґрунтовану

інтерпретацію результатів, а також порівнювати їх між різними групами чи дослідженнями. На цьому етапі залучається арсенал методів математичної статистики.

Результати тестування кожного з учасників тестування представляються у вигляді певного числа, тобто кількості набраних балів. Це число називають первинною тестовою оцінкою або «сирим» балом. Проте для інтерпретації цих чисел, для розуміння отриманого результату у порівнянні з іншими здійснюється штучне перетворення, засноване на аналізі емпіричного розподілу тестових оцінок у репрезентативній вибірці піддослідних. Процедура такого перетворення часто зветься нормалізацією, оскільки вона пов'язана зі встановленням норм та побудовою нормативної шкали.

Норма – це стандартизований статистичний показник, що відображає типовий рівень виконання тесту в межах певної референтної групи. Вона слугує основою для інтерпретації індивідуального результату: дозволяє оцінити, наскільки він відрізняється від середнього (нормативного) рівня, чи перебуває в межах «нормального» діапазону, або ж істотно вищий чи нижчий за нього. Зазвичай норми розробляються окремо для різних соціальних груп з урахуванням віку, статі, рівня освіти, культурного контексту тощо. Вони виступають статистично обґрунтованим орієнтиром, який фіксує те, що вважається типовим або очікуваним для певної категорії респондентів.

Основою визначення норм є статистичний підхід, який передбачає емпіричне тестування репрезентативної вибірки (вибірки стандартизації). Після збору результатів проводиться їхній кількісний аналіз: будують розподіл вимірюваної ознаки (конструкту), обчислюють середнє значення та стандартне відхилення. На основі цих статистичних параметрів створюється нормативна шкала або таблиця, яка й використовується для інтерпретації індивідуальних результатів.

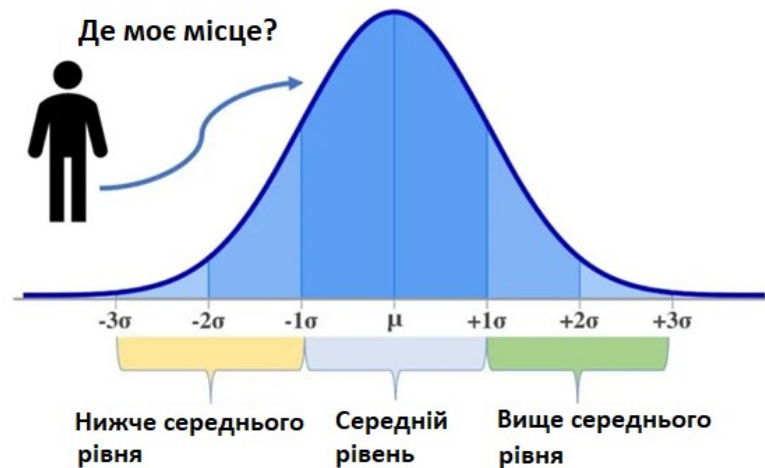

Рисунок 1. Нормальний розподіл як основа для визначення норм (μ – середнє значення, σ – стандартне відхилення).

Figure 1. Normal distribution as a basis for determining norms (μ – mean, σ – standard deviation).

На рисунку зображено класичну модель нормального (гаусівського) розподілу, яка широко використовується в тестуванні. Вона демонструє, як індивідуальний результат співвідноситься із середнім значенням і стандартними відхиленнями, що дозволяє віднести його до певного рівня: середнього, нижчого або вищого від середнього (див. рис. 1).

На основі цих даних створюється нормативна таблиця або шкала, яка й використовується для інтерпретації індивідуальних результатів. Саме вона дає змогу співвіднести первинну оцінку («сирий» бал) конкретної особи з розподілом оцінок, отриманих на вибірці стандартизації, та з'ясувати, яке місце посідає ця оцінка у розподілі: чи відповідає її показник середньому результату групи, де проводилася стандартизація тесту, чи він вищий або нижчий за середній.

Нормативна шкала – це інструмент для інтерпретації «сирих» результатів тесту шляхом їхнього зіставлення зі статистичними показниками, отриманими на вибірці стандартизації. Вона дає змогу визначити, наскільки індивідуальний бал відрізняється від типових (нормативних) значень у популяції. Залежно від цілей дослідження, нормативна шкала може подаватися у формі процентильних рангів, категоріальних рівнів («низький», «середній», «високий») або стандартизованих оцінок.

Слід зазначити, що нормативні шкали завжди ґрунтуються на таких стандартизованих показниках, як процентилі (відсоткові ранги), Z-оцінки, T-бали тощо. Вони дають змогу перетворити первинний «сирий» бал (тобто кількість балів, набраних респондентом під час тестування) на уніфіковану й інтерпретовану оцінку. Ці статистичні стандарти є універсальними засобами порівняння результатів у межах референтної групи. Втім, така інтерпретація може бути недостатньо зручною або зрозумілою для

практичного використання, особливо у прикладних дослідженнях. Саме тому розробляються спеціалізовані нормативні шкали, адаптовані під конкретні конструкти та цільові групи. Прикладами таких шкал у психології можна, наприклад, назвати відповідні інструменти в тестах інтелекту (Wechsler Adult Intelligence Scale (WAIS) чи прогресивних матрицях Равена) або у відомому особистісному опитувальнику MMPI (Minnesota Multiphasic Personality Inventory), призначеному для оцінювання особистісних характеристик і психічних відхилень. Ці шкали створюються на основі стандартизованих даних, але мають власну систему балів, інтерпретаційні межі та рекомендації для практичного тлумачення результатів.

Підкреслимо, що всі ці шкали пов'язані з нормальним розподілом та стандартизованими показниками, наприклад на рис. 2 показано такий зв'язок шкали IQ.

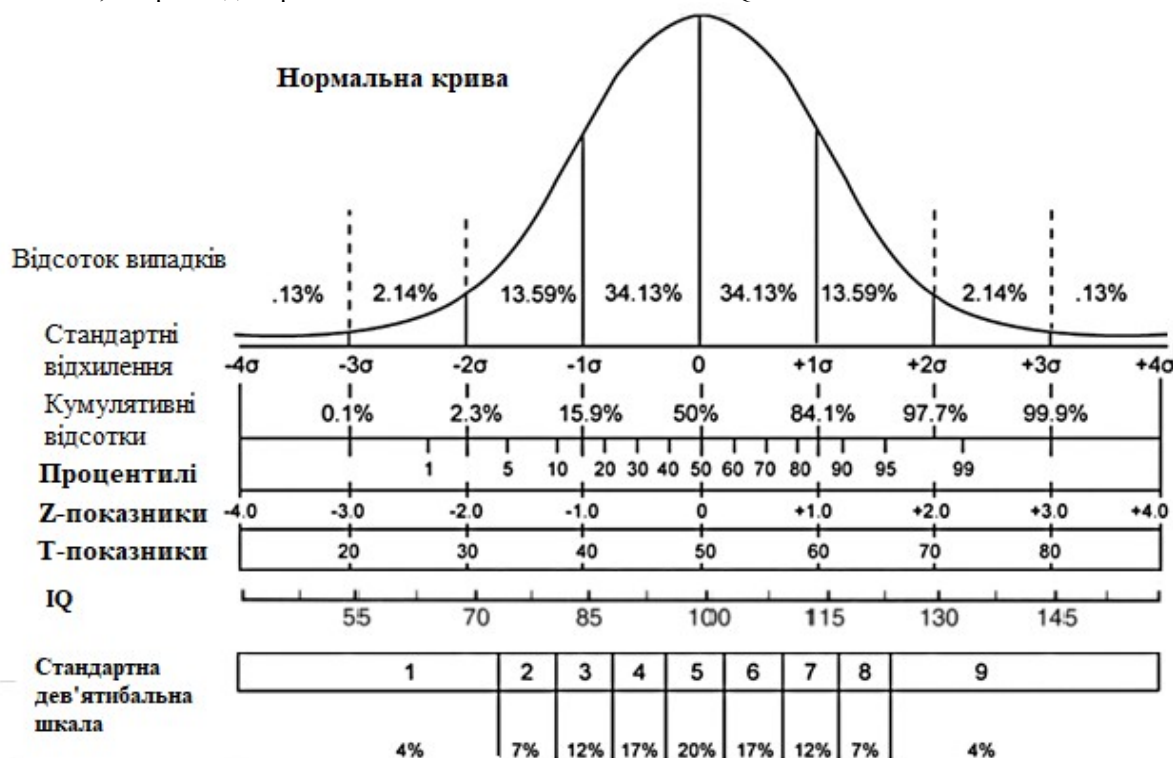

Рисунок 2. Нормальна крива та стандартизовані оцінки

Figure 2. Normal curve and standardized scores

Водночас у контексті психологічних досліджень також широко застосовуються інтерпретаційні шкали типу стенонів (stanine), які ще називають рівневими шкалами. Вони поділяють континуум результатів на обмежену кількість інтервалів (зазвичай дев'ять), кожен з яких має фіксовану інтерпретацію від «дуже низького» до «дуже високого» рівня (зв'язок з нормальним розподілом та стандартними статистичними показниками див. на рис. 2).

У соціологічній практиці також широко застосовуються п'ятибальні шкали — простіші рівневі системи, які класифікують результати за п'ятьма категоріями: дуже низький, низький, середній, високий і дуже високий рівень. Такі шкали часто використовуються як в опитувальниках (на рівні респондентських відповідей), так і на етапі інтерпретації узагальнених результатів після статистичної обробки «сирих» балів.

Переваги таких інтерпретаційних шкал полягають у тому, що вони:

- полегшують інтерпретацію даних для широкої аудиторії, включно з нефахівцями;
- підвищують комунікативну ефективність, зводячи складні статистичні оцінки до зрозумілих рівнів;
- сприяють узагальненню результатів при побудові типологій, порівнянь між групами, виявленні закономірностей;
- адаптовані до масових опитувань, в умовах яких важливо уникати перевантаження деталями.

У соціології, де результат повинен бути не лише статистично обґрунтованим, але й зрозумілим у публічному дискурсі, такі шкали забезпечують баланс між точністю та доступністю. У соціологічних дослідженнях перетворення шкал відіграє важливу роль, оскільки дозволяє зробити результати вимірювань осмисленими, порівнюваними та інтерпретованими в ширшому контексті. Сирі бали, які отримує дослідник після застосування тесту чи опитувальника, не дають повної уяви про значення отриманого результату. Самі по собі вони не показують, чи є результат «високим», «низьким» або «середнім» — для цього потрібне нормування, тобто співвіднесення індивідуальних результатів із розподілом результатів у генеральній сукупності чи вибірці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проблема вимірювання в соціології як «внутрішня» методологічна проблема наукової соціологічної спільноти на рівні суспільної свідомості й громадської думки перетворюється на питання довіри до вимірювання складних соціальних явищ, а врешті-решт – й до самої соціології. Такі явища вимагають певних стандартизованих вимірювальних інструментів (насамперед може йтися про так званий соціологічний тест), розробка яких наразі, на жаль, поки не входить до переліку пріоритетних напрямів діяльності фахівців з методології та методів соціологічних досліджень. Створення соціологічного тесту вимагає, у свою чергу, дотримання низки вимог, які напрацьовані психологічною наукою в рамках психометрії й залишаються ключовим методологічним орієнтиром, незважаючи на часом принципові відмінності між психологічним і соціологічним тестом. Особливої уваги вартують питання стандартизації соціологічного тесту, оскільки вона є передумовою його перевірки на надійність, валідність та інваріантність, що визначають загалом не тільки якість цього вимірювального інструменту, а й врешті-решт і якість соціологічної інформації.

Перспективи подальших досліджень у галузі стандартизації соціологічних тестів пов'язані перш за все з необхідністю подолання низки методологічних викликів, що ускладнюють забезпечення валідності та порівнюваності результатів у сучасних соціокультурних умовах. Насамперед актуальною є потреба у розробці адаптивних моделей стандартизації, здатних враховувати специфіку локальних контекстів, динаміку соціальних змін і нові форми соціальної реальності, що потребують вимірювання. Подальші дослідження можуть зосередитися на комбінуванні нормативного та критеріального підходів до побудови шкал, вивченні інваріантності соціологічних тестів у міжгрупових і міжкультурних порівняннях, а також на етичних аспектах стандартизації. Перспективним напрямом є також інтеграція цифрових технологій у процес тестування, що відкриває нові можливості для стандартизації процедур і збору емпіричних даних. Загалом розвиток теоретико-методологічного підґрунтя стандартизації сприятиме підвищенню наукової обґрунтованості соціологічного вимірювання та його практичної релевантності.

Список використаної літератури:

1. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях. *Вісник Харківського державного університету*. 1999. № 439. *Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань*. Част. 4, 5. С. 303-305.
2. Паніна Н. Вимірювання в соціології та принципи застосування тестів у масових опитуваннях. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1998. № 1-2. С. 53-68.
3. Дембіцький С. *Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 304 с.
4. Дембіцький С. С. Соціологічні тести: сутність і валідизація. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 3. С. 140-155.
5. Дембіцький С. Принципи визначення критеріальних рівнів соціологічного тесту. *Український соціум*. 2017. № 4. С. 22-34.
6. Дембіцький С. С. Вимірювання геополітичних орієнтацій в Україні: конструювання соціологічних тестів "RF-geopol" і "EU-geopol". *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 4. С. 105-134.
7. *Комплексні вимірювальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності* / Є. Головаха, С. Дембіцький, Н. Паніна та ін.; за наук. ред. Є. Головахи та С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022.
8. Pinch T. "Testing-One, Two, Three... Testing!": Toward a Sociology of Testing. *Science, Technology, & Human Values*. 1993. Vol. 18(1). P. 25-41. DOI: <https://doi.org/10.1177/016224399301800103>
9. Marres N., Stark D. Put to the test: For a new sociology of testing. *British Journal of Sociology*. 2020. Vol. 71(3). P. 423–443. DOI: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1468-4446.12746>
10. Potthast J. The sociology of conventions and testing. *Social theory now*, edited by Claudio E. Benzecry, Monika Krause and Isaac Ariail Reed, Chicago: University of Chicago Press, 2017, 337-360. DOI: <https://doi.org/10.7208/9780226475318-013>
11. Edwards N. T. The historical and social foundations of standardized testing: In search of a balance between learning and evaluation. *Shiken and Shiken Research Journal: JALT Testing and Evaluations SIG Newsletter*. 2006. Vol. 10. P. 8-16.
12. Friedrich W. N., Olafson E., Faller K. C. Standardized tests and measures. *Interviewing children about sexual abuse: Controversies and best practice*. Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 207-225.
13. Fischer R., Milfont T. L. Standardization in psychological research. *International Journal of Psychological Research*. 2010. Vol. 3(1). P. 88-96. DOI: <https://doi.org/10.4236/psych.2018.911145>
14. Terman L. M. *The measurement of intelligence: an explanation of and a complete guide for the use of the Stanford revision and extension of the Binet-Simon intelligence scale*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1916. URL: <https://www.gutenberg.org/files/20662/20662-h/20662-h.htm>
15. Freeman F. N. *Mental tests: Their history, principles and applications*. Houghton, Mifflin and Company: 1926. <https://doi.org/10.1037/10738-000>
16. Spearman C. The Proof and Measurement of Association Between Two Things. *Studies in individual differences: The search for intelligence* / J. J. Jenkins & D. G. Paterson (Eds.). New York: Appleton-Century-Crofts, 1961. P. 45–58. <https://doi.org/10.1037/11491-005>
17. Cronbach L.J. *Essentials of Psychological Test*. New York: Harper Routledge, 1970.

18. Havârneanu G. Validity Criteria of a Standardized Test as an Opportunity for Efficient Assessment Created from the Teleological Perspective of Incremental Learning. *Science Journal of Education*. 2023. Vol. 11 (4). P. 142-149. DOI: <https://doi.org/10.11648/j.sjedu.20231104.14>
19. Bas A., et al. Understanding the development, standardization, and validation process of alternative in vitro test methods for regulatory approval from a researcher perspective. *Small*. 2021. Vol. 17(15). DOI: <https://doi.org/10.1002/sml.202006027>
20. Kyriazos T. A., Stalikas A. Applied psychometrics: The steps of scale development and standardization process. *Psychology*. 2018. Vol 9(11).P. 2531-2560. DOI: <https://doi.org/10.4236/psych.2018.911145>
21. Eteng-Uket S. The Development, Validation, and Standardization of a New Tool: The Dyscalculia Test. *Numeracy*. 2023. Vol.16(2). P. 1. DOI: <https://doi.org/10.5038/1936-4660.16.2.1417>
22. Himelfarb I. A primer on standardized testing: History, measurement, classical test theory, item response theory, and equating. *Journal of Chiropractic Education*. 2019. Vol. 33(2). P. 151-163. DOI: <https://doi.org/10.7899/JCE-18-22>
23. Lee S. Advanced Statistical Techniques for Test Standardization: Enhancing Reliability and Validity in Neuropsychological Assessments. *NUMBERANALYTICS*, 2025. URL: https://www.numberanalytics.com/blog/advanced-statistical-techniques-for-test-standardization#google_vignette
24. Flake J. K., Fried E. I. Measurement schmeasurement: Questionable measurement practices and how to avoid them. *Advances in methods and practices in psychological science*. 2020. Vol. 3(4). P. 456-465. DOI: <https://doi.org/10.1177/2515245920952393>
25. Fabian M. Scale norming undermines the use of life satisfaction scale data for welfare analysis. *Journal of Happiness Studies*. 2022. Vol. 23(4). P. 1509-1541. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10902-021-00460-8>
26. Leitgöb H., et al. Measurement invariance in the social sciences: Historical development, methodological challenges, state of the art, and future perspectives. *Social science research*. (2023). Vol. 110. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2022.102805>
27. Meuleman B., et al. Why measurement invariance is important in comparative research. A response to Welzel et al. *Sociological Methods & Research*. 2023. Vol. 52(3). P. 1401-1419. DOI: <https://doi.org/10.1177/00491241221091755>
28. Welzel, Christian, et al. Non-invariance? An overstated problem with misconceived causes. *Sociological Methods & Research*. 2023. Vol.52 (3). P. 1368-1400. DOI: <https://doi.org/10.1177/004912412195521>
29. Kusano K., Napier J., Jost J. The mismeasure of culture: When measurement invariance requirements hinder cross-cultural research in psychology. *Preprint*. (2024). DOI: <https://doi.org/10.31234/osf.io/9qe2k>
30. Bommasani R., Liang P. Trustworthy social bias measurement. In *Proceedings of the AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society*. 2024. Vol. 7. P. 210-224). DOI: <https://doi.org/10.1609/aies.v7i1.31630>
31. Jacobs A. Z., & Wallach H. Measurement and fairness. *FACCT '21: Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*. 2021. P. 375 – 385. DOI: <https://doi.org/10.1145/3442188.3445901>
32. Ponce Gea A. I., Serrano Pastor F. J. The Cultural Element in the Adaptation of a Test: Proposals and Reflections on Internal and External Influences. *Education Sciences*. 2022. Vol.12(5). P. 291. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci12050291>
33. Council of the International Test Commission. ITC guidelines for translating and adapting tests. *International Journal of Testing*. 2018. Vol. 18(2). P. 101-134. <https://doi.org/10.1080/15305058.2017.1398166>
34. Oppenheim A. *Questionnaire Design, Interviewing and Attitude Measurement*. London, New York: Pinter Publishers, 1992. 303 p.
35. Zumbo, B. D., Gelin, M. N., & Hubley, A. M. (2002). The construction and use of psychological tests and measures. In the Psychology theme of the *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*, Eolss Publishers, Oxford, UK.

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу

Конфлікт інтересів : автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

Отримано 15.02.2025

Прийнято до друку 26.03.2025

STANDARDIZATION OF SOCIOLOGICAL TESTS IN THE CONTEXT OF MEASUREMENT PROBLEM IN SOCIOLOGY

Kyslova Olga – PhD (Sociology), Associate Professor, Department of Methods of Sociological Research, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: olga.kyslova@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2241-1313>

Nikolaievskaya Alla – PhD.(Sociology), Associate Professor, Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: alla.nikolaievskaya@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7705-9671>

The article is devoted to the analysis of a number of problems associated with the use of a specific method of obtaining sociological information - a sociological test. An overview of scientific approaches to understanding the concept of "sociological test" is presented, some related concepts are clarified (in particular, "test", "norm", "normative scale"), procedural aspects related to the development of sociological tests, methods for ensuring their diagnostic capacity are considered. Particular attention is paid to the issues of standardization of sociological tests, since this procedure, firstly, unifies the testing process and ensures objectivity and reproducibility, and, secondly, is an important prerequisite for

checking a sociological test for reliability, validity and invariance, which generally determine the quality of this measuring tool. It is noted that, unlike psychological science, where standardization has become an integral part of research practice, sociological questionnaires are often developed without comprehensive verification of the internal structure, which leads to significant variability in the results obtained and complicates the comparison of data from different research centers. In the absence of tools, sociological research risks becoming fragmentary and unsuitable for the comparison procedure, which, in turn, limits the possibility of forming cumulative sociological knowledge, applying the obtained data in interdisciplinary and international comparative studies. These problems are particularly acute in the measurement of multidimensional and context-dependent social constructs (social trust, civic engagement, social status, etc.). The article also outlines a number of methodological guidelines for the practical implementation of the procedure for standardization of sociological tests, in particular, two aspects of standardization and its general procedure, the process and procedure for scale normalization, etc. are characterized. The article also outlines a number of methodological guidelines for the practical implementation of the procedure for standardizing sociological tests; in particular, it describes two aspects of standardization and its general procedure, the process and procedure for normalizing the scale, etc.

Keywords: sociological methods, psychological tests, sociological test, measurement of social processes, standardization, scaling.

References:

1. Nikolaievskaya A. M. (1999). 'Using projective tests in sociological research'. *Bulletin of Kharkiv State University*. No. 439. *Proceedings of the 3rd Kharkiv International Psychological Readings*. Part. 4, 5. P. 303-305 [In Ukrainian]
2. Panina, N.V. (1998). 'Measurement in sociology and the principles of using tests in mass surveys' *Sociology: theory, methods, marketing*, 1-2, 53-68 [In Ukrainian]
3. Dembitsky, S. (2019). Development of sociological tests: methodology and practices of its application. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. [In Ukrainian]
4. Dembitsky, S. (2016). 'Sociological tests: Essence and validation'. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, (3), 140-155 [In Ukrainian]
5. Dembitsky, S. S. (2017). 'Principles for determining criterion levels of a sociological test'. *Ukrainian Society*, (4), 22-34 [In Ukrainian]
6. Dembitsky, S. (2018). 'Measuring geopolitical orientations in Ukraine: Construction of sociological tests «RF-geopol» and «EU-geopol»'. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, (4), 105-134 [In Ukrainian]
7. Holovakha, Ye., Dembitsky, S., Panina, N., et al. (2022). Complex measurement instruments in sociological research: Development, adaptation, and validation (Ye. Holovakha & S. Dembitsky, Eds.). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [In Ukrainian]
8. Pinch, T. (1993). '«Testing-One, Two, Three... Testing!»: Toward a Sociology of Testing'. *Science, Technology, & Human Values*, 18(1), 25-41. DOI: <https://doi.org/10.1177/016224399301800103>
9. Marres, N., & Stark, D. (2020). 'Put to the test: For a new sociology of testing'. *British Journal of Sociology*, 71(3), 423-443. DOI: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1468-4446.12746>
10. Potthast, J. (2017). The sociology of conventions and testing. Social theory now, edited by Claudio E. Benzecry, Monika Krause and Isaac Ariail Reed, Chicago: University of Chicago Press, 337-360. DOI: <https://doi.org/10.7208/9780226475318-013>
11. Edwards, N. T. (2006). 'The historical and social foundations of standardized testing: In search of a balance between learning and evaluation'. *Shiken and Shiken Research Journal: JALT Testing and Evaluations SIG Newsletter*, 10, 8-16.
12. Friedrich, W. N., Olafson, E., & Faller, K. C. (2007). 'Standardized tests and measures'. *Interviewing children about sexual abuse: Controversies and best practice*, Oxford University Press, 207-225
13. Fischer, R., & Milfont, T. L. (2010). 'Standardization in psychological research'. *International Journal of Psychological Research*, 3(1), 88-96. DOI: <https://doi.org/10.4236/psych.2018.911145>
14. Terman, L. M. (1916). The measurement of intelligence: an explanation of and a complete guide for the use of the Stanford revision and extension of the Binet-Simon intelligence scale. Boston: Houghton Mifflin Company. Available at: <https://www.gutenberg.org/files/20662/20662-h/20662-h.htm>
15. Freeman, F. N. (1926). Mental tests: Their history, principles and applications. Houghton, Mifflin and Company. <https://doi.org/10.1037/10738-000>
16. Spearman, C. (1961). 'The Proof and Measurement of Association Between Two Things'. In J. J. Jenkins & D. G. Paterson (Eds.), *Studies in individual differences: The search for intelligence*, New York: Appleton-Century-Crofts, 45-58. <https://doi.org/10.1037/11491-005>
17. Cronbach, L.J. (1970) Essentials of Psychological Test. New York: Harper Routledge.
18. Himelfarb, I. (2019). 'A primer on standardized testing: History, measurement, classical test theory, item response theory, and equating'. *Journal of Chiropractic Education*, 33(2), 151-163. DOI: <https://doi.org/10.7899/JCE-18-22>
19. Bas, A., Burns, N., Gulotta, A., Junker, J., Drasler, B., Lehner, R., ... & Rothen - Rutishauser, B. (2021). 'Understanding the development, standardization, and validation process of alternative in vitro test methods for regulatory approval from a researcher perspective'. *Small*, 17(15), DOI: <https://doi.org/10.1002/sml.202006027>
20. Kyriazos, T. A., & Stalikas, A. (2018). 'Applied psychometrics: The steps of scale development and standardization process'. *Psychology*, 9(11), 2531-2560. DOI: <https://doi.org/10.4236/psych.2018.911145>
21. Eteng-Uket, S. (2023). 'The Development, Validation, and Standardization of a New Tool: The Dyscalculia Test'. *Numeracy*, 16(2), 1. DOI: <https://doi.org/10.5038/1936-4660.16.2.1417>

22. Havârneanu, G. (2023). 'Validity Criteria of a Standardized Test as an Opportunity for Efficient Assessment Created from the Teleological Perspective of Incremental Learning'. *Science Journal of Education*, 11(4), 142-149. DOI: <https://doi.org/10.11648/j.sjedu.20231104.14>
23. Lee, S. (2025) 'Advanced Statistical Techniques for Test Standardization: Enhancing Reliability and Validity in Neuropsychological Assessments'. *NUMBERANALYTICS*. Available at: https://www.numberanalytics.com/blog/advanced-statistical-techniques-for-test-standardization#google_vignette
24. Flake, J. K., & Fried, E. I. (2020). 'Measurement schmeasurement: Questionable measurement practices and how to avoid them'. *Advances in methods and practices in psychological science*, 3(4), 456-465. DOI: <https://doi.org/10.1177/2515245920952393>
25. Fabian, M. (2022). 'Scale norming undermines the use of life satisfaction scale data for welfare analysis'. *Journal of Happiness Studies*, 23(4), 1509-1541. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10902-021-00460-8>
26. Bommasani, R., & Liang, P. (2024). 'Trustworthy social bias measurement'. In *Proceedings of the AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society*, Vol. 7, 210-224. DOI: <https://doi.org/10.1609/aies.v7i1.31630>
27. Jacobs, A. Z., & Wallach, H. (2021). 'Measurement and fairness'. *FAccT '21: Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*. P. 375 – 385. DOI: <https://doi.org/10.1145/3442188.3445901>
28. Leitgöb, H., Seddig, D., Asparouhov, T., Behr, D., Davidov, E., De Roover, K., ... & van de Schoot, R. (2023). 'Measurement invariance in the social sciences: Historical development, methodological challenges, state of the art, and future perspectives'. *Social science research*, 110. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2022.102805>
29. Meuleman, B., Žóltak, T., Pokropek, A., Davidov, E., Muthén, B., Oberski, D. L., ... & Schmidt, P. (2023). 'Why measurement invariance is important in comparative research. A response to Welzel et al.(2021)'. *Sociological Methods & Research*, 52(3), 1401-1419. DOI: <https://doi.org/10.1177/00491241221091755>
30. Welzel, C., Brunkert, L., Kruse, S., & Inglehart, R. F. (2021). 'Non-invariance? An Overstated Problem With Misconceived Causes'. *Sociological Methods & Research*, 52(3), 1368-1400. DOI: <https://doi.org/10.1177/0049124121995521>. (Original work published 2023)
31. Kusano, K., Napier, J., & Jost, J. (2024). 'The mismeasure of culture: When measurement invariance requirements hinder cross-cultural research in psychology'. *Preprint*. DOI: <https://doi.org/10.31234/osf.io/9qe2k>
32. Ponce Gea, A. I., & Serrano Pastor, F. J. (2022). 'The Cultural Element in the Adaptation of a Test: Proposals and Reflections on Internal and External Influences'. *Education Sciences*, 12(5), 291. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci12050291>
33. Council of the International Test Commission. (2018). 'ITC guidelines for translating and adapting tests'. *International Journal of Testing*, 18(2), 101-134. DOI: <https://doi.org/10.1080/15305058.2017.1398166>
34. Oppenheim, A. (1992). *Questionnaire Design, Interviewing and Attitude Measurement*. London and New York: Pinter Publishers.
35. Zumbo, B. D., Gelin, M. N., & Hubley, A. M. (2002). 'The construction and use of psychological tests and measures'. In the Psychology theme of the *Encyclopedia of Life Support Systems* (EOLSS), Eolss Publishers, Oxford, UK.

Authors Contribution : All authors have contributed equally to this work

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

Received 15.02.2025

Accepted 26.03.2025

DOI 10.26565/2227-6521-2025-54-02

УДК 316.344:316.722+355.01

СПРИЙНЯТТЯ МІЛІТАРИЗМУ Й МІЛІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Шандор Федір Федорович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи, Ужгородський національний університет, вул. Університетська, 14, каб. 227, м. Ужгород, 88014, Україна, e-mail: fedir.shandor@uzhnu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0515-0596>

Токар Маріан Юрійович – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри соціології та соціальної роботи, Ужгородський національний університет, вул. Університетська, 14, каб. 227, м. Ужгород, 88014, Україна, e-mail: marian.tokar@uzhnu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8426-4481>

У статті досліджуються питання сприйняття громадянським суспільством феноменів мілітарної культури, мілітаризму, мілітаризації в екстремальних соціально-політичних обставинах; обґрунтовуються тенденції їхнього поширення та популяризації в сучасному українському суспільстві. Зазначається, що мілітаризація впливає на громадянську свідомість, формує уявлення про безпеку і захист, що можуть як підтримувати, так і загрожувати демократії та цінностям громадянського суспільства. Аргументується думка, що сучасні глобалізаційні процеси, гібридні політики, війни та військові конфлікти змушують замислитися про важливість та захист демократичних цінностей. Визначаються позитивні й негативні аспекти мілітаризації та поширення мілітарної культури. Акцентується як на можливостях героїзації мілітарного контексту під час війни, соціальної мобілізації громадян, проявах патріотизму в інтересах національної безпеки, так і на ймовірності конфлікту між військовими і загальносуспільними цінностями, загроз соціокультурному розвитку, громадянським свободам та правам. Аналізуються основні елементи мілітарної культури, а також сприйняття цього феномену українцями. Доводиться, що феномени мілітаризму та мілітарної культури слід сприймати як універсальні явища, що мають вплив на всі сфери людської життєдіяльності. Здійснюється пошук символізму в мілітаризації у контексті російсько-української війни, загроз державотворенню та розвитку громадянського суспільства. Наголошується, що мілітаризація та готовність людини захищати цінності громадянського суспільства за допомогою активності, саморозвитку, освіти взаємодіють в особливий спосіб навіть у складні для державотворення часи.

Ключові слова: мілітарна культура, мілітаризм, мілітаризація, демократичні цінності, громадянське суспільство, патріотизм, соціальна мобілізація.

Для цитування: Шандор Ф. Ф., Токар М. Ю. Сприйняття мілітаризму й мілітарної культури в сучасному громадянському суспільстві: теоретико-методологічні проблеми дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2025. Випуск 54. С. 17-25. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-02>

How to Cite: 'Sandor F., & Tokar M. (2025) 'Problems of perception of militarism and military culture in modern civil society'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods*, 54, pp. 17-25. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-02> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. У сучасних глобалізаційних процесах, які мають гібридний політичний, економічний, соціальний і соціокультурний вплив на розвиток цивілізації, громадянського суспільства, людство не перестає зустрічатися з феноменами «мілітаризму», «мілітаризації» та «мілітарної культури». Причому ці явища перестали стосуватися виключно процесів ведення (як політики чи ідеології) агресивної воєнної риторики країн, зростання військової сили або збільшення оборонного бюджету, а все більше супроводжують вплив військових інституцій, ідей та практик на всі сфери життя суспільства. А отже – мілітаризація має різноманітні наслідки та впливи на буденну життєдіяльність людей, і тому важливо розуміти вплив мілітаризму як явища і мілітаризації як процесу на стан суспільства незалежно (а подекуди і в залежності) від функціонуючого політичного режиму та політики влади, рівня національної безпеки, стану розвитку громадянського суспільства. Адже у наші часи стає очевидним, що поняття мілітаризму позбувається однобокого негативного пояснення – наприклад, як певна гонка озброєнь, орієнтація країни на

агресію тощо. Сучасні демократичні режими, риторика яких побудована на мирному співіснуванні, також змушені захищати свої цінності завдяки політиці мілітаризації, складовою якої є й мілітарна культура. Тому і в Україні під час російсько-української війни говорять про перспективи «людиноцентричної мілітаризації», «розумної мілітаризації», «технологічної мілітаризації» [9-10; 17], що, вочевидь, не йде всупереч демократичному курсу держави та демократичній (людиноцентричній) орієнтації соціуму, а навпаки – йде у контексті пошуку оптимального варіанту сучасних умов захисту.

Моніторинг відповідних настроїв стосовно сприйняття владою і суспільством тенденцій мілітаризації та поширення в соціумі мілітарної (військової) культури є важливим процесом, що впливає на настрої і почуття громадян країни, яка вже понад десять років є учасником російсько-української війни та захищає свою державну незалежність і територіальну цілісність від агресора.

Необхідно також знати і особливості впливу війни на сприйняття мілітарної культури суспільством, що не було традиційним для українців раніше. А отже, цікавим є вивчення феноменів мілітаризації та мілітарної культури, перспектив соціальної мобілізації, конструювання ідей патріотизму й національної єдності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання джерельної бази з досліджуваної проблеми засвідчує зростання зацікавленості даною тематикою в сучасному українському науково-експертному колі, а також в інформаційно-публіцистичному просторі, причому усі джерела умовно можна поділити на дві групи. До першої з них, що перш за все здійснюють спроби концептуалізовувати та здійснювати теоретичний аналіз ми віднесемо дослідження дуетів авторів В. Добіжа та О. Колесник [3], В. Зливков і С. Лукомська [6], роботи В. Смолянюка [15-16], Г. Трегуб [18], С. Ховрич [21] та ін. [23-24]. Погляд соціології на війну ми знаходимо в працях І. Рущенка [14], С. Хобти [20], соціальний статус, престиж та імідж війська аналізує О. Гончаренко [2]. Важливою та актуальною інформацією слугує і матеріал про національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів [1; 25]. Щодо другої групи джерел, сформованої перш за все інформаційно-публіцистичними повідомленнями, то до них відносяться, зокрема, матеріали М. Ліскович [9], І. Міллер [10], Ю. Тичківської [17] та ін. [22]. Загалом, проблеми війни й адаптації до її умов українського соціуму, вочевидь, постають усе більше в центрі уваги науковців, що є цілком закономірно.

Але всі ці дослідження досі не торкаються найбільш концептуальних та фундаментальних питань власне розповсюдження мілітарної культури, її співвідношення з мілітаризмом, та того, як ці феномени взаємодіють з громадянським суспільством.

Саме тому **метою статті** є концептуалізація сучасного стану сприйняття феноменів «мілітарна культура» та «мілітаризм» громадянським суспільством у різних суспільно-політичних обставинах, а також обґрунтування тенденцій поширення та популяризації цих явищ в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Глобальний стан конфліктності в сучасному світі впливає на зміни усвідомлення сенсу й перспектив людської життєдіяльності й пошуку захищеності суспільних цінностей, які гарантували мирне, стабільне й відносно справедливе існування. Такі гарантії людина очікує від держави й шукає захист в умовах функціонування відповідного політичного режиму, однак останні десятиліття показують, що демократичні режими мають чимало вразливих точок для самозахисту, а відтак вищеназвані гарантії вимагають змін у ставленні до безпеки держави і суспільства, трансформації уявлень про людські взаємовідносини та впровадження інноваційних підходів до реалізації планів їхнього розвитку.

В Україні в умовах російсько-української війни названі питання набувають високого рівня проблем життєвого значення. Стійкість суспільства в умовах російської агресії, виживання держави як політичного і соціального інституту змінюють умови людської життєдіяльності, впливають на свідомість громадян, трансформують їхні уявлення про реальність та бачення завтрашнього дня. Консолідація суспільства, що стала одним із ключових факторів успішної відсічі у перші тижні повномасштабного наступу російських військ на територію України, змушує до пошуку подальших механізмів та інструментів єдності соціуму в контексті розуміння реалій довготривалої війни. Відтак, усе частіше в українському соціумі можна чути риторику «мілітаризму» й поширення «мілітарної культури» при тому, що держава і суспільство й надалі притримуються демократичного курсу розвитку та євроінтеграції, адаптуючись до умов воєнного часу.

Отже, виникають складні особливості такого процесу мілітаризації в згаданих обставинах, що вимагає обґрунтування позитивних й негативних сторін цього явища.

Перш за все, спробуємо розглянути мілітаризацію як соціальний процес, в якому військові структури та ідеї стають видимими суспільством і перебувають у домінуючій позиції в політиці й суспільному житті. Це можна прослідкувати завдяки зростанню впливу військових на прийняття державно-політичних рішень або пріоритетності військового блоку питань серед інших, поширенню воєнної риторики у суспільній дискусії, формуванню підтримки військових дій через медіа, інституціоналізацію військових структур у суспільному (цивільному) середовищі, зміни їхньої ролі в громадському житті, в сферах освіти, науки, культури. Водночас слід розуміти, що мілітаризація може послаблювати громадянське суспільство, обмежуючи права і свободи громадян. Це відбувається в умовах введеного

воєнного стану (відповідного або подібного правового режиму) насамперед за посередництвом збільшення державного контролю за громадянським суспільством та цензури (де виникає особлива увага до свободи слова), обмеження (або контрольному супроводу) діяльності неурядових організацій, переспрямування ресурсів із соціальних програм на потреби оборони і національної безпеки. Такий стан речей часто супроводжується і розширенням можливостей для військово-промислового комплексу, що впливає на економічну та соціальну політику країни.

Соціологи фіксують зазначені вище процеси через зростання військових витрат, що впливає на соціальні програми та добробут населення, зміни умов розвитку оборонної промисловості, що трансформує ринок праці та економічні пріоритети, а також створення передумов для залежності економіки від військових замовлень і зменшення інвестицій в інші сфери життєдіяльності людей [11; 14, с. 44; 22]. Можливі й інші негативні контексти мілітаризації, наприклад, в напрямку впливу на гендерні відносини, адже військові структури ідеалізують маскуліність і часто маргіналізують жіночу роль у суспільстві. Це може проявлятися в поширенні стереотипів про «активних героїчних воїнів» (чоловіків) і «пасивних берегинь» (жінок), про обмежену участь жінок у військових структурах і мінімізацію їх ролі у прийнятті політичних рішень, пов'язаних із безпекою та обороною, а також у схильності до ризикованої поведінки у чоловіків, зокрема у зростанні насильства та сексуальної агресії в мілітаризованих суспільствах або слаборозвинених громадянських суспільствах [7, с. 5-16].

Разом із тим мілітаризація сприяє й масовому позитивному соціальному сприйняттю вищеописаних феноменів та процесів (які ми вище оцінили як загрозливі) і спонукає до зростання почуття патріотизму серед суспільного загалу. У таких умовах можна прослідкувати, яким чином через мілітаризацію конструюються ідеї патріотизму та національної єдності: адже військова риторика часто використовується для консолідації суспільства перед зовнішньою загрозою (як «оборонна культура»), під час війни, у період необхідності захисту державності, і це властиве в тому числі самозахисту демократичних режимів. Звичайно, такі обставини використовуються недемократичними режимами для виправдання агресивної зовнішньої політики або спонукають (провокують) до ведення війни, збройних конфліктів тощо [23, с. 61].

Але в контексті захисту демократії та її цінностей, вважаємо, демократична держава у співпраці з громадянським суспільством використовують мілітаризацію як підставу для формування ідеалів героїзму, пов'язаних з військовими діями, піднесення військових як прикладу для наслідування в суспільстві, об'єднання суспільства проти певної загрози, причому створення «образу ворога» здійснюється за об'єктивними (реальними) даними. В недемократичних державах для формування «образу ворога» часто використовують і методи гібридної війни з інформаційно-маніпулятивним та пропагандистським підтекстом [19, с. 67-69]. Поряд із цим, реакція громадян на мілітаризацію може впливати і на формування внутрішньої та зовнішньої політики країни, зокрема на її участь у воєнних конфліктах, альянсах та міжнародних військових угодах. Також і міжнародні конфлікти можуть впливати на роль організацій (так само й міжнародних міжурядових та неурядових) у контролі над мілітаризацією, а міжнародні конфлікти – на рівень мілітаризації у різних країнах.

Крім того, дослідження феномену мілітаризації часто включає аналіз її впливу на безпекову політику, зокрема, дослідження того, як страх перед зовнішніми загрозами може бути використаний для виправдання політики мілітаризації, збільшення в бюджеті держави військових витрат, а також для посилення державного контролю за громадянським суспільством. Загалом, до таких питань у сфері національної безпеки можна наразі віднести: оборонну здатність країни, стратегічне планування та розвиток державних доктрин, безпеку кордонів і гарантії територіальної цілісності, міжнародну військову співпрацю, кібербезпеку та інформаційну безпеку, мілітаризацію економіки, мобілізацію населення та резервів, ядерну і стратегічну зброю, мілітаризацію суспільної свідомості тощо.

Як бачимо, мілітаризація показує себе складним соціальним процесом, що має як позитивні (захист і безпека), так і негативні наслідки (збільшення насильства, обмеження прав та свобод, послаблення соціальних інститутів). А соціологічні дослідження дозволяють зрозуміти, яким безпосередньо чином мілітаризація впливає на різні аспекти суспільного життя, так само, як і громадянське суспільство може реагувати на ці виклики, відстоюючи демократичні цінності та соціальну справедливість [18; 22]. Підкреслимо, що водночас мілітаризація може виступати парадоксальним феноменом, який впливає на розвиток громадянського суспільства, його цінності та готовність людей захищати ці цінності.

Тут ми пропонуємо розглядати проблему з різних позицій. Наприклад, з одного боку, мілітаризація як соціальний феномен може проявлятися в збільшенні витрат на оборону, в розвитку нових військових технологій і розширенні військових структур, відволікаючи ресурси від соціокультурних потреб (через підвищення військових витрат), посилюючи військову присутність у повсякденному житті людей (включаючи військові паради, рекламу та вплив на медіа), створювати атмосферу постійної готовності до конфлікту (військова присутність у суспільстві). Разом із тим, з іншого боку, вона може пропагувати соціально конструктивні правила, цінності та ідеології, зокрема такі, як дисципліна, патріотизм і відповідальність, а також впливати на суспільне сприйняття цінностей та норм, формуючи уявлення про

позитивну роль війська в суспільстві (мілітарна (військова) культура). Продовжуючи цю логіку, можна передбачати, що мілітаризація і мілітарна культура можуть спонукати до свідомого бажання й готовності людини захищати як державу від зовнішньої агресії, так і цінності громадянського суспільства.

Звісно, виходячи з останнього, це може бути й реакція на загрози для держави і суспільства виклики. Так, при демократичному режимі це природний вияв безпеки і захисту громадян, держави, цінностей демократії: готовність людини захищати права людини та соціальну справедливість може проявлятися в активній участі у політичному житті, протестах та кампаніях на підтримку цих цінностей, але навіть і в готовності до їх захисту на полі бою (у немирний спосіб – повстання, революція, війна). Мирним шляхом людина може відчувати і демонструвати відповідальність за захист громадянських прав і свобод через участь у волонтерських програмах, соціальних ініціативах, культурних проєктах, що підтримують громадянське суспільство, а також в діяльності легальних мілітаризованих об'єднаннях [24, с. 324-325].

Важливо детально проаналізувати та зрозуміти вплив мілітаризації зі соціокультурними наслідками, її присутність в культурних й соціальних нормах, формування суспільного клімату, світогляду і поведінки, де військові цінності та норми можуть ставати домінуючими. Це перш за все відноситься до проблематики сприйняття громадянським суспільством та громадянами мілітарної культури, яка може впливати на соціальні відносини і культурні традиції. Зміни в пріоритетах і цінностях суспільства, що викликані мілітаризацією, можуть змінювати і спосіб життя та соціальні очікування.

Отже, мілітарна (військова) культура має збірний образ як сукупність ідей, цінностей, норм, традицій, символів і поведінкових моделей, які розвиваються в суспільстві під впливом воєнної сфери або в певних групах (наприклад, у військових структурах) [23, с. 61]. Вона відображає ставлення суспільства або окремих його частин до військової служби, воєнних дій, війни, захисту Батьківщини, а також визначає те, як армія та військові традиції впливають на національну ідентичність та свідомість громадян. Але також ще це ж є специфічною субкультурою, що складається з елементів суспільної свідомості та духовного життя, які пов'язані з воєнно-політичними, воєнно-економічними, воєнно-соціальними та іншими процесами, які є визначальними для успішного функціонування та розвитку воєнної (оборонної) сфери [16, с. 89]. Мілітарна культура відноситься до набору цінностей, норм і практик, які визначають стан суспільства в умовах війни, військове життя і поведінку людей, які перебувають (перебували) в епіцентрі воєнних чи навколовоєнних подій. Вона може суттєво впливати на суспільство як у позитивному, так і в негативному сенсі. Так, основними елементами мілітарної культури можуть виступати:

1. *Військові цінності та норми:* військова дисципліна, патріотизм, відданість Батьківщині, хоробрість, честь і готовність до самопожертви заради держави або народу, повага до ієрархії та лідерства, де підлеглі чітко дотримуються наказів командування. У даному контексті слід розрізняти військових як тих, які служать у збройних силах на професійній основі, які повинні дотримуватися спеціальних норм, відповідати службовому становищу, дисципліні тощо, і невійськових як цивільних, які симпатизують військовим цінностям, підтримують їх, готові долучитися у разі необхідності до лав збройних сил, стати захисниками Батьківщини зі зброєю в руках тощо. Особливий стан соціуму (наприклад, в умовах війни) часто спонукає до відчуття спорідненості військових і невійськових громадян, консолідує державу і суспільство, знімає або нівелює уявні перешкоди до національної єдності.

2. *Традиції, символи та ритуали:* військові ритуали (церемонії, паради, обряди) та символи (прапори, емблеми, логотипи, герби, інші ідентифікаційні знаки, пісні-гімни, однострої, стиль одягу), які є частиною формування особливого духу та колективної ідентичності, єдності як у збройних силах, так і в суспільстві, відзначення пам'ятних дат, пов'язаних із перемогами, військовими конфліктами або героями, що відіграють важливу роль у формуванні національної свідомості. Після початку повномасштабної агресії РФ проти України у 2022 р. символізм мілітарної культури особливо позначився на моді, зокрема стилі одягу, що швидко «вловили» й виробники. Причому принциповим він став серед владної еліти (від Президента, працівників його Офісу, окремих керівників міністерств і народних депутатів до деяких голів обласних, районних державних (військових) адміністрацій, мерів міст, керівників тергромад, держслужбовців різних рівнів). Також такий стиль увійшов у моду й серед простих громадян, але про масовість цього явища говорити не приходиться. За особистим спостереженням авторів на прикладі Закарпатської області у цьому аспекті відчутні як позитивні, так і негативні моменти. Так, він асоціюється з підтримкою сил ЗСУ, симпатією до їхньої діяльності, гордістю, співчуттям, волонтерством, ідентифікацією за родинною ознакою з військовими, або ж просто як один зі стилів одягу тощо, причому це стосується різновікових і різногендерних груп населення незалежно від соціального, етнонаціонального й релігійного стану. Натомість негативне сприйняття «military style» переважно пов'язане з відсутністю подібних традицій, дратівливістю через надмірну апроприацію професійного дрес-коду або ж носіння такого одягу в недоречних контекстах, але найбільш негативне це сприйняття – через асоціацію з працівниками ТЦК, більше пов'язане з непрофесійною та неетичною поведінкою окремих його представників.

3. *Виховання та навчання*: військове виховання, починаючи з таких дитячих і молодіжних програм, як військові навчальні заклади, патріотичні клуби, кадетські програми, що підкреслюють важливість оборони держави, і закінчуючи спеціалізованою підготовкою військовослужбовців, яка включає не лише технічні навички, а й формування відповідної мілітарної свідомості. У державах із потенційно нестабільними (передусім у політичному і геополітичному розумінні) й історично складними територіальними сусідами готовність до конфлікту й військового зіткнення є життєво важливою нормою стійкості суспільства та виживання держави, питанням національної безпеки держави. Відтак, системна робота з різними поколіннями громадян, які повинні розуміти високу ймовірність складних життєвих обставин, має здійснюватися на всіх рівнях та із залученням державних і недержавних інституцій. Основними центрами освітньо-виховної підготовки повинні стати навчальні заклади різних рівнів акредитації, для яких, відповідно до вікового статусу слухачів, мають бути розроблені спеціальні програми. Функції допоміжних центрів підготовки й інформаційної просвіти можуть бути покладені й на неурядові організації (наприклад, «Пласт», напівмілітарні об'єднання, ветеранські організації та центри (хаби) [8] та ін.), які у залученні експертних і професійних кадрів, волонтерів можуть бути більш мобільними й включати до відповідного вишколу старші покоління громадян, різні соціальні групи, етнонаціональні спільноти тощо. Усі ці заходи мають бути включені у державні програми і стати стратегічним пріоритетом.

4. *Патріотизм і націоналізм*: мілітарна культура зазвичай тісно пов'язана з націоналізмом та патріотизмом, наголошуючи на важливості захисту держави від зовнішніх загроз і готовності боротися за її незалежність. У даному контексті важливо чітко розуміти і розрізняти суто політико-ідеологічні та емоційно-почуттєві категорії: тут поняття націоналізму не ідеологізується в політичному сенсі, а асоціюється зі звичним патріотизмом, національною єдністю, любов'ю до Батьківщини. Відповідно, й результат таких проявів має бути націлений на готовність громадян до захисту своєї країни. Причому це стосується не тільки представників збройних сил, цей параметр ми відносимо й до всіх тих, хто в силу своїх компетенцій, стану здоров'я, можливостей і навіть бажань може бути залучений до широкого фронту захисників держави. Водночас це є і показником рівня національної єдності та консолідації суспільства, його стійкості, виживання (резильєнтності) держави. Звісно, що відповідне сприйняття соціумом має бути наслідком системної та синергетичної просвітницько-інформаційної кампанії з національно-патріотичним орієнтиром державних і недержавних інституцій, що провадилась би при підтримці державних та інших донорських (грантових) програм, медіаакторів, навчальних закладів, сектору інституцій громадянського суспільства. І все це повинно супроводжуватися державою на найвищому рівні з нормативно-правовим корегуванням та методологічним навантаженням. Наріжним каменем цієї проблеми повинне стати системне національно-патріотичне виховання молоді [1; 25, с. 632-634]. Видається, що тільки таким чином можна досягнути успіхів у трансформації свідомості українського суспільства, що тільки так у громадян (зокрема, й молоді) буде закладено традиції та міцний фундамент патріотичної свідомості, відповідальної громадянської позиції й готовності захищати державно-національні інтереси і в далекій перспективі.

5. *Ідеалізація та героїзація військових, військової служби, воєнних подій*: ідеалізація та героїзація солдатів і офіцерів, волонтерів, військових подвигів, особливо тих, хто проявив виняткову мужність на полі бою, меморіалізація (як процес збереження спогадів про людей або події через віднайдення забутих та створення нових місць пам'яті) [5], комеморація (як процес пам'ятання) [4] тощо. Така героїзація та ідеалізація сприяє підтримці високого статусу військової служби у суспільстві, зображує військових і тих, хто їм допомагає як еталон мужності, честі та патріотизму. Це стосується і тих героїв чи подій, які пов'язані з військовими чи воєнними діями (наприклад, медики, волонтери та ін.), причому мова йде як про живих героїв, так і загиблих. Важливо, щоб героїзація та ідеалізація військових, ветеранів, волонтерів не була надмірною (з перебільшеною роллю і значенням), інформаційно неправдивою чи викривленою, оскільки це може зашкодити як об'єкту, так і предмету цього процесу, причому це відноситься і до політик меморіалізації та комеморації, які повинні постати на державному рівні позитивними ефектами не тільки мілітарної культури, а й загальної культури громадянського суспільства, мати системну підтримку держави, бути методологічно витриманими, тощо.

6. *Соціальна роль армії*: армія (військо) часто відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності та згуртованості, а в багатьох країнах мілітарна культура є основою для підтримання національної єдності, особливо під час криз, соціальних конфліктів, зовнішніх воєнних загроз та агресій, формує почуття безпеки та стабільності, а військові подаються ключовими захисниками держави. Російсько-українська війна показує, що армія «активно взаємодіє з цивільним населенням, зокрема у сферах гуманітарної допомоги, рятувальних операцій та інших формах взаємодії, спрямованих на підтримку і сприяння національному розвитку» [13, с. 88-90], і такі особливості й визначають соціальну роль і значення армії в сучасному українському суспільстві. Крім того, важливими є і незмінність соціального статусу, престижу та іміджу військових та армії як одного «з якісних показників воєнної політики держави, які повинні підтримуватися системою державних заходів щодо всебічного забезпечення мілітарного соціуму» [2, с. 52]. Вважаємо, що в умовах перманентних загроз із боку агресивних сусідніх

країн соціальний статус військового як професійного захисника державної незалежності й територіальної цілісності має бути на високому рівні й відзначатися стабільною увагою та підтримкою з боку держави і суспільства. Це стосується не тільки періоду служби чи виконання службових обов'язків на професійній основі, а й поза цим – у статусі ветерана, військового пенсіонера, учасника бойових дій тощо. Соціальний, психологічний, медичний, правовий та інші види захисту цієї категорії громадян не повинен носити формальний чи ситуативний характер.

Отже, мілітарна (військова) культура може мати значний вплив на політику, суспільні цінності, медіа, а також на виховання громадян у державі й по-різному сприйматися громадянським суспільством. Вона має свої історичні корені і в Україні [6], і в сучасних умовах розвитку міжнародних відносин, плинності глобалізаційних процесів, які часто носять кризовий характер, прояви мілітарної культури в суспільному середовищі знаходять дедалі більше уваги й зацікавленості незалежно від наявного політичного режиму. У суспільствах же із сильною мілітарною культурою її роль значно зростає, причому особлива увага часто приділяється розвитку військових можливостей та підготовці громадян до захисту своєї країни. Відбувається універсализація мілітаризації, як про неї писав український історіософ Олег Ольжич: «Мілітаризм – це універсальний світогляд і мораль, що формує людину і народи... Мілітаристичний світогляд ушляхетнює життя, покликаючи в ньому: відвагу, мужність, вояцьку товариськість, почуття вищого обов'язку і честі...» [12, с. 144].

Висновки. Таким чином, мілітаризм, як специфічна культура, є універсальним явищем і має вплив практично на всі важливі сфери людської життєдіяльності:

- *політичну*: мілітарна культура може впливати на політичні рішення та формувати політичний курс країни, а в деяких державах військові інтереси мають вагомий вплив на владу, що може призводити до мілітаризації внутрішньої та зовнішньої політики;

- *соціальну*: військові можуть займати почесне місце в суспільстві, а служба в армії може вважатися соціально значущою та престижною, у соціумі може формуватися почуття солідарності та відповідальності серед громадян;

- *культурну*: мілітарна культура часто знаходить відображення у мистецтві, літературі, кіно та музиці, наприклад фільми про війну, військові меморіали та пам'ятники, святкування військових перемог – це все формує уявлення про героїзм, військову доблесть та роль армії у суспільному житті). В українському соціумі наразі ці феномени ще не є чіткими.

Взаємодія між мілітаризацією та громадянськими цінностями є складним і часто суперечливим процесом, який може мати як позитивні, так і негативні наслідки для суспільства. Так, серед позитивних аспектів слід виділити зміцнення національної безпеки, що, своєю чергою, може сприяти національній єдності, стабільності та захисту громадянських прав у ситуаціях зовнішньої загрози, а військові дослідження і розробки можуть призвести до технологічних інновацій, які згодом використовуватимуться в цивільному секторі, підвищуючи якість життя і забезпечуючи нові можливості для громадян. Одночасно серед найбільш негативних аспектів мілітаризації слід назвати можливість обмеження громадянських прав і свобод, таких як свобода слова, право на протест, опозицію, приватність особистого життя громадян та ін. В умовах стану війни, правового стану воєнного часу, підвищеної військової присутності можуть бути введені обмеження, які загрожують демократичним принципам, а також може здійснюватися активне просування військових ідей, ідеологій і цінностей (воєнна пропаганда, мілітарна риторика), що може призводити до формування відповідного суспільного клімату, в якому військові цінності підмінюють або пригнічують громадянські, зокрема такі як терпимість, соціальна справедливість і права людини. Це можуть бути й зміни бюджетних пріоритетів, тобто витрати на військові потреби відволікатимуть ресурси від соціальних і культурних потреб, таких як освіта, охорона здоров'я та соціальні програми, що може негативно впливати на якість життя громадян. Водночас варто пам'ятати, що мілітаризація і готовність людини захищати цінності громадянського суспільства взаємодіють в особливий спосіб навіть у складні для державотворення часи. Мілітаризація може впливати на громадське життя і формувати виклики для громадянських цінностей, тоді як готовність людей захищати ці цінності через громадянську активність, освіту і підтримку прав людини є важливим аспектом розвитку здорового громадянського суспільства.

Саме тому мілітаризація має і в подальшому досліджуватися соціологами, особливо в умовах українського суспільства. Тут особливо важливими, як нам видається, будуть дослідження стратегій самозбереження та самовідтворення громадянського суспільства у взаємодії з мілітаризмом, формування гібридних та складних способів співіснування та співпрацювання, динаміка культурних та субкультурних форм в суспільстві в таких умовах, а також конструювання нових інституційних утворень, які стануть адаптивними відповідями суспільства на специфічні умови існування.

Список використаної літератури:

1. Бондаренко Н.В., Косянчук С.В. *Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів* [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf>

2. Гончаренко О. Соціальний статус, престиж та імідж збройних сил: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011. № 8. С. 44–54
3. Добіжа В.В., Колесник О.В. Особливості формування мілітарної культури в українському суспільстві. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2018. Вип. 80. С. 66–76. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001066700>
4. Довгополова О. Комеморація війни: питання стратегії і практики. *Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис*. 2023. 20 червня. URL: <https://uamoderna.com/blogy/10233/>
5. Дробович А. 9 принципів меморіалізації. Якою може бути пам'ять про війну. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv-memorializaciyi-yakoyu-mozhe-buty-pamyat-pro-viynu>
6. Зливков В., Лукомська С. *Нариси з історії становлення мілітарної ідентичності українців: монографія*. Київ, Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 140 с.;
7. Кон І. Гегемонна маскулінність як чинник чоловічого (не)здоров'я. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2008. № 4. С. 5-16
8. Лабик А. В УжНУ відкрили перший на Закарпатті Центр ветеранського розвитку. *Медіацентр*. 2024. 15 липня. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/v-uzhnu-vidkryly-pershij-na-zakarpatti-tsentr-veteranskoho-rozvytku/2024-08-15-62938>
9. Лісович М. Розумна мілітаризація України: як стримувати ворога після Перемоги. *Укрінформ*. 2022. 29 жовтня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3603478-rozumna-militarizacia-ukraina-mae-svij-dosvid-organizacii-oboroni-ale-pisla-peremogi-gotova-skoristatisa-j-cuzim.html>
10. Міллер І. Як перемогти сильнішу Росію? Волонтерка Берлінська дала рецепт. *Главком*. 2024. 19 серпня. URL: <https://glavcom.ua/country/society/jak-peremohti-silnishu-rosiju-volonterka-berlinska-dala-retsept-1016059.html>
11. Огляд впливу війни на промисловість України та прогноз перспектив в економіці. *Український союз промисловців і підприємців*. 2022. 27 липня. URL: <https://uspp.ua/news/actual/2018/ohliad-vplyvu-viiny-na-promyslovist-ukrainy-ta-prohnoz-perspektiv-v-ekonomitsi>
12. Ольжич Олег (Кандиба). *Українська історична свідомість. Українська історіософія XIX–XX ст.: Антологія у 2 частинах / упор. В.О. Артюх*. Суми: Вид-во СумДУ, 2011. С. 136–149
13. Постол А.В. Українська армія: виклики та перспективи у вимірі російсько-української війни. *Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 31 січ. 2024 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [редкол.: О. О. Безрук та ін.]*. Харків, 2024. С. 88-90
14. Рущенко І.П. Соціологія на війні. *Український соціологічний журнал*. 2017. Вип. 1–2. С. 43–52
15. Смолянук В.Ф. Мілітарна культура українства: від історичного символізму до державотворчої практики. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2015. № 3–4. С. 142–154. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S1P03=FILE=&2_S21STR=nivanb_2015_3-4_13
16. Смолянук В.Ф. Мілітарна культура українського суспільства: історія і сучасність. *Історико-політичні студії*. 2015. № 2. С. 88–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_2_11
17. Тичківська Ю. Людиноцентрична мілітаризація: як Україні вистояти і прорватися. *Українська правда*. 2024. 17 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/03/17/7446838>
18. Трегуб Г. Кількість vs якість. Про сучасну мілітарну культуру. *Український тиждень*: 2019. 30 січня. URL: <https://tyzhden.ua/kilkist-vs-iajist-pro-suchasnu-militarnu-kulturu/>
19. Феськов І.В. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 66–76
20. Хобта С.В. Соціологія війни як завдання української соціології. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. 2016. Вип. 5, 302. С. 126–150
21. Ховрич С.М. Мілітарна культура українців. *International scientific conference. University of Ljubljana*. February 23-24: Любляна, 2024. С. 118–121. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/422/11297/23555-1?inline=1>
22. Чи потрібна мілітаризація українського суспільства: ставлення громадян (березень 2024 р.). *Разумков Центр*. 2024. 15 травня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chy-potribna-militaryzatsiiaukrainskogo-susplstva-stavlennia-gromadian-berezen-2024>
23. Чуприна Ю. Інтеграція явища «воєнна культура» у межах культури соціуму. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2021. Випуск 39. С. 59–65. URL: <https://zbirnyky.rshu.edu.ua/index.php/ucpmk/article/view/497/514>
24. Шевченко М.М., Єфімова В.В. Військова культура українського суспільства: проблеми та шляхи формування. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 6. С. 323–328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2012_6_63
25. Шевчук Г. Національно-патріотичне виховання молоді в умовах війни. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 5 (19). С. 630–635. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/4660/4684>

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу

Конфлікт інтересів : автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

Отримано 08.012025

Прийнято до друку 14.022025

PROBLEMS OF PERCEPTION OF MILITARISM AND MILITARY CULTURE IN MODERN CIVIL SOCIETY

Sandor Fedir – Doctor of Sociological Sciences, Professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University, 14 Universytetska St., room 227, Uzhhorod, 88014, Ukraine, e-mail: fedir.shandor@uzhnu.edu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0515-0596>

Tokar Marian – Doctor of Public Administration, Professor of the Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University, 14 Universytetska St., room 227, Uzhhorod, 88014, Ukraine, e-mail: carpatia.doslid@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8426-4481>

The issues of modern perception by civil society of the phenomena of «military culture», «militarism», «militarization» in various socio-political circumstances are investigated and the trends of their spread and popularization in Ukrainian society are substantiated. It is pointed out that militarization affects the public consciousness, forming perceptions of security and protection, which can both support and threaten democracy and the values of civil society. It is suggested that modern globalization processes, hybrid policies, wars and military conflicts make us think about the importance and protection of democratic values. The positive and negative aspects of militarization and the spread of military culture are shown. In particular, the emphasis is on the possibilities of heroizing the military context during the war, social mobilization of citizens, manifestations of patriotism in the interests of national security. On the other hand, the danger and probability of conflict between military and public values, threats to socio-cultural development, civil liberties and rights are shown. An analysis of examples of the main elements of military culture is offered, taking into account the author's observations, as well as the negative or positive perception of this phenomenon by Ukrainians. As a result, it is proven that the phenomena of «militarism» and «military culture» should be perceived as universal phenomena that have an impact on all important spheres of human life. The search for symbolism in militarization in the context of the Russian-Ukrainian war, threats to statehood, and other vicissitudes of society's development was carried out. It is also emphasized that militarization and a person's willingness to protect the values of civil society (with the help of activity, self-development, education) interact in a special way even in difficult times for state building

Keywords: military culture, militarism, militarization, democratic values, civil society, patriotism, social mobilization.

References:

1. Bondarenko, N.V., & Kosyanchuk, S.V. (2022). National-patriotic education in the context of modern challenges [for teachers, methodologists, authors of programs and textbooks, scientists, lecturers, students of vocational and higher education institutions, managers, politicians]. Kyiv: Fenix. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf> [in Ukrainian]
2. Goncharenko, O. (2011). 'Social status, prestige and image of the armed forces: problems and ways to solve them'. *Bulletin of the Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine*, (8), 44-54 [in Ukrainian]
3. Dobizha, V.V., & Kolesnyk, O.V. (2018). 'Peculiarities of the formation of military culture in Ukrainian society'. *State and law. Series: Political Sciences*, (80), 66-76. Available at: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001066700> [in Ukrainian]
4. Dovgopolo, O. (2023). 'War commemoration: issues of strategy and practice'. *Modern Ukraine: international intellectual journal*. June 20. Available at: <https://uamoderna.com/blog/10233/> [in Ukrainian]
5. Drobovych, A. (2025). '9 principles of memorialization. What can be the memory of the war'. *Ukrainian Institute of National Memory*. Available at: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv-memorializaciyi-yakoyu-mozhe-but-y-pamyat-pro-viynu> [in Ukrainian]
6. Zlivkov V., & Lukomska S. (2023). 'Essays on the history of the formation of the military identity of Ukrainians: monograph. Kyiv, Nizhyn: Publisher PP Lysenko M.M [in Ukrainian]
7. Kon I. (2008). 'Hegemonic masculinity as a factor of male (ill) health'. *Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 5-16 [in Ukrainian]
8. Labyk, A. (2024). 'The first Veteran Development Center in Transcarpathia was opened in UzhNU'. *Mediacenter*. July 15. Available at: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/v-uzhnu-vidkryly-pershij-na-zakarpatti-tsentri-veteranskoho-rozvytku/2024-08-15-62938> [in Ukrainian]
9. Liskovich, M. (2022). 'Smart militarization of Ukraine: how to restrain the enemy after the Victory'. *Ukrinform*. October 29. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3603478-rozumna-militarizacia-ukraina-mae-svij-dosvid-organizacii-oboroni-ale-pisla-peremogi-gotova-skoristatisa-j-cuzim.html> [in Ukrainian]
10. Miller, I. (2024). 'How to defeat a stronger Russia? Volunteer Berlinska gave a 'recipe''. *Glavkom*. August 19. Available at: <https://glavkom.ua/country/society/jak-peremohti-silnishu-rosiju-volonterka-berlinska-dala-retsept-1016059.html> [in Ukrainian]
11. Ukrainian league of industrialists and entrepreneurs. (2018). 'Review of the impact of the war on the industry of Ukraine and the forecast of prospects in the economy'. *Ukrainian Union of Industrialists and Entrepreneurs*. July 27. Available at: <https://uspp.ua/news/actual/2018/ohliad-vlyvu-viynu-na-promyslovist-ukrainy-ta-prohnoz-perspektyv-v-ekonomitsi> [in Ukrainian]
12. Olzhych, O. (Kandyba). (2011). 'Ukrainian historical consciousness'. *Ukrainian historiography of the 19th–20th centuries: Anthology in 2 parts*. Sumy: Publishing house of SumDU, 2011. pp. 136–149 [in Ukrainian]
13. Postol, A. V. (2024). 'Ukrainian army: challenges and prospects in the dimension of the Russian-Ukrainian war'. *Socialization of the personality in modern socio-cultural and socio-political contexts: materials of the XIV International Scientific and Practical Conference*, Kharkiv, January 31, 2024. Kharkiv. National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda, pp. 88–90 [in Ukrainian]
14. Rushchenko I. P. (2017). 'Sociology at War'. *Ukrainian Sociological Journal*. 1–2, 43–52 [in Ukrainian]

15. Smolyanyuk V. F. (2015). 'Military Culture of Ukrainians: From Historical Symbolism to State-Building Practice'. *Scientific and Information Bulletin of the Academy of National Security*, 3–4, 142–154. Available at: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=nivanb_2015_3-4_13 [in Ukrainian]
16. Smolyanyuk, V. F. (2015). 'Military culture of Ukrainian society: history and modernity' *Historical and political studies*, 2, 88–97. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_2_11 [in Ukrainian]
17. Tychkivska, Yu. (2024)- 'Human-centric militarization: how Ukraine can survive and break through'. *Ukrainian Pravda*. March 17. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2024/03/17_7446838/ [in Ukrainian]
18. Tregub, G. (2019). 'Quantity vs. Quality. About Modern Military Culture'. *Ukrainian Week*: January 30. Available at: <https://tyzhden.ua/kilkist-vs-iakist-pro-suchasnu-militarnu-kulturu/> [in Ukrainian]
19. Feskov, I. V. (2016). 'The Main Methods of Waging Hybrid Warfare in the Modern Information Society'. *Current Problems of Politics*, 58, 66–76 [in Ukrainian]
20. Khobta; S. V. (2016). 'Sociology of War as a Task of Ukrainian Sociology'. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Luhansk. Sociological Sciences*, 5(302), 126–150; [in Ukrainian]
21. Khovrych, S. M. (2024). 'Military culture of Ukrainians' *International scientific conference*. University of Ljubljana. February 23–24: Ljubljana. P. 118–121. Available at: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/422/11297/23555-1?inline=1>
22. Razumkov Center. (2024). 'Is the militarization of Ukrainian society necessary: the attitude of citizens (March 2024)'. *Razumkov Center*, May 15. Available at: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chy-potribna-militarizatsiiaukrainskogo-suspilstva-stavlennia-gromadian-berezen-2024g> [in Ukrainian]
23. Chupryna, Y. (2021). 'Integration of the phenomenon of "military culture" within the culture of society'. *Ukrainian culture: past, present, ways of development*. 39, 59–65. Available at: <https://zbirnyky.rshu.edu.ua/index.php/ucpmk/article/view/497/514> [in Ukrainian];
24. Shevchenko, M. M., & Efimova, V. V. (2012). 'Military culture of Ukrainian society: problems and ways of formation'. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 6, 323–328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2012_6_63 [in Ukrainian]
25. Shevchuk, G. (2023). 'National-patriotic education of youth in war conditions'. *Scientific innovations and advanced technologies*; 5 (19), 630–635. Available at: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/4660/4684> [in Ukrainian]

Authors Contribution : All authors have contributed equally to this work

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

Received 08.01.2025

Accepted 14.02.2025

DOI 10.26565/2227-6521-2025-54-03

УДК 316.4

ТЕОРІЇ МЕРЕЖ Н. КРИСТАКІСА ТА М. ГРАНОВЕТТЕРА: ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ У ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Довбиш Наталія Євгенівна – аспірантка кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, Харків, 61022, Україна, e-mail: n.e.dovbysh@student.karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0072-3295>

У статті досліджуються органи місцевого самоврядування (ОМС) як соціальна мережа і осередок утворення та накопичення соціального капіталу. Розглядається соціальний капітал як базис діяльності ОМС, що, своєю чергою, є основою для розвитку громад в умовах сучасних соціально-політичних викликів. Акцентується увага на специфічних властивостях соціальної мережі, які сприяють нарощуванню соціального капіталу. Демонструється гетерогенність та плюралістичність концепцій соціального капіталу та соціальної мережі. Висувається гіпотеза, що соціальний капітал є вагомим чинником формування громадянського суспільства, а також ефективного функціонування ОМС. На підставі концепції Джона Гавенти щодо основних принципів діяльності публічної влади описуються властивості нової політики ОМС у рамках реформи децентралізації. Аналізуються ключові концепції соціального капіталу (П. Бурдьє, Дж. Коулман, Н. Лін), завдяки чому пропонується низка концептуалізацій, зокрема ОМС інтерпретовані як соціальна мережа з процесами нарощування соціального капіталу. Потенціал утворення соціального капіталу розглядається крізь теорії соціальних мереж Н. Кристакіса та М. Грановеттера. На основі ідей Н. Кристакіса з'ясовано, що ОМС – це нестихийна соціальна мережа з особливим набором зв'язків, в якій серед чинників формування соціального капіталу виокремлено внутрішньогрупові зв'язки; зуртування; емерджентність; наявність внутрішньомережевих груп. Особливо обговорюється принцип «слабких» зв'язків М. Грановеттера в оптиці аналізу ОМС, згідно з яким «слабкі» зв'язки «працюють» як конденсатор соціального капіталу, який відкриває доступ до різноманітних ресурсів: інформації, робочих місць, фінансових джерел, інших соціальних і матеріальних цінностей. Авторка підсумовує евристичну перспективність дослідження ОМС як соціальної мережі (зокрема як місця формування соціального капіталу) крізь призму концепцій М. Грановеттера та Н. Кристакіса.

Ключові слова: соціальна мережа, соціальний капітал, органи місцевого самоврядування, інтеракція.

Для цитування: Довбиш Н. Є. Теорії мереж Н. Кристакіса та М. Грановеттера: евристичні можливості у дослідженні соціального капіталу органів місцевого самоврядування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2025. Випуск 54. С. 26-36. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-03>

How to Cite: Dovbysh, N. (2025) 'Network Theories of N. Christakis and M. Granovetter: Heuristic Possibilities in Researching the Social Capital of Local Self-Government' *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 54. pp. 26-36. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-03> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. За останні три десятиліття соціальний капітал залишається однією з постійно актуалізованих, дискусійних та обговорюваних концепцій, яка застосовується в дослідженнях як соціологів, так і економістів, так і політологів. Сучасні концептуалізації соціального капіталу здійснюються у міждисциплінарних дослідженнях, в компаративних режимах та дизайнах, а це, своєю чергою, актуалізує саме питання про те, як соціальний капітал визначається, вимірюється, концептуалізується, дискутується, причому в різних галузях знання, різних методологіях, різних соціокультурних та історичних випадках, нарешті, які евристики відкриваються у кожному з випадків.

Зокрема, соціологічна оптика дослідження соціального капіталу евристично сильна перш за все увагою до соціальних мереж, продуктом яких загальноприйнято вважати соціальний капітал. Тобто в соціології він визначається як продукт спільно скоординованих дій, насичених схожим сенсом, що здійснюються в одному просторі, де стосунки та зв'язки з іншими акторами в мережі є більш важливими, реальними (в соціологічному сенсі протиставлення реалізму та номіналізму), ніж характеристики та властивості мікросуб'єктів. При цьому сама соціологічна аксіоматика та парадигматика дослідження

соціального капіталу містить той фундаментальний недолік, що різні теорії по-різному описують процеси та закономірності утворення та функціонування соціальних мереж, в яких утворюється соціальний капітал, що ще більше ускладнює як операціоналізацію, так і евристичне використання даного концепту. Адже за цією невизначеністю з необхідністю слідує неможливість достеменно визначити власне предмет дослідження, відділити його від суміжних понять (ресурс, можливість, шанс, структура) тощо.

Ускладнює ситуацію очевидний факт потенційної та реальної множинності приналежності індивіда до соціальних мереж, і, відповідно, різноспрямованість процесів набуття соціального капіталу – інакше кажучи, структурну дисгармонію практик в різних просторах, за якої набуття соціального капіталу в одному полі може супроводжуватися нейтральною динамікою (а то й негативною) в іншому. Це залежить перш за все від сенсів, які надають цій мережі її члени, від ролі та статусу, які належать членам мережі, від навичок, знання та здобутків, якими володіють члени мережі (тобто акумульованого культурного капіталу в його різних станах), тощо. Тобто є соціальні мережі, до яких індивід відноситься апіорі, не обирає приналежності до них, а є такі, що створюються штучно, «приймають» до своїх лав лише тих, хто за певними характеристиками може відповідати потребам мережі (особисті якості, ціннісні орієнтації, механізми відбору, професійна придатність, інші критерії відбору). Одним із прикладів такого типу соціальної мережі, яка, як мінімум, на офіційному, дискурсивному, раціоналізованому рівнях зобов'язує її членів приймати її правила для досягнення передбачуваних мережею цілей, є органи місцевого самоврядування (далі – ОМС).

Зазвичай систему роботи, закономірності розвитку та шляхи підвищення ефективності діяльності ОМС вивчають крізь призму таких наук, як політологія, правознавство, державне будівництво та управління тощо. Місце соціології тут, як правило, обмежується оцінкою наслідків або ж соціально значущими проектами та їхньою експертизою чи евалюацією. Проблема ж полягає у тому, що епістемологічні та методологічні можливості соціології недостатньо залучають у діагностику та менеджмент ефективності процесів та структур управління. Тоді як ОМС, як і будь-якій соціальній мережі, властиві параметри, які дозволять удосконалити роботу системи, і одним з них є соціальний капітал.

Описані вище протиріччя в онтології соціального капіталу, а також у існуванні ОМС в українських умовах складають онтологічний вимір проблемної ситуації, що зумовлює актуальність нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, що заклали основи для дослідження соціального капіталу як ключового фактору особистісного, корпоративного та суспільного розвитку, варто зазначити П. Бурдє [1], Дж. Коулмана [2], Р. Патнема [3], Ф. Фукуяму [4], Л. Ханіфана [5]. В Україні соціальний капітал, його значення та функції вивчають А. Гриненко [6], В. Кирилюк [7], І. Карпова [8], А. Криськов та Л. Криськова [9]. Соціальний капітал як ресурс регіонального розвитку досліджують науковець у сфері державного управління О. Гірман [10] та спеціаліст з економіки О. Єрмакова [11].

Віддаючи належне змістовності та результативності наукового доробку вчених, все ж актуальним залишається дослідження соціального капіталу як базису діяльності ОМС, що, своєю чергою, є основою для розвитку громад в умовах сучасних соціально-політичних викликів. Саме соціальний капітал створює можливості для мобілізації гетерогенних ресурсів, дозволяє діяти колективно, а також впливає на формування продуктивних відносин у громаді і колективах. Але наразі ефективна діяльність ОМС гальмується не лише у зв'язку з відсутністю професійних кадрів, належного рівня освіти та підготовленості, але і з відсутністю ефективної взаємодії між представниками органів влади, інститутами громадянського суспільства. А отже, недостатній рівень сформованості та поширеності розуміння соціального капіталу є однією з вагомих причин даної проблеми, що і конститує гносеологічний аспект проблемної ситуації.

Ми виходимо з гіпотези, що соціальний капітал є сутнісним чинником формування громадянського суспільства, з одного боку, та ефективної управлінської діяльності ОМС – з іншого. Зв'язок між обсягом соціального капіталу ОМС та станом громадянського суспільства (зокрема з точки зору його здатності до продукування та відтворення соціального капіталу) є однією з фундаментальних наших презумпцій.

Іншою нашою гіпотезою є припущення, що в умовах тяжких соціально-політичних потрясінь, на кшталт тих, що переживає Україна, соціальні мережі роз'єднуються, деформуються, а отже – виникає ризик руйнування чи як мінімум занепаду соціального капіталу. Взагалі будь-які зміни в суспільстві характеризуються руйнуванням традиційного та звичного, і здійснюється це за рахунок виникнення та побудови нового та незнайомого. Такі трансформації створюють потребу соціальної мережі у підтримці ззовні та солідаризації зсередини. Так, ОМС мають можливості, ресурси та повноваження тримати соціальний баланс, зокрема сприяти збереженню та нарощуванню соціального капіталу громадянського суспільства. При цьому для ефективної діяльності органів управління соціальний капітал є однією з найважливіших умов, що в соціології наразі мало досліджується.

Оскільки діяльність ОМС спрямована на громадськість, важливо досліджувати процес управління з позицій саме соціології, а не тільки менеджменту, економіки, маркетингу, медіааналітики. Інакше кажучи – як соціальний процес, а не лише як інструмент управління чи як набір економічних індикаторів. На жаль, діяльність ОМС в Україні досліджується здебільшого з точки зору системи державного управління, що

передбачає акцент на результатах роботи, а не на природі, джерелах, чинниках, проявах, практиках ефективного співробітництва і системи управління. Тоді як ОМС варто дослідити саме як особливу соціальну мережу з, зокрема, певним рівнем соціального капіталу, процесами його виробництва та підтримки, пов'язаністю з процесами управління тощо.

Тому **метою** нашого дослідження є концептуалізація, визначення та опис властивостей соціальної мережі органів місцевого самоврядування як осередку формування соціального капіталу, що ми передбачаємо здійснити крізь призму аналізу концепцій соціальних мереж.

Виклад основного матеріалу статті. Соціальний капітал по-різному проявляється та функціонує на різних структурних рівнях. Відповідно, схематики та аксіоматики досліджень соціальних мереж також є різними та нередукованими до єдиної концептуальної схеми. Досліджуючи ОМС як соціальну мережу, важливо розуміти, що все ж існують спільні закономірності соціальних мереж розвитку соціального капіталу, що функціонують на будь-якому рівні (мікро-, мезо-, макро-) та за будь-яких соціокультурних умов – і ця вихідна позиція є основною концептуальною передумовою нашого дослідження.

Із 2014 року в Україні відбуваються процеси децентралізації, які передбачають зміни в управлінні громадами. Нова система управління декларується як така, що здатна спростити бюрократичну систему та об'єднати зусилля громадян і органів влади, а також як здатна функціонувати на рівні більш високої порівняно з попередньою системою ефективності. Місцеве самоврядування за своєю природою виступає специфічною формою реалізації публічної влади, яка втілює місцеві інтереси і в соціальному та управлінському сенсах є способом залучення громадян України до участі в управлінні. Головним завданням ОМС є задоволення місцевих потреб і вирішення конкретних проблем, що виникають на певній території, та із використанням локальних можливостей, сил та ресурсів. Тобто специфіка місцевого управління полягає у відсутності вказівок «згори», передбачає центрування навколо місцевих проблем, а також навколо інтересів, можливостей та перспектив громади як територіальної цілісної одиниці. У системі управління ОМС зростає роль виборних представників локальної влади, які повинні бути компетентними і діяти цілісно та узгоджено не лише із громадянським суспільством, але і між собою зокрема, якщо розуміти громаду як єдиний організм, в якому всі процеси взаємозалежні.

Ще однією відмінною рисою місцевого самоврядування є партисипативна політика, тобто політика участі, яка не лише стосується участі громадян, але й передбачає обов'язкове використання «людського фактору» посадовців, зокрема у практичних, символічних, речових та дискурсивних проявах співпереживання, особистої ініціативи посадовця тощо.

Саме у дослідженні партисипативності ОМС концептуально можуть стати в нагоді напрацювання сучасного соціолога Джона Гавенти, який, аналізуючи форми участі у місцевому врядуванні, стверджував, що виборні посадовці та співробітники урядових установ не можуть бути суб'єктами змін без змін у бюрократичній культурі та організаціях. Ці організації мають включати цілу низку практик та структур:

- системи заохочення та вимірювання ефективності; ці системи мають виробляти та підтримувати «чуйність», «турботу» та інші легітимні способи взаємодії ОМС з громадянами;
- розгалужених та прозорих систем консультацій та спільного планування, в тому числі між управлінцями та громадянами;
- гнучких процедур у сферах витрат і планування, які будуть реагувати на зміну потреб і пріоритетів громадян;
- процесів навчання, які включають в тому числі професіоналізацію та перетворення на обов'язок рефлексії ефективності не тільки окремими посадовцями як суб'єктами, але й урядовими установами як цілими інституціями та групами.

Оскільки громадяни у такому дизайні постають «представниками» певних груп, класів, структур, традицій у взаємодії з місцевими органами влади, то їхні звички, практики та дискурси також перетворюються на об'єкт соціально-інженерних та соціотехнологічних рішень (і попередньо – соціологічного виміру), а саме:

- розвитку та накопичування знань про законні права, ролі, обов'язки, практики;
- створення та підтримки навичок ведення переговорів та вирішення конфліктів;
- конструювання взагалі культури представництва та зокрема навичок;
- утворення сильних демократичних громадських організацій, в яких відбувається процес обирання і підтримки відповідальних громадських лідерів
- створення комунікативних можливостей обміну інформацією, що зокрема забезпечує підтримку культури підзвітності та прозорості [12].

Ці соціотехнологічні рішення утворюють комунікативну, інтеракційну, просторову систему функціонування соціального капіталу в ОМС, що підтверджується концепцією відомого польського соціолога П. Штопкки, який концептуалізує міжособистісний простір, в якому відбувається нагромадження соціального капіталу [13].

Діяльність ОМС за самим своїм функціоналом спрямована на підвищення рівня життя громади, зокрема економічних показників і незалежності, шляхом до чого є об'єднання громадськості між собою та владою, об'єднання структурних підрозділів влади для обговорення та знаходження компромісів для спільних проблем громади. Соціальний капітал тут відіграє роль ресурсу, який виникає під-час-і-для групової взаємодії в мережі, що є мостом до економічних практик. В цьому питанні ми погоджуємося із П'єром Бурдьє: соціальний капітал є продуктом суспільного виробництва і одночасно засобом досягнення групової солідарності. В такому розумінні соціальний капітал виступає не тільки і не стільки причиною економічних вигід, скільки проявом соціально-економічних умов та обставин; ще й тому він є груповим ресурсом, який не може бути редукованим до явищ та процесів мікрорівня, не описується мікрорівневими закономірностями тощо [1].

Але не лише в економічних вигодах полягає суть соціального капіталу для органів місцевого самоврядування. У процесі об'єднання громадян виникає і зростає соціальний капітал на мікрорівні, і тому кожную частину розгалуженої ризоми соціального капіталу доречно вивчати окремо.

Ускладнюється ситуація тим, що соціальний капітал трактується багатьма дослідниками по-різному, і загальне для всіх дослідників, єдине, універсальне визначення, ймовірно, не тільки не існує, а є неможливим. Тим більше – таке визначення, що б враховувало специфіку нашого предмету дослідження, а саме ОМС. Досліджуваний П. Бурдьє (а також, наприклад, Р. Патнемом чи Ф. Фукуямою) зв'язок між сукупним соціальним капіталом та економічним розвитком доповнюється ще й посередництвом політичного устрою, релігійних традицій, домінуючих цінностей [1]. Таке тлумачення соціального капіталу передбачає (пост)дюркгеймівський погляд на суспільство як об'єктивну, примусову, незалежну від індивідів реальність, в якій соціальний капітал є традиційним, однаковим, стабільним, стійким. Соціальний капітал в такому дослідницькому дизайні базується на стійких актах матеріального та символічного обміну, виникнення і підтримка яких припускає близькість між групами чи індивідами [1]. В цих актах індивіди приймають норми, правила і установки, «використовуючи» (найчастіше без раціонального цілепокладання) їхній потенціал для індивідуальних прибутків, але лише в межах, санкціонованих нормами суспільства, його типовими структурами практикування. Ось чому, зокрема, ми спираємося на розуміння, що соціальний капітал є продуктом спільної праці і спільних практик одного суспільства (групи чи колективу на мікрорівні).

Саме тому, що у вищеописаній концепції соціального капіталу відсутнє врахування ролі мікросуб'єктного фактору, Дж. Коулман вирішив збагатити на той момент переважно економічну та жорстко структурну теорію більш «м'якими», агентно орієнтованими соціологічними концептами та схематиками дослідження. Так, автор ввів у концепцію соціального капіталу презумпцію економічної поведінки залежно від відносин, що склалися всередині групи людей, об'єднаних спільністю норм, цінностей, світогляду, а також взаємними зобов'язаннями й очікуваннями. Ці відносини регулюються надійністю соціального середовища, санкціонуванням норм, інформаційною провідністю соціальної структури, і саме ці регулятори виявляються умовами, за яких соціальний капітал зменшує витрати на координацію спільної діяльності, замінюючи контракти, формальні правила та бюрократичні процедури відносинами довіри, які були засвоєні професійними стандартами, етикою спільноти – тими неформальними нормами, які передаються через культурні традиції та освіту.

Але, зауважимо, як і інші форми капіталу, соціальний капітал приносить «дивіденди» лише в разі його активного використання, тобто у випадку соціального капіталу – у практиках обміну, інтеріоризації та екстеріоризації [2]. В цьому сенсі Дж. Коулман розглядає соціальний капітал з позицій отримання взаємної вигоди (в тому числі індивідуальної) шляхом включення до соціальних мереж, створюваних на основі соціальних норм та довіри, де зазначені норми та довіра створюють умови для кооперації. Але дослідник при цьому не диференціює форми і особливості соціальних мереж, в яких взаємодіють індивіди, не ставить їх у залежність від індивідуальних якостей членів цих мереж. Тобто фактично він не враховує значення додаткових індивідуальних рис, він оцінює всіх членів мереж як рівносильних та рівноправних учасників. Цей наступний епістемологічний крок було зроблено вже на початку ХХІ століття.

Так, американський соціолог китайського походження Нан Лін, представник мережевого підходу, розглядає соціальний капітал на індивідуальному та внутрішньогруповому рівнях аналізу. Саме Нан Лін найбільш детально описує всі аспекти соціального капіталу, поєднуючи економічну та соціологічну логіки у дослідженні. У роботі «Мережева теорія соціального капіталу» [14] він описує соціальний капітал як феномен, похідний від системи соціальних зв'язків індивідів у формі соціальних мереж, розглянутих як системи зв'язків із високою щільністю контактів між учасниками.

Нан Лін ідентифікує соціальний капітал через декілька ознак одночасно, характеризуючи його змістовно:

- 1) джерела соціального капіталу (колективні та індивідуальні позиції, або, як би позначив їх П. Бурдьє, індивідуальні та групові класи позицій в соціальному просторі);
- 2) прояви соціального капіталу (доступ до ресурсів або їхня мобілізація);

3) цілі дій (інструментальні (отримання вигоди, сили, репутації) чи експресивні (для збереження згуртованості, солідарності, благополуччя)) [15].

Отже, для того, аби стати членом обраної соціальної мережі і використати ресурс цієї мережі для індивідуальних цілей, необхідно мобілізувати (залучити) індивідуальний капітал. Оскільки Н. Лін визначає соціальний капітал як інвестицію в соціальні відносини із очікуваною прибутковістю [16], то звідси з очевидністю прослідковується зв'язок інвестицій та прибутковості – нехай і не чисто економічним чином вимірної. Звідси цілком можна припустити, що якість соціального капіталу соціальної мережі напряму залежить від кожного її члена індивідуально.

Залежно від того, хто виявляється суб'єктом отримання прибутку у взаємодії всередині мережі – мережа (група) чи індивід, автор обирає рівень подальшого дослідження – мікро- чи мезо-. Для Н. Ліна кожен рівень має характерні особливості, і це дозволяє деталізувати знання про соціальний капітал.

Важливою особливістю концепції Н. Ліна є положення про нерівність у формуванні та розподілі соціального капіталу. Навіть належачи до однієї соціальної мережі, її члени мають настільки ж різні можливості, як і різні здібності. І, відповідно, індивіди обирають мережу собі подібних, що Н. Лін називає гомофільністю і чим пояснює приналежність індивідів до мереж за інтересами та іншими основними соціальними характеристиками, як і те, що приналежність соціального статусу конкретному індивіду залежить від навичок, умінь, освіти, досвіду та інших соціальних ознак цього індивіда. Таким чином, ми маємо справу зі своєрідно атомістичною та номіналістичною позицією, яка виходить з примату мікрорівневих явищ в суспільному житті.

Таким чином, оцінивши вищеописані концептуальні підходи до визначення соціального капіталу та з'ясувавши операціональні виміри соціального капіталу в різних концепціях, ми можемо виділити основні концептуальні характеристики соціального капіталу, спільні для всіх цих концепцій:

- соціальний капітал – продукт міжособистісної взаємодії, тобто інтеракції у соціальній мережі;
- джерела соціального капіталу можуть бути колективними та/чи індивідуальними;
- оцінити рівень володіння соціальним капіталом можливо лише при досягненні результату (цілі);
- виміряти соціальний капітал можна на індивідуальному та колективному рівнях саме тому, що соціальний капітал є продуктом інтеракції;
- передумовою виникнення соціального капіталу виступає єдиний простір, наповнений спільним сенсом, який регулюється спільними нормами та колективними цінностями.

Раніше ми говорили, що середовище, в якому можливе формування соціального капіталу, – це соціальна мережа як система соціальних інтеракцій. У широкому значенні під соціальною мережею в соціології ми розуміємо множину позицій в протсорі (членів соціальної системи), тією чи іншою мірою пов'язаних одна з одною. Інакше кажучи, соціальні мережі розглядаються як сукупність стійких соціальних зв'язків та відносин між акторами. В таких мережах соціальними акторами можуть бути як окремі індивіди, організації, соціальні групи, так і міста і навіть країни.

У контексті досліджуваної проблеми, спираючись на особливості функціонування місцевого самоврядування і виходячи із основних понять ефективного управління, можна передбачити, що найбільш ефективною для нарощування соціального капіталу соціальною мережею може бути та, яка володіє такими характеристиками та специфіками:

- 1) об'єднана спільною метою, пов'язана солідарністю між членами мережі;
- 2) передбачає між учасниками мережі постійну безпосередню взаємодію;
- 3) морально та емоційно субординована, тобто в якій всі учасники мережі володіють навичками емоційного контролю та рівноваги.

Ось чому ми окремо звертаємося до проблематики соціальних мереж в соціології.

Концепції соціальних мереж. Активний розвиток досліджень феномену соціальних мереж бере початок із середини ХХ ст. Підвалини теорії соціальних мереж були закладені класиками зарубіжної соціологічної думки, які активно займалися дослідженням суспільних відносин. До них можна віднести Е. Дюркгайма і Ф. Тьонніса, які у своїх роботах наприкінці ХІХ ст. вперше зробили спроби концептуалізувати мережеву структуру соціальних відносин. У їхніх роботах зароджувалися перші ідеї соціальних мереж. Ці методологічні напрацювання мали своє відображення в роботах вчених, які у подальшому займалися розвитком теорії соціальних мереж.

Яскравими представниками теорій соціальних мереж, чії концепції ми досліджуємо для аналізу органів місцевого самоврядування, у ХХІ столітті є М. Грановеттер та Н. Кристакіс. Саме ці дослідники оцінювали соціальні мережі як середовище, яке створює умови для формування соціального капіталу, хоча їхні інтерпретації можуть суттєво відрізнятися та варіюватися. Зокрема, серед наукових напрацювань М. Грановеттера наявні такі, що описують економічні закономірності та процеси в суспільстві, які мають значення у формуванні соціального капіталу, і навпаки. Наприклад, це опис соціального прискорення економічної дії. Адже оскільки ми оцінюємо соціальний капітал як чинник ефективного управління, яке, своєю чергою, має на меті покращення економічних показників громади, то для нас важливо аналізувати ті

соціологічні концепції соціологічних мереж, які містять економічні принципи. Н. Кристакіс у цьому ж напрямку міркує над тим, як інформація, отримана із соціальних мереж, може покращити життя індивідів, зокрема економічне. Якщо соціальні мережі є піддатливими змінам економічних настроїв і навпаки, соціальні мережі вибудовуються, в тому числі, так, щоб було вигідно економічно, то економічні принципи не є «червоною лінією» у вивченні соціальних мереж, але так чи інакше торкаються цієї тематики. Н. Кристакіс для пояснення закономірностей утворення соціальних мереж звертається до зразків саме економічної поведінки людей, груп [7].

Окремо зауважимо, що варто враховувати і «західну», «вестернізовану» генезу самої ідеї місцевого самоврядування на українських теренах, як і концептуальної пропозиції соціального капіталу та соціальних мереж. У цьому сенсі для соціолога особливим викликом є той факт, що онтологічні процеси зародження нового громадянського простору відбуваються тут і зараз, паралельно зі становленням та розвитком на гносеологічному рівні концептуальних побудов, зокрема розробок Н. Кристакіса та М. Грановеттера та їхніх послідовників. Їхні ідеї соціальних мереж ґрунтуються на аналізі сучасних тенденцій.

Так, Н. Кристакіс у співавторстві із Д. Фаулером описує переважно масові соціальні мережі як механічної сукупності наявних людей, як об'єднання гігантських соціальних мереж [7], доводячи, що соціальний вплив не обмежується відносинами людей, яких людина знає особисто, а дії окремого актора стосуються навіть тих людей, з якими він ніколи не зустрічався і не здогадується про їхнє існування. Хоча люди звикли вважати, що соціальна мережа обмежена соціальними та географічними рамками, насправді все населення планети між собою пов'язане. У соціальних мережах передається незліченна кількість різних бажань, практик, насильства, моди та звичок; поширюються настрої, депресія, ожиріння, уподобання; зароджуються нові смаки, моральні норми та правила поведінки; йде пошук партнерів та роботи; визначаються спільноти, функціонування ринків та боротьба за демократію, що відображає вибори груп людей, пов'язаних між собою безпосередньо чи опосередковано [7].

Соціальну мережу Н. Кристакіс розглядає як фундаментально упорядкований феномен, для якого виділяються декілька закономірностей:

1) зв'язки між людьми – це не просто природна і невід'ємна частина нашого життя, але й сила, яка діє на благо людства. Для того, щоб це було благом, зв'язки повинні працювати, а люди – взаємодіяти [7], і, відповідно, кількісне наростання взаємних зв'язків між індивідами у мережі сприяє згуртуванню цих індивідів, що, своєю чергою, покращує кінцевий результат дій. Даний принцип є універсальним для будь-якої соціальної мережі, не лише для мережі органів місцевого самоврядування. При цьому, відповідно до принципів діяльності місцевого самоврядування, взаємодія є одним із основних з них, і чим більше цієї взаємодії, чим більше комунікації, спільних задач, тим більше утворюється зв'язків, які, своєю чергою, розширюють мережу, роблять її діяльність ефективнішою. Базою для утворення соціального капіталу є саме взаємодія між людьми, активність (кількісна характеристика) та змістовність (якісна характеристика) якої і закладає підвалини для утворення в соціальній мережі соціального капіталу;

2) чим більше в індивіда було зв'язків, тим швидше група витворювала колективну дію чи колективні дії, знаходила конкретний ситуативний акт чи реакцію на зовнішній виклик. Відповідно, функціональною буде наявність у соціальній мережі або колективі органів місцевого самоврядування комунікабельних людей, спеціалістів з досвідом, а також професійних комунікаторів, тобто тих, хто може налагоджувати контакти. Тому можна передбачати як індивідуальну (налагодження контактів), так і колективну (досягнення спільних цілей) користь та вигоду від взаємодії, що є одним із джерел та ефектів соціального капіталу (згідно з концепцією Н. Ліна);

3) соціальні мережі мають емерджентні властивості цілого, що виникають завдяки взаємодії та взаємозв'язку його частин. Дана властивість мережі схожа на соціальний капітал, який утворився завдяки мобілізованим ресурсам індивідів. Причому цей створений соціальний капітал вбудовується в мережу, тим самим стаючи доступним для користування з боку її членів. Така особливість соціальної мережі, за нашою гіпотезою, є базовою умовою для функціонування органів місцевого самоврядування та такою, яку необхідно виховувати в системі управління, адже робота всіх структурних підрозділів влади повинна бути об'єднаною для досягнення кінцевого результату. На жаль, існують певні проблеми, які зумовлюють дану характеристику в мережі органів місцевого самоврядування, – це, наприклад, бюрократичний характер роботи, що, до речі, суперечить поглядам Дж. Коулмена на соціальний капітал. Так, у системі управління місцевого самоврядування інформація всередині органу влади могла б передаватися менш спотворено, швидко та оперативно за умови відсутності занадто суворого документообігу, який необхідний для формального підтвердження (звітування) обсягу та якості роботи. Саме занадто консервативне ставлення до співробітництва в органах влади, яке базується на відсутності довірливих відносин між співробітниками, знецінює і позбавляє сенсу нарощувати та використовувати соціальний капітал всередині мережі;

4) хоча соціальна мережа складається з певної кількості людей, вона відрізняється від просто групи: це особливий набір зв'язків між членами групи – і тут ми зближуємося з комунікативною концепцією Н. Лумана, хоча б чисто аналітично відділяючи комунікацію від виробників цієї комунікації, які

представляють собою її оточуюче середовище. Зв'язки та їхнє поєднання нерідко є набагато важливішими, ніж той факт, хто саме ними пов'язаний, і саме вони дозволяють групі, мережі, системі робити те, що роз'єднаним людям не під силу. В цьому світлі вектор на побудову довірчих і принципових зв'язків професійної мережі в органах самоврядування перетворюється на одне з основних завдань керівництва, досягнення якого підвищить ефективність роботи. Такі зв'язки повинні мати характер надійності, щоб забезпечити довіру в стосунках, після чого настає етап творення та кристалізації вбудованого у соціальну мережу соціального капіталу, який стане ресурсом для учасників мережі;

5) у будь-якій соціальній мережі можна виділити два аспекти: зв'язок (тут важливо, хто з ким пов'язаний, оскільки видів соціальних зв'язків існує безмежна кількість) та вплив. Останній Н. Кристакіс описує як один із основних факторів, що визначають передачу чого завгодно в мережі, і визначає як властивість людей впливати один на одного та копіювати своїх ближніх. І кожен такий зв'язок – потенційна можливість впливу на поведінку інших людей чи можливість стати об'єктом їхнього впливу [17].

Якщо розглядати органи місцевої влади як соціальну мережу, то можна спостерігати перш за все ієрархічний вплив всередині мережі. Через вертикальну ієрархію до співробітників передаються правила, вказівки, завдання, настрої і соціально-політичні налаштування. Нагадаємо, що відповідно до позиції Н. Ліна така властивість мережі породжує нерівність у доступі до соціального капіталу, яка відіграє вагомую роль у його формуванні та розподілі: ієрархічні властивості соціальної мережі виступають причиною ускладненого формування соціального капіталу. Оскільки відсутність впливу в мережевій структурі стабільної публічної влади у звичайних умовах неможлива через формальні заборони, то виникає питання: як же тоді соціальному капіталу утворюватися? У вертикальній ієрархії соціальний капітал утворюватися буде з мінімальною ймовірністю, але горизонтальна ієрархія цілком відкрита для цього. Все залежить від видів соціальних зв'язків у мережі, яких насправді безліч. Так, у концепції соціального капіталу Н. Кристакіса є поняття «соціально-мережева група», яке він інтерпретує як підгрупу людей усередині мережі, зв'язки між якими набагато сильніші, ніж їхні зв'язки з іншими підгрупами цієї мережі [17]. Саме такі соціально-мережеві групи в органах місцевого самоврядування можна охарактеризувати як колективи, де існування рівності прав більш вірогідне, аніж у загальній структурі публічної влади, принаймні, таке ж вірогідне, як і утворення соціального капіталу.

Якщо судити про утворення соціального капіталу у формі соціальної мережі, як запропонував Н. Кристакіс, то можна виділити декілька властивостей, які є чинниками утворення соціального капіталу:

- зв'язки, які є необхідною умовою для досягнення спільних цілей;
- максимальне згуртування дозволяє досягти максимальної ефективності;
- емерджентність (властивості цілого, що виникають завдяки взаємодії його частин) соціальних

мереж;

- наявність соціально-мережевих груп, які і складають центральну соціальну мережу.

Таким чином, соціальна мережа в концепції Н. Кристакіса – це організована сукупність, що складається з двох типів елементів: люди та зв'язки між ними. Відповідно, така соціальна мережа, як органи місцевого самоврядування, є професійною та утворюється штучно, причому зв'язки між членами колективу будуються практичним шляхом, а саме завдяки особистісним характеристикам та професійним особливостям та правилам мережі, до якої ці індивіди належать. Саме таким чином органи місцевого самоврядування можуть бути проінтерпретовані як соціальна мережа з особливим набором зв'язків.

Запропонована Н. Кристакісом концептуалізація та операціоналізація не є вичерпною та повністю непротирічною, в ній є певні неузгоджені відмінності, які особливо рельєфними стають, якщо ми спробуємо її аплікувати до ОМС, що суттєво коригує розуміння дослідником утворення соціального капіталу, яке стає менш прозорим, «простим» у концептуалізації та вимірюванні, самоочевидним.

По-перше, це **масштаб аналізу**: автор досліджує великі маси індивідів, які утворюють соціальні мережі. Органи ж самоврядування – це локальна соціальна мережа.

По-друге, це **спосіб утворення**: Н. Кристакіс акцентує увагу на природніх утвореннях соціальних мереж, де важливе значення відіграють особистісні характеристики, емоції, мораль, генетичні схильності, сім'я, коло друзів. Тоді як наш об'єкт дослідження є соціальною мережею, яка утворена штучно та цілеспрямовано. Вона більш структурована, в ній мало місця для моралі, але в ній переважають власні, тобто інтернальні та автономні норми, принципи, законність.

По-третє, це **характер взаємодії**: Н. Кристакіс не досліджує розподіл ролей серед членів мережі, він пов'язує наявність великої кількості зв'язків з відкритістю індивіда, його комунікабельністю і здатністю взаємодіяти. Органи самоврядування ж є офіційним утворенням, де кількість зв'язків залежить переважно від професійних та посадових обов'язків. Н. Кристакіс не категоризує соціальні мережі за наповнюваністю, ціллю взаємодії, способом утворення, він розглядає їх більш чи менш абстрактно, а соціальна мережа органів влади є колегіальною, цілеспрямованою, утвореною легітимно і відповідно до правового алгоритму.

Отже, основним фактором утворення соціального капіталу у мережі (згідно з теорією Н. Кристакіса) є природні особливості утворення мереж, що актуалізує питання про закономірності взаємодії у

мережі, про диференціацію зв'язків, що і досліджується М. Грановеттером, який звертається не стільки до структурних характеристик, скільки до закономірностей взаємодії у мережі.

ОМС в оптиці концепції «сильних» і «слабких» зв'язків. Концепція, висунута М. Грановеттером, ґрунтується на аналізі міжособистісної взаємодії і передбачає розподіл всіх соціальних зв'язків на «сильні» і «слабкі». Цю типологізацію дослідник здійснює на базі формальної різниці міжособистісних відносин за критеріями частоти та тривалості контактів. Так, прикладом «сильних» зв'язків можна вважати родинні та дружні зв'язки, тоді як «слабкі» зв'язки виникають між сусідами, знайомими, колегами тощо [18].

Парадоксально, але з точки зору соціальної функціональності найбільш корисними та вигідними виявляються «слабкі» зв'язки: через «сильні» зв'язки (а саме через їхню інформаційну надмірність) люди обмінюються обмеженим обсягом даних, тоді як обмін дійсно важливою інформацією відбувається саме через «слабкі» зв'язки. Також важливе значення «слабких» зв'язків пояснюється тим, що, по-перше, у будь-якої людини «слабких» зв'язків у багато разів більше, ніж «сильних», тому вони охоплюють значно ширшу територію та сфери діяльності; по-друге, «слабкі» зв'язки індивід зазвичай менше цінує, а тому не боїться їх використовувати, тобто інструменталізувати та витрачати в прагматичних цілях: а отже, в середньому ймовірність успішної передачі ресурсів сильніше постраждає від видалення з мережі «слабких» зв'язків, ніж від видалення «сильних».

Органи місцевого самоврядування у цій оптиці – це мережа «слабких» зв'язків, а отже, вони є конденсатором соціального капіталу, і чим більше таких зв'язків, тим вищим рівнем соціального капіталу індивід володіє. Розвиток та залучення саме їх підвищить ефективність діяльності, буде економити «вихідні» ресурси, але передбачає інтенсивний розвиток комунікаційних навичок індивіда.

Нарощування та використання «слабких» зв'язків у мережі управління громадою передбачає накопичення соціального капіталу, який відкриває доступ до різноманітних ресурсів: інформації, робочих місць, фінансових джерел, інших соціальних і матеріальних цінностей. Інформація, яка передається по мережі, проходить через так звані «мости», і чим більшою кількістю таких мостів володіє індивід, тим вищою є ймовірність отримати більше цінної інформації. Інакше кажучи, чим більше людей у мережі знає індивід, чим частіше він з ними контактує і отримує від цього користь, тим більшим соціальним капіталом він володіє: «Чим частіше люди взаємодіють один з одним, тим сильнішими будуть дружні відчуття між ними» (за умови, звісно, взаємного бажання, а не примусу) – така умова утворення соціального капіталу в соціальних мережах за М. Грановеттером [18, с. 36].

У цьому сенсі одним з основних завдань органів влади у місцевому самоврядуванні має бути створення умов для ефективної взаємодії членів соціальних мереж зі слабкими зв'язками. У М. Грановеттера все дещо простіше: навіть якщо індивід опиняється у мережі, яку він обрав, де інші члени не є на нього схожими, то достатніми умовами утворення соціального капіталу у такій мережі будуть наявність інтеракції, спільних цілей та простору. Адже приналежність до цієї мережі повинна бути вибірковою, а саме залучати таких індивідів, що володіють певним набором властивостей, необхідних для роботи. Концепція М. Грановеттера є більш прагматичною, ніж концепція Н. Кристакіса, вона націлена виключно на результат, а не на процес. Така концептуальна специфіка, власне, відкриває евристичну перспективу досліджування відбору у мережу органів місцевого самоврядування персоналу, який готовий працювати на результат, вибудовувати комунікацію, прикладати все нові зусилля та отримувати нові знання. Така мережа є продуктивною і вимагає постійної модернізації.

На відміну від Н. Кристакіса, який говорить, що соціальні мережі утворюються завдяки подібностям між людьми, М. Грановеттер вважає, що найбільш важливі та продуктивні мережеві зв'язки утворюються саме між представниками різноманітних груп.

М. Грановеттер вважає «слабкі» зв'язки більш ефективними у досягненні прагматичних цілей, тоді як «сильні» – більш стабільними, стійкими, але такими, що не відкривають додаткових можливостей. При цьому «сильні» зв'язки межують із мораллю, дружною, надійністю і довірою. Можна висунути гіпотезу, що наявність щільних «сильних» зв'язків, що ми й оцінюємо як достатній рівень соціального капіталу, є базою для розгалуження «слабких» зв'язків для досягнення цілей. Тобто важливо, щоб члени мережі володіли стійкими «сильними» зв'язками, це і є їхній доступ («міст») до соціального капіталу мережі (колективу). Чим більш актор є комунікабельним, впевненим, відвертим, цілеспрямованим, тим легше йому заволодіти і стати частиною соціального капіталу мережі. Це означає, що, відбираючи учасників такої соціальної мережі, як органи місцевого самоврядування, доречно було б надати перевагу тим, хто володіє щільною мережею «сильних» зв'язків. Це може стати запорукою швидкої адаптації спеціаліста в колективі; може свідчити про наявність необхідних навичок, компетентність, емоційну рівновагу та потенційний професіоналізм.

Якщо ми оцінюємо соціальну мережу органів місцевого самоврядування як мережу «слабких» зв'язків, то пріоритетною у цій взаємодії має бути норма колективних інтересів. Тобто будь-яка задача, яка виникає у процесі діяльності органів управління і спрямована на вирішення проблеми громади, повинна

вирішуватися за умови відсутності індивідуалізованих позицій учасників мережі. Адже окремо органи місцевого самоврядування (як група чи колектив) також є членом соціальної мережі самої громади, по відношенню до якої органи управління є цілісним суб'єктом – членом мережі, і його інтереси є цілісними та колегіальними. Чіткі позиції відносно професійної взаємодії заради спільної мети – це соціальний капітал, який спрощує процес управління та робить його ефективнішим.

Висновки і перспективи подальших розвідок в обраному напрямі. Соціальний капітал для органів місцевого самоврядування є важливим чинником ефективного функціонування та індикатором компетентності органів влади. Ми його розглядаємо як продукт міжособистісної взаємодії, інтеракції, який є ресурсом для досягнення цілей та який може бути індивідуальним та колективним; обидві ці модифікації є важливими для роботи соціальної мережі, у якій і народжується та розвивається соціальний капітал.

Середовищем, у якому продукується соціальний капітал, є соціальна мережа, якою ми вважаємо органи місцевого самоврядування, що володіють спільними властивостями для мережі: єдиний простір для діяльності, єдиний сенс, що поєднує між собою індивідів, пов'язаних однією ціллю. Якщо мережа володіє соціальним капіталом, то він стає інструментом оптимізації спільної діяльності мережі.

Через які показники можливо оцінити рівень володіння соціальним капіталом такої соціальної мережі, як органи місцевого самоврядування? Серед них, з нашої точки зору, можуть бути: досягнення цілей (їхній рівень), кількість витраченого часу та ресурсу на вирішення задач, професійне залучення до громадських проєктів, володіння інформацією про проблеми громади, частота міжособистісної комунікації структурних підрозділів органів управління. Як уповноважений орган впровадження реформування орган публічної влади, зацікавлений у зростанні своєї компетентності та професіоналізму, здатен ініціювати у громадянському суспільстві процеси, спрямовані на нарощування соціального капіталу.

Серед оглянутих нами концепцій не існує монополюючої істинної та універсальної моделі теорії соціального капіталу та соціальних мереж. Ще менш вирішеною є проблема побудування релевантної українським соціокультурним реаліям концепції.

Опинившись в одній професійній структурі, проживаючи на спільній території та маючи спільні завдання чи проблеми, люди зіштовхуються з необхідністю взаємодіяти. Їм не обов'язково бути схожими характером, мати однакові погляди на культуру, побут, політику, бути одного віку чи гендеру: їм достатньо мати одну мету та мотивацію. Це переважно відповідає концептуальним засадам теорії мереж М. Грановеттера, адже Н. Кристакіс розглядає об'єднання людей у мережі як щось природне. За М. Грановеттером, кожен тип соціальної мережі передбачає свій алгоритм накопичення соціального капіталу, який залежить від якості, норм та форми зв'язків у цій мережі. Наявність у мережі максимально розвинених «слабких» зв'язків, які працюють на спільний результат, свідчить про достатню наповнюваність мережі соціальним капіталом. У цьому світлі соціальна мережа органів місцевого самоврядування є штучною мережею зі «слабкими» зв'язками.

У ході аналізу ми зіткнулися із проблемою, що жодна розглянута нами мережева теорія не передбачає вивчення наслідків діяльності та функціонування соціальної мережі, вони зосереджуються на закономірностях утворення та характері зв'язків. Відкритість даного питання примушує звернутися до інших теорій соціальних мереж, які можуть бути корисними у дослідженні додаткових властивостей мережі.

Досліджуючи ці мережі перш за все як групи однодумців, в яких більшість соціальних зв'язків виникає між тими, чий інтереси схожі, в подальшому ми плануємо досліджувати соціальний капітал як ресурс, що міститься в соціальних мережах, який утворюється у процесі взаємодії і підвищує ефективність праці та комунікації. Саме такий погляд на органи місцевого самоврядування як спеціальну соціальну мережу із певними закономірностями функціонування дозволить нам з'ясувати умови виникнення соціального капіталу та шляхи його нарощування в соціальній мережі. Оскільки ми переконані, що багатий на соціальний капітал орган управління здатний ініціювати процес взаємодії із громадянським суспільством, у подальшій перспективі нашого дослідження ми передбачаємо:

- 1) здійснити метааналіз соціального капіталу у контексті досліджуваної проблеми (тобто дослідити з метою отримання узагальненого бачення);
- 2) аналіз взаємодії між соціальними мережами та, відповідно, різними обсягами та структурами соціального капіталу;
- 3) визначення шляхів та методів нарощування соціального капіталу між громадою та уповноваженими органами управління.

Список використаної літератури:

1. Bourdieu P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. 1986. URL: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf (дата звернення: 23.01.2023)
2. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*. 1988. Vol. 94. Pp. 95–120.
3. Putnam R., et al. Social capital: Measurement and consequences. *Canadian journal of policy research*, 2001. № 2.1. Pp. 41-51.

4. Фукуяма Ф. Соціальний капітал. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2008. № 53. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm> (дата звернення: 01.02.2025).
5. Hanifan L. The rural school community center. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1916. No. 67. URL: <https://www.jstor.org/stable/1013498> (дата звернення: 10.02.2025).
6. Гриненко А. М., Кирилюк В. В. Сучасні підходи щодо визначення понять соціальної згуртованості та соціального капіталу. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2017. № 1 (13). С. 135-141.
7. Кирилюк В. В. Основні чинники формування соціальної згуртованості суспільства. *Вісник Одеського національного університету*. Серія : Економіка. Т. 19. Вип. 2 (5). 2014. С. 55-58;
8. Карпова І. Феномен соціального капіталу: зміст та фактори накопичення. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. URL: <http://surl.li/bdeco> (дата звернення: 01.02.2025).
9. Криськов А. А., Криськова Л. П. Соціальний капітал: значення та функції. «Інновації: аспекти управління, виробництва, сфери обслуговування». *Матеріали VIII-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції пам'яті почесного професора ТНТУ, академіка НАН України М.Г. Чумаченка*. ТНТУ імені Івана Пулюя. Тернопіль. 28 березня 2019 року. С. 37-38.
10. Гірман О. Соціальний капітал як ресурс регіонального розвитку. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 4. С. 62-69.
11. Єрмакова О. А. Соціальний капітал як важливий фактор економічного розвитку України та її регіонів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Проблеми економіки та управління. 2016. № 847. С. 88-96.
12. Gaventa J. Strengthening Participatory Approaches to Local Governance: Learning the Lessons from Abroad. *National Civic Review*. 2004. P. 16-27.
13. Штомпка П. *Соціальний капітал. Теорія міжособистісного простору*. Київ: Дух і літера, 2022. 400 с.
14. Lin N. A Network Theory of Social Capital. *Handbook on Social Capital*. 2005. URL: <http://www.pro-classic.com/ethnicgv/SN/SC/paper-final-041605.pdf> (Дата звернення: 11.02.2023).
15. Lin N. Social networks and status attainment. *Annual Review of Sociology*. 1999. P. 467–487.
16. Lin N. *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press. 2001. P. 280.
17. Christakis Nickolas A., Fowler James H. *Connected: The Surprising Power of our Social Networks and How they Shape our Lives*. Little, Brown, New York. 2009. 353 p.
18. Granovetter M. The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*. Volume 78. Issue 6. 1976. URL: <https://snap.stanford.edu/class/cs224w-readings/granovetter73weakties.pdf> (Дата звернення: 19.02.2025).

Отримано 27.04.2025

Прийнято до друку 30.05.2025

NETWORK THEORIES OF N. CHRISTAKIS AND M. GRANOVETTER: HEURISTIC POSSIBILITIES IN RESEARCHING THE SOCIAL CAPITAL OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Nataliia Dovbysh – PhD student of the Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: n.e.dovbysh@student.karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0072-3295>

The article examines local self-government bodies (LSBs) as a social network and a center for the formation and accumulation of social capital. Social capital is considered as the basis for the activities of LSBs, which, in turn, is the basis for the development of communities in the context of modern socio-political challenges. The focus is on the specific properties of the social network that contribute to the growth of social capital. The heterogeneity and plurality of the concepts of social capital and social network are demonstrated. The hypothesis is put forward that social capital is an important factor in the formation of civil society, as well as the effective functioning of LSBs. Based on John Gaventa's concept of the basic principles of public authority, the properties of the new LSB policy within the framework of the decentralization reform are described. Key concepts of social capital are analyzed (P. Bourdieu, J. Coleman, N. Lin), thanks to which a number of conceptualizations are proposed, in particular LSBs interpreted as a social network with processes of social capital growth. The potential for the formation of social capital is considered through the theories of social networks of N. Christakis and M. Granovetter. Based on the ideas of N. Christakis, it is found that the LSU is a non-spontaneous social network with a special set of connections, in which intragroup connections; cohesion; emergence; the presence of intra-network groups are singled out among the factors of social capital formation. The principle of "weak" ties of M. Granovetter is separately discussed in the optics of the analysis of LSU, according to which "weak" ties "work" as a capacitor of social capital, which opens access to various resources: information, jobs, financial sources, other social and material values. The author summarizes the heuristic prospects of studying LSU as a social network (in particular, as a place of social capital formation) through the prism of the concepts of M. Granovetter and N. Christakis.

Keywords: social network, social capital, local self-government, interaction.

References:

1. Bourdieu, P. (1986). 'The Forms of Capital'. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf
2. Coleman, J. (1988). 'Social Capital in the Creation of Human Capital' *The American Journal of Sociology*, (94), 95–120.
3. Putnam, R. (2001). 'Social capital: Measurement and consequences' *Canadian journal of policy research*, (2.1), 41-51.

4. Fukuyama, F. (2008). 'Social capital'. *Independent cultural journal "Yi"*, (53). Available at: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm> (Access date: 01.02.2025) [in Ukrainian];
6. Grinenko, A. M., & Kyrylyuk, V. V. (2017). Modern approaches to defining the concepts of social cohesion and social capital. Social and labor relations: theory and practice, (1 (13)), 135-141 [in Ukrainian]
7. Kyrylyuk, V. V. (2014). 'The main factors in the formation of social cohesion in society'. *Bulletin of the Odessa National University. Series: Economics*, (19), Is. 2 (5), 55-58 [in Ukrainian]
8. Karpova, I. (2014). 'The phenomenon of social capital: content and factors of accumulation'. *Effective Economy*, (10). URL: <http://surl.li/bdeco> (Access date: 01.02.2025) [in Ukrainian]
9. Kryskov, A. A., & Kryskova, L. P. (2019). 'Social capital: meaning and functions' "*Innovations: aspects of management, production, service sectors*". Proceedings of the VIII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference in Memory of Honorary Professor of TNTU, Academician of the NAS of Ukraine M.G. Chumachenko. Ivan Pulyuy TNTU. Ternopil. March 28, 2019. P. 37-38.
10. Girman, O. (2017). 'Social capital as a resource of regional development'. *State administration and local self-government*, (4), 62-69.
11. Ermakova, O. A. (2016). 'Social capital as an important factor of economic development of Ukraine and its regions'. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Problems of Economy and Management*, (847), 88-96.
12. Gaventa, J. (2004). 'Strengthening Participatory Approaches to Local Governance: Learning the Lessons from Abroad'. *National Civic Review*, 93(4), 16-27.
13. Shtompka, P. (2022). Social Capital. Theory of Interpersonal Space. Kyiv: Spirit and Letter [in Ukrainian]
14. Lin, N. (2005). 'A Network Theory of Social Capital'. *Handbook on Social Capital*, Available at: <http://www.pro-classic.com/ethnicgv/SN/SC/paper-final-041605.pdf>
15. Lin, N. (1999). 'Social networks and status attainment'. *Annual Review of Sociology*, (25), 467-487.
16. Lin, N. (2001). Social Capital: A Theory of Social Structure and Action. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Christakis, N., Fowler, J. (2009). Connected: The Surprising Power of our Social Networks and How they Shape our Lives. Little, Brown, New York.
18. Granovetter, M. (1976) 'The strength of weak ties' *American Journal of Sociology*. Volume 78. Issue 6, Available at: <https://snap.stanford.edu/class/cs224w-readings/granovetter73weakties.pdf>

Received 27.04.2025

Accepted 30.05.2025

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

DOI 10.26565/2227-6521-2025-54-04

УДК 316.367.7:316.614

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕГЕТЕРОСЕСУАЛЬНИХ ОСІБ У ГЕТЕРОНОРМАТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Файдюк Наталія Віталіївна – магістрантка соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, 61022, Україна, e-mail: rapart2706@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-9288-608X>

Зубарєв Олександр Сергійович – кандидат соціологічних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, 61022, Україна, e-mail: alexandr.zubarev@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9722-2851>

У статті розкриваються теоретико-методологічні засади соціологічного дослідження соціалізації негетеросексуальних осіб в українському суспільстві. Автори розглядають декілька ключових понять: «дискурс», «гетеронормативність», «соціалізація», «стигматизація», «дискримінація». Стверджується, що концепція дискурсів М. Фуко дозволяє осмислити конструювання «режимів істини», які визначають, що вважається прийнятним, легітимним у певному соціальному контексті, наприклад, визначають гетеросексуальність як норму та нав'язують негетеросексуальним індивідам гетеронормативні стандарти, що значно ускладнює процес їхньої соціалізації. Підкреслюється, що концепт гетеронормативності фокусує увагу на легітимності та наданні переваги гетеросексуальності й цисгендерності над усіма іншими формами сексуальності та гендерної ідентичності. Зазначається, що гетеронормативна культура вимагає від особи гендерної відповідності (цисгендерності) та сексуального потягу виключно до осіб протилежної статі, а осіб, які порушують будь-які із цих норм, стигматизує і маргіналізує. Акцентується на тому, що поняття «соціалізації» є одним із центральних для соціологічної науки та позначає процес залучення індивіда до суспільного життя. Соціалізація негетеросексуальних та нецисгендерних осіб в умовах гетеронормативного суспільства ускладнюється внаслідок деструктивних явищ стигматизації, гетеросексизму та дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Доводиться, що культивування гетеросексистських ідеологій та дискримінаційних практик створює серйозні перепони для повноцінної соціалізації негетеросексуальних та нецисгендерних осіб. Робиться висновок, що євроінтеграційний вектор розвитку, обраний Україною, потребує трансформації гетеронормативної культури суспільства та активної протидії всім формам стигматизації, гетеросексизму та дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Автори стверджують, що лише в умовах забезпечення рівних прав і можливостей для негетеросексуальних та нецисгендерних осіб можлива їхня повноцінна соціалізація та реалізація в усіх сферах суспільного буття, що сприятиме розвитку українського суспільства.

Ключові слова: LGBTQIA+, соціалізація, гетеронормативне суспільство, негетеросексуальна особа, стигматизація, дискримінація.

Для цитування: Файдюк Н. В., Зубарєв О. С. Концептуальні засади соціологічного дослідження соціалізації негетеросексуальних осіб у гетеронормативному суспільстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2025. Випуск 54. С. 37-46. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-04>

How to Cite: Faidyuk, N., & Zubariev, O. (2025) 'Conceptual Foundations of the Sociological Study of the Non-Heterosexual Persons' Socialization in Heteronormative Society'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods*. 54. pp. 45-46. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-04> [in Ukrainian]

*Всього за одну ніч сорок мільйонів американців зіплилося від психічного захворювання
(Р. Сапольські)*

Постановка проблеми. Соціалізація негетеросексуальних осіб в Україні є складним і багатограним процесом, що вимагає ґрунтовного наукового дослідження. Попри певний прогрес у сфері захисту прав представників сексуальних меншин, суспільне ставлення до LGBTQIA+¹ залишається переважно негативним, що створює численні перешкоди на шляху до їхньої повноцінної самореалізації та інтеграції до соціуму. LGBTQIA+ зазнають системної дискримінації, утисків і переслідувань, що викликає сильне занепокоєння.

Актуальність вивчення соціалізації негетеросексуальних осіб в Україні пояснюється низкою причин. По-перше, дослідження соціалізації негетеросексуальних осіб, їхнього суб'єктивного досвіду, емоційних переживань і стратегій взаємодії з суспільством є необхідним для розробки ефективних соціальних ініціатив, спрямованих на подолання стигматизації та дискримінації, а також на забезпечення рівних прав для представників LGBTQIA+. По-друге, існує потреба у вивченні впливу повномасштабної війни на соціалізацію негетеросексуальних осіб в Україні. Зокрема, важливо проаналізувати специфічні виклики, з якими стикаються негетеросексуальні особи, які долучилися до лав Збройних Сил України. Військові дії можуть спричиняти загострення гомофобних та трансфобних настроїв у суспільстві, що збільшує ризики дискримінації та насильства за ознакою сексуальної орієнтації. Соціологічне дослідження потрібне, щоб зрозуміти масштаби цих явищ, а також оцінити вплив війни на можливості камінг-ауту, доступу до медичних і соціальних послуг та загальну безпеку LGBTQIA+. По-третє, занепокоєння викликає становище внутрішньо переміщених негетеросексуальних осіб, які через війну змушені були залишити свої домівки. Важливо дослідити питання щодо їхнього доступу до місць тимчасового проживання, можливості відкритого самовираження та отримання психосоціальної підтримки. По-четверте, необхідно розглянути, як війна вплинула на діяльність українських організацій, що займаються питаннями LGBTQIA+. Багато з них були змушені змінити формат своєї роботи або тимчасово призупинити діяльність. Роль правозахисних організацій у підтримці внутрішньо переміщених негетеросексуальних осіб важко переоцінити, тому важливо дослідити, з якими труднощами стикаються ці організації. По-п'яте, розкриття особливостей соціалізації негетеросексуальних осіб важливе в контексті розуміння механізмів формування особистості в умовах гетеронормативного середовища.

Всі ці аспекти свідчать про наявність проблемної ситуації, яка вимагає комплексного дослідження соціалізації негетеросексуальних осіб в Україні, що є актуальним не лише з наукової точки зору, але й з погляду розробки ефективної соціальної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади дослідження соціалізації негетеросексуальних осіб розглядають як українські, так і зарубіжні вчені.

Серед тем, які фігурують у роботах українських дослідників, можна назвати пріоритетні напрямки соціальної роботи з бісексуальними та гомосексуальними старшокласниками (М. Альохін [1]); гендерну соціалізацію та становлення гендерної ідентичності (П. Горностай [2]); теоретичні підґрунтя дослідження психологічного компоненту гомосексуальної ідентичності особистості (М. Ткалич, М. Гречаник, Є. Гречаник [3]); ЛГБТ-сім'ї в Україні (Т. Марценюк [4]); особливості роботи соціального працівника з представниками ЛГБТ-спільноти (О. Простомолотова [5]); особливості ставлення батьків та вчителів до дітей ЛГБТ+ (В. Мясенко [6]) та інші.

Зарубіжними науковцями осмислюються негативні та позитивні чинники, що впливають на добробут підлітків, які є гомосексуальними, бісексуальними, трансгендерними, квір- і тими, хто перебуває в процесі самовизначення (Д. Хіга, М. Дж. М. Хоппе, Т. Ліндхост, Ш. Мінсер, Б. Біднелл, Д.М. Моррісон та інші [7]); опіка над гомосексуальними, бісексуальними, трансгендерними та тими, хто перебувають у процесі самовизначення, підлітками в інклюзивному та афірмативному середовищі (С. Хедланд, Б. Єхія, Х. Макадон [8]); комунікація та підтримка як засоби запобігання самогубствам серед LGBTQIA2S+ підлітків (Б. Гарріс, К. Галлант, Х. Коен, А. Каріді, Т.Л. Макферсон [9]); захисні фактори, що сприяють зниженню рівня вживання психоактивних речовин і депресії серед підлітків, які належать до гендерних меншин (Д. Бурштейн, Е.Л. Пердью, Д.А. Джонс, Дж. Л. Бріз, Є. Чень, Р. Сідж [10]); відкритість та соціально-емоційна адаптація серед асексуальних і демісексуальних підлітків (Дж. К. Пітчер, Р.Л. Сміт та Р. Дж. Уотсон [11]); мікроагресія на ґрунті сексуальної орієнтації та психічне здоров'я гомосексуальних підлітків у трьох містах Мексики (Х.К. Мендоса-Перес, Х.С. Трехо-Ернандес, Р.А. Ольмедо-Нері, Х.І. Вега-Кауїч, І. Лозано-Вердуцко, С. Крейг [12]); інтерпретативний феноменологічний аналіз досвіду ЛГБТQ+ студентів із сільської місцевості (Т. Робертс, Л. Робертс, З. Карпентер, С. Гауайзен, А. Джонс, К. Шутте, Т. Сміт [13]); гендерна соціалізація та афірмативне шкільне середовище для дітей молодшого шкільного віку з числа LGBTQ+ (Т.Д. Каллаган, Н. Річард, К. Кемпбелл, Дж. Андерсон [14]); соціальна підтримка підлітків із числа LGBTQ у школах та її результати (Е. Люн, Г. Кассель-Гомес, С. Салліван, Ф. Мурахара, Т. Фланеган [15]); наміри учителів втручатися у ситуації булінгу стосовно учнів LGBTQI+ в австралійських

¹ Акронім LGBTQIA+ є «парасольковим» терміном, що використовується для позначення різноманітних сексуальних орієнтацій і гендерних ідентичностей, які виходять за межі традиційної гетеронормативної моделі.

школах (Л. Паркер, С. Вебб, Дж. М. Чоноді [16]); зв'язок між міжособистісними мікроагресіями, депресивними симптомами та прив'язаністю до домашніх тварин у вибірці ЛГБТQ+ молодих дорослих (А. Матійчак, К. Томлінсон, Е. Фам, Р. Корона, Ш. Макдональд [17]); занепокоєння гомосексуальних науковців щодо обговорення квір-питань у Китаї (Ле Кюї [18]); гомофобія в нігерійських школах і університетах: віктимізація, проблеми психічного здоров'я, стійкість студентів ЛГБТ та підтримка з боку гетеросексуальних союзників (К. Оканлавон [19]); молодь із сексуальних та гендерних меншин у християнських домашніх школах: сприйняття клімату та підтримки (С.О. Андерсон, Б. Дж. Лаф [20]).

Більшість авторів розглядають проблеми соціалізації негетеросексуальних осіб у педагогічному, психологічному або медичному контексті. Слід відзначити і велику кількість публікацій, що мають правозахисний характер, автори яких акцентують увагу на проблемі дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності [21, 22]. Однак досліджень, безпосередньо присвячених пошуку та обґрунтуванню теоретичних засад соціологічного вивчення соціалізації негетеросексуальних осіб, явно бракує.

З огляду на це, **метою** даної статті є визначення та концептуалізація теоретичних засад соціологічного дослідження соціалізації негетеросексуальних осіб в гетеронормативному суспільстві

Виклад основного матеріалу. Центральне місце в теоретичному обґрунтуванні дослідження соціалізації негетеросексуальних осіб посідає концепція дискурсів французького філософа-постструктураліста М. Фуко. Він підкреслює ключову роль дискурсів у процесі легітимації певних форм знання як «істинних» та маргіналізації інших форм знання як «помилкових». При цьому М. Фуко виходить за межі традиційного лінгвістичного трактування дискурсу. На відміну від структуралістського підходу, що визначає дискурс як систему знаків і правил їхнього комбінювання, М. Фуко акцентує увагу на його соціальній природі. Для нього дискурс є не лише мовною практикою, а й способом конструювання знання про світ, що формує специфічний «режим істини» в суспільстві [23]. Він регламентує, які висловлювання взагалі можуть бути зроблені, хто має право їх озвучувати і за яких умов, встановлюючи тим самим певні нормативні рамки. Дискурси не просто відображають дійсність, а активно її моделюють, впливаючи на суспільне сприйняття світу.

У концепції М. Фуко знання та влада нерозривно пов'язані між собою. Тут соціальний філософ відходить від класичного уявлення про владу як ресурс, що може бути переданий або належати певній особі чи групі. Натомість він розглядає її як сукупність множинних відносин сил, що пронизують усі аспекти соціальної взаємодії [24]. Влада не є об'єктом володіння, а проявляється в її застосуванні. Вона функціонує через дискурси, які визначають легітимні форми знання та соціальних практик, водночас відсуваючи інші на периферію. М. Фуко розрізняє два типи влади: пряму, що реалізується через примус, заборони або накази, та горизонтальну, яка діє опосередковано, впливаючи на поведінку індивідів через процеси нормалізації та регулювання. Горизонтальна влада проявляється через діяльність таких соціальних інституцій, як освітні установи, медичні заклади й пенітенціарні системи. Саме в цих структурах формуються стандарти, норми та правила, що визначають суб'єктивний досвід людини, її бачення світу та спосіб життя [25].

Дискурси створюють, поширюють і закріплюють специфічні форми знання, які, своєю чергою, сприяють підтримці та легітимації цих дискурсів. У результаті влада та знання взаємно посилюють одне одного, формуючи те, що М. Фуко концептуалізує як «режими істини». Саме ці «режими істини» визначають, яке знання вважається прийнятним і легітимним у межах конкретного соціокультурного контексту [23].

М. Фуко приділяє особливу увагу питанню сексуальності, зокрема у своїй фундаментальній праці «Історія сексуальності» (1976–1984) він аналізує, яким чином у західній культурі історично формувалися уявлення про сексуальність [26]. М. Фуко демонструє, що сексуальність як окрема сфера людського життя не існувала до Нового часу. Лише починаючи з XVIII століття сексуальність починає сприйматися як одна з ключових характеристик особистості, навколо якої вибудовується складна система наукових, медичних, юридичних дискурсів, які визначають норми та регламентують сексуальну поведінку. Через ці дискурси влада здійснює контроль над тілами та сексуальністю людей, а сама сексуальність стає предметом наукових досліджень, класифікації та медикалізації. Саме в цей період формуються категорії «нормального» і «патологічного», що застосовуються до сексуальності та її проявів.

Таким чином, за М. Фуко, сексуальність не є вродженою характеристикою людини, а формується історично внаслідок суспільного конструювання через вироблення специфічних знань. Це відкриває можливості для критичного аналізу та деконструкції усталених уявлень про «нормальну» або «природну» сексуальність. Використання підходу М. Фуко в дослідженні соціалізації негетеросексуальних осіб дає змогу виявити механізми, за допомогою яких гетеронормативність постає як «норма» і набуває універсального характеру, зокрема через процеси стигматизації негетеросексуальних ідентичностей.

Що таке гетеронормативність? Термін «гетеронормативність» є відносно новим. Він був запропонований М. Уорнером у 1993 році, коли він послався на слова М. Віттіг «Жити в суспільстві

означає жити в гетеросексуальності... Гетеросексуальність завжди вже дана в усіх ментальних категоріях» [27]. Поняття гетеронормативності відображає процес легітимації та домінування в суспільстві гетеросексуальності й цисгендерності над усіма іншими варіантами сексуальності та гендерної ідентичності, що розглядаються як «девіантні» [28].

Такі моделі поведінки засвоюються всіма членами гетеронормативних суспільств [29]. Молоді люди не є виключенням і також інтеріоризують ці соціальні настанови, формуючи уявлення про власне майбутнє відповідно до гетеронормативних стандартів [30], реалізація яких у їхньому власному соціальному досвіді сприяє відтворенню та зміцненню гетеронормативної культури, що домінує в суспільстві [31].

Водночас молоді люди з числа LGBTQIA+, ідентифікуючи себе як негетеросексуальних та / чи нецисгендерних осіб, кидають виклик гетеронормативності суспільства. Проте гетеронормативна культура та пов'язані з нею соціальні настанови, норми та стандарти чинять значний вплив на сексуальну та гендерну ідентичність негетеросексуальних осіб, змушуючи їх адаптувати свої внутрішні відчуття до домінантних гетеросексуальних стереотипів [32]. Гетеросексуальна та цисгендерна молодь має можливість вільно розвивати власну ідентичність у різних сферах життя [33], тоді як молодь із числа LGBTQIA+ змушена узгоджувати свої множинні ідентичності (зокрема гендерну, расову чи етнічну), постійно зважаючи на суспільний тиск гетеронормативних очікувань.

Теоретики квір-теорії – сучасного міждисциплінарного напрямку в гуманітарних і соціальних науках, який виник на межі 1980–1990-х років у США під впливом гендерних студій, феміністичної теорії та руху ЛГБТ, – зосереджуються на критиці та деконструкції бінарних уявлень про гендерне самовираження та сексуальність [28]. Підтримуючи гегемонний гетеронормативний дискурс, люди надають перевагу цисгендерності та гетеросексуальності, водночас стигматизуючи гендерну неконформність та негетеросексуальність. Це сприяє утвердженню уявлення, що «справжні» жінки та чоловіки обов'язково є гетеросексуальними, цисгендерними та відповідають традиційним, гіперфемінізованим або гіпермаскулінізованим гендерним нормам [32].

Гетеронормативна культура вимагає від індивіда цисгендерної ідентичності та сексуального потягу виключно до осіб протилежної статі, які також є цисгендерними. Оскільки підтримка гетеронормативного порядку залежить від суворого дотримання цих норм, їхнє порушення сприймається як загроза, що призводить до стигматизації та маргіналізації осіб, які не відповідають усталеним очікуванням щодо сексуальності та гендерної ідентичності [34].

Виконуючи функцію забезпечення ефективної гетеронормативної соціалізації, нормативна система чинить тиск на індивідів, підтримуючи привілейовані соціальні категорії та водночас стигматизуючи ті, що не відповідають усталеним нормам. Однак, попри соціальні очікування, представники LGBTQIA+ спільноти часто «квірять» не лише власну сексуальну та гендерну ідентичність, а й інші аспекти свого життя. Наприклад, геї та лесбійки демонструють вищий рівень гендерної неконформності порівняно з гетеросексуалами [35], нерідко відкидають концепцію біологічного батьківства [36] або розглядають усиновлення як її прийнятну альтернативу [37].

Проте сексуальні меншини залишаються вразливими до впливу гетеронормативної культури. Одним із наслідків цього впливу стало формування гомонормативності — політики, що надає привілеї тим одностатевим парам, які дотримуються гетеронормативних моделей поведінки. Такі пари відтворюють гендерні стереотипи у взаємодії, перебувають у моногамних стосунках і приймають «традиційні» цінності, орієнтуючись на сім'ю, батьківство та соціальну стабільність. Водночас квір-спільнота є надзвичайно різноманітною, включаючи партнерства, в яких обидва партнери є небінарними, практикують полігамні стосунки, не прагнуть мати дітей або не орієнтуються на шлюб. Однак у межах гетеронормативної культури такі моделі можуть піддаватися стигматизації навіть всередині самої квір-спільноти [38; 39].

Не можна заперечити, що в українському суспільстві домінують гетеросексистські погляди та гетеронормативні практики, що призводить до стигматизації та дискримінації інших сексуальних і гендерних ідентичностей, а також альтернативних форм сім'ї. Показовими в цьому контексті є результати дослідження СГ «Рейтинг», у якому респондентам було поставлено запитання: «Як Ви ставитеся до ЛГБТ осіб?». Згідно з отриманими даними, 48 % опитаних висловили нейтральне ставлення, 28 % – «однозначно негативне», 13 % – «скоріше негативне», 5 % – «однозначно позитивне», 4 % – «скоріше позитивне», а 2 % вагалися з відповіддю [40]². Таким чином, загалом 41 % українців виявляє певний рівень негативного ставлення до ЛГБТ-осіб.

Попри гетеронормативний характер української культури, у нашій країні активно розвивається рух LGBTQIA+, який є відповіддю на домінування традиційних уявлень про сексуальність і гендер. Спільнота

² Опитування проведене Соціологічною групою «Рейтинг» 27-29 березня 2023 року методом CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing – телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера). В опитуванні взяли участь 2000 респондентів віком від 18 років з усіх областей України, крім тимчасово окупованих територій Криму та сходу України, а також територій, де на момент опитування був відсутній український мобільний зв'язок. Помилка репрезентативності дослідження не більше 2,2 %.

LGBTQIA+ кидає виклик гетеронормативним настановам, прагнучи деконструювати бінарні концепції гендеру та сексуальності. В умовах війни громадянська позиція військовослужбовців, які відкрито ідентифікують себе як геї або трансгендерні особи, сприяє підвищенню рівня толерантності в суспільстві. Для успішної соціалізації індивіда, його інтеграції в суспільство та можливості зробити свій внесок у його життєдіяльність, наприклад шляхом служби в ЗСУ, необхідне визнання й прийняття сексуального та гендерного різноманіття на рівні всього суспільства. Доти, поки ці процеси залишаються загальмованими, соціалізація негетеросексуальних осіб неминуче супроводжуватиметься травматичним досвідом.

На відміну від поняття гетеронормативності, поняття соціалізації є фундаментальним поняттям соціальних наук і має довгу історію. Формування особистості відбувається в процесі безперервної взаємодії з соціальним середовищем, внаслідок чого індивід засвоює та відтворює соціальні ролі, цінності, норми та зразки поведінки, прийняті в суспільстві.

Виокремлюють два основні підходи до соціалізації, які відображають протилежні уявлення про роль індивіда в системі соціальної взаємодії. Прихильники першого підходу – суб'єкт-об'єктного (Е. Дюркгайм, Т. Парсонс) – розглядають індивіда як пасивний об'єкт, що зазнає впливу суспільства, а соціалізацію трактують як процес адаптації особистості до культурних норм і цінностей соціального середовища. Цей підхід акцентує увагу на механізмах формування та розвитку особистості, однак розглядає соціалізацію як односторонній процес, у якому соціальні інститути впливають на індивіда, нав'язуючи йому певні соціальні ролі, акультуровані зразки поведінки та традиційні цінності суспільства. Другий підхід – суб'єкт-суб'єктний – найбільш точно відображає сутність процесу соціалізації. Він розглядає особистість як активного суб'єкта соціалізації, який не лише засвоює традиційні норми, цінності, звички та зразки поведінки, адаптуючись до них, а й активно моделює, трансформує та надає інноваційного спрямування як власному, так і суспільному розвитку. В межах цього підходу соціалізація сприймається як двосторонній процес, у ході якого можуть змінюватися або створюватися нові норми та форми взаємодії між особистістю і соціальним оточенням. Прихильниками такого підходу є Ч. Кулі, Дж. Г. Мід, П. Сорокін, Н. Смелзер.

Деякі дослідники розглядають соціалізацію як процес, що відбувається виключно в дитинстві та юності. Ми не поділяємо їхню точку зору та погоджуємося з позицією, що соціалізація є безперервним процесом, який триває протягом усього життя. Безперечно, базові засади формування та розвитку особистості закладаються в дитячому та підлітковому віці, однак упродовж життя соціальні характеристики людини, її статусно-рольові позиції, ціннісні орієнтації та настанови можуть змінюватися або замінюватися новими. Цей процес отримав назву ресоціалізації, тобто перегляду та зміни того, що вже було засвоєно в ході первинної соціалізації.

На процес соціалізації негетеросексуальних осіб впливає низка чинників та явищ, характерних для культури гетеронормативного суспільства. Зокрема, стигматизація, гетеросексизм і дискримінація створюють значні бар'єри, що обмежують права та свободи, а також негативно позначаються на життєвому досвіді негетеросексуальних людей. Це, своєю чергою, спричиняє серйозні ризики та формує складні виклики, з якими стикається ця категорія громадян.

Стигматизація передбачає упереджене або негативне ставлення до осіб, які мають певні характеристики або належать до конкретної соціальної групи. Одним із перших до дослідження цього явища, його природи, витоків та наслідків звернувся І. Гофман [41]. Стигматизація взагалі визначається як процес, у ході якого окремі індивіди або соціальні групи, які мають певні ознаки, визнаються маргінальними [42], а І. Гофман визначає стигму як атрибут, що глибоко дискредитує людину [41], тобто характеристику, яка слугує основою для формування негативних стереотипів і упередженого ставлення до неї. Атрибути, що стигматизують, можуть бути як явними, так і прихованими, наприклад, фізичні особливості (вага, колір шкіри, вади здоров'я), які складно приховати, або ж індивідуальні характеристики (психічні захворювання, політичні погляди, сексуальна та гендерна ідентичність), які можуть не виражатися відкрито.

У багатьох суспільствах негетеросексуальні та квір-люди зазнають стигматизації, що посилює соціальне пригнічення, пов'язане з їхньою сексуальною орієнтацією чи гендерною ідентичністю. Такий тип стигматизації, що сприяє утвердженню домінування гетеронормативних норм і маргіналізації осіб, які їм не відповідають, відомий як гетеросексизм.

Ще одним ключовим поняттям для аналізу соціалізації негетеросексуальних осіб в українському суспільстві є дискримінація. Дискримінація визначається як неправомірне ставлення або дії щодо окремої особи чи групи осіб на основі певної ознаки (стать, сексуальна орієнтація, переконання, вік, матеріальний статус тощо). На практиці дискримінація проявляється через обмеження доступу до важливих соціальних ресурсів, зокрема законодавчих прав, можливостей працевлаштування, освіти, медичних та інших послуг [43]. Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації проявляється через обмеження, яких зазнає людина через свою негетеросексуальну орієнтацію, що призводить до невизнання її прав і свобод [44]. Це ситуації, коли до особи з негетеросексуальною орієнтацією ставляться менш сприятливо, ніж до гетеросексуальної

особи [45]. Прикладами такої дискримінації є звільнення з роботи через сексуальну орієнтацію, відмова у наданні медичних послуг тощо. Дискримінація за ознакою гендерної ідентичності виражається в обмеженнях, яких зазнає людина через свою гендерну ідентичність, відмінну від цисгендерної, що також призводить до порушення її прав і свобод [45]. Підставою для такої дискримінації можуть бути манери, зовнішність або інші прояви гендерної ідентичності. Наприклад, гендерною дискримінацією є відмова в наданні послуг людині, яка має зовнішні маскулінні риси, але говорить високим голосом і демонструє фемінні жести.

Також дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності може проявлятися у формі сексуальних домагань. Вона включає різні форми неприйнятної поведінки, зокрема гомофобні та сексистські жарти, нав'язливі натяки, примус і небажані фізичні дотики, некоректні питання щодо сексуальності, образливі коментарі та аутинг (примусове розкриття особистої інформації про сексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність). Усі ці дії спрямовані на приниження або дискредитацію негетеросексуальної особи, що є серйозним порушенням її прав і гідності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах, коли в Україні все ще поширене негативне ставлення до представників LGBTQIA+ спільноти, дослідження соціалізації негетеросексуальних осіб потребує комплексного теоретико-методологічного підходу. Така база може включати поєднання кількох концепцій. По-перше, концепцію дискурсів М. Фуко, яка дає змогу аналізувати механізми влади та формування «режимів істини» в суспільстві; по-друге, концепт гетеронормативного суспільства, що пояснює процеси маргіналізації сексуальних ідентичностей; по-третє, концепт соціалізації, який дозволяє відстежити, як індивід адаптується до соціальних норм, змінює власну поведінку або проявляє спротив суспільним очікуванням.

Ідеї М. Фуко щодо взаємозв'язку влади, знання та соціального конструювання сексуальності є евристичним аналітичним інструментом для дослідження маргіналізації негетеросексуальних ідентичностей. Домінуючі суспільні дискурси формують межі прийнятності та легітимності певних ідентичностей, що сприяє їхній невидимості або стигматизації. Різноманіття гендерних самовиражень і сексуальних орієнтацій значно перевищує рамки традиційних бінарних категорій, підкреслюючи обмеженість існуючої термінології та класифікацій. У перспективі розвиток нових концептуальних підходів може точніше відобразити унікальний досвід кожної особи, підтверджуючи плінність і мінливість гендеру та сексуальності як соціальних конструктів.

Сучасне українське суспільство залишається гетеронормативним, що зумовлює існування жорстких «режимів істини», які нав'язують негетеросексуальним особам стереотипи та стандарти гетеронормативної поведінки. Це створює значні труднощі для соціалізації, обмежуючи можливості самовираження та інтеграції. Деконструкція домінантних дискурсів, подолання глибоко вкорінених упереджень та впровадження інклюзивних практик формують передумови для розвитку толерантного ставлення до різноманітних сексуальних і гендерних ідентичностей. Подолання гетеронормативності в Україні нерозривно пов'язане з процесами євроінтеграції, утвердженням демократичних цінностей, захистом прав людини та повагою до соціокультурного різноманіття. Подальший розвиток цих процесів залежатиме від взаємодії між традиційними соціальними устоями та поширенням нових норм, які сприятимуть формуванню нових моделей сексуальної та гендерної самоідентифікації, що, своєю чергою, вимагатиме глибоких змін у суспільній свідомості та наукових підходах до аналізу відповідних явищ.

Гетеронормативна структура суспільства відтворює себе через контроль процесів соціалізації, формуючи стандарти поведінки, які закріплюють домінантні норми та ускладнюють інтеграцію альтернативних ідентичностей. Соціалізація, що є ключовим поняттям соціології, означає процес включення індивіда в суспільне життя та є багатограним, динамічним явищем. У процесі соціалізації людина засвоює соціальні норми, цінності та моделі поведінки, які домінують у суспільстві. Формування світогляду, ідентичності та особистісних рис відбувається під впливом різноманітних агентів соціалізації, включно з сім'єю, освітніми установами, групами однолітків, медіа та релігійними інституціями. Соціалізація негетеросексуальних та нецисгендерних осіб у гетеронормативному середовищі ускладнюється через стигматизацію, гетеросексизм і дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Домінування гетеросексуальних норм сприяє поширенню дискримінаційних практик, що створює серйозні перешкоди для повноцінної соціалізації негетеросексуальних осіб, обмежуючи можливості їхньої інтеграції до суспільства.

Стигматизація, що проявляється у негативному ставленні до представників LGBTQIA+ як до «девіантних» або «неповноцінних», суттєво обмежує їхні права, свободи та можливості самореалізації. Внутрішнє засвоєння такого погляду часто змушує приховувати власну ідентичність, що ускладнює соціальну інтеграцію та створює додаткові психологічні бар'єри. Дискримінація у різних сферах життя (від працевлаштування до доступу до послуг) робить процес соціалізації складним та потенційно травматичним.

У часи глобалізації наукові та соціальні уявлення про гендер і сексуальність зазнають трансформацій, створюючи простір для утвердження принципів рівності та толерантного ставлення до

різноманітних ідентичностей. Подолання дискримінації та стигматизації LGBTQIA+ в Україні є ключовим кроком на шляху до побудови демократичного та інклюзивного суспільства, де всі члени мають рівні можливості для самореалізації незалежно від сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності. Саме ця «глобалізація уявлень», можливості подолання дискримінації та трансформації стигматизації мають стати подальшими напрямками соціологічного дослідження цієї далеко не очевидної для соціології царини.

Список використаної літератури:

1. Альохін М. Пріоритетні напрямки соціальної роботи з бі- та гомосексуальними старшокласниками. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2018. № 2 (43). С. 9–13. URL: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2018.43.9-13>
2. Горностай П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. *Основи теорії гендеру: навчальний посібник*. Київ, 2004. 536 с.
3. Ткалич М.Г., Гречаник М.І., Гречаник Є.О. Теоретичне підґрунтя дослідження психологічного компоненту гомосексуальної ідентичності особистості. *Габітус*. 2021. № 21. С. 210–216.
4. Марценюк Т.О. ЛГБТ сім'ї в Україні: відтворення патріархату чи альтернатива владному дискурсу? *Наукові записки НАУКМА*. 2012. Т. 135: Соціологічні науки. С. 50–58.
5. Простомолотова О. Р. Особливості роботи соціального працівника з представниками ЛГБТ спільноти : автореф. дип. роботи на здобуття освітнього ступеня «магістр»: спец. 231 «Соціальна робота». ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2021. С. 11.
6. Мяленко В.В. Особливості ставлення батьків та вчителів до дітей ЛГБТ+. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2019. № 44(47). С. 81–87. URL: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi44\(47\).119](https://doi.org/10.33120/ssj.vi44(47).119)
7. Higa D., Hoppe M.J., Lindhorst T., Mincer S., Beadnell B., Morrison D.M., et al. Negative and positive factors associated with the well-being of lesbian, gay, bisexual, transgender, queer, and questioning (LGBTQ) youth. *Youth & Society*. 2014. 46. P. 663–687.
8. Hadland S.E., Yehia B.R., Makadon H.J. Caring for Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Questioning Youth in Inclusive and Affirmative Environments. *Pediatric Clinics of North America*. 2016. 63(6). P. 955–969. URL: <https://doi.org/10.1016%2Fj.pcl.2016.07.001>
9. Harris B.R., Gallant K., Cohen H., Karydi A., McPherson T.L. Communication and support as suicide prevention for LGBTQIA2S+ youth: perspectives of professionals, parents, and youth. *Journal of LGBT Youth*. 2024. P. 1–17. URL: <https://doi.org/10.1080/19361653.2024.2377661>
10. Burstein D., Purdue E. L., Jones J. A., Breeze J. L., Chen Y., Sege R. Protective factors associated with reduced substance use and depression among gender minority teens. *Journal of LGBT Youth*. 2023. 21(4). P. 659–676. URL: <https://doi.org/10.1080/19361653.2023.2230462>
11. Pitcher K. J., Smith R. L., Watson R. J. Outness and social-emotional adjustment among asexual and demisexual adolescents. *Journal of LGBT Youth*. 2023. 21(3). P. 507–525. URL: <https://doi.org/10.1080/19361653.2023.2200385>
12. Mendoza-Pérez J. C., Trejo-Hernández J. C., Olmedo-Neri R. A., Vega-Cauich J. I., Lozano-Verduzco I., Craig S. Microaggressions based on sexual orientation and the mental health of gay men youth in three Mexican Cities. *Journal of LGBT Youth*. 2023. 21(3). P. 469–489.
13. Roberts T., Roberts L., Carpenter Z., Haueisen S., Jones A., Schutte K., Smith T. Existing in the void: an interpretative phenomenological analysis of rural LGBTQ+ students. *Journal of LGBT Youth*. 2022. 20(4). P. 836–864. URL: <https://doi.org/10.1080/19361653.2022.2104774>
14. Callaghan T.D., Richard N., Campbell C., Anderson J. Gender socialization and supportive school settings for elementary-aged LGBTIQ+ children. *Children and Youth Services Review*. 2024. Vol. 161 (C). URL: <https://doi.org/10.1016/j.chilcyouth.2024.107611>
15. Leung E., Kassel-Gomez G., Sullivan S. et al. Social support in schools and related outcomes for LGBTQ youth: a scoping review. *Discover Education*. 2022. 1 (18). URL: <https://doi.org/10.1007/s44217-022-00016-9>
16. Parker L., Webb S., Chonody J. M. Bullying toward LGBTQI+ students in Australian schools: Understanding teachers' intentions to intervene. *Journal of LGBT Youth*. 2022. 20 (3). P. 561–584. URL: <https://doi.org/10.1080/19361653.2022.2096744>
17. Matijczak A., Tomlinson C., Pham A., Corona R., McDonald S. Relations between interpersonal microaggressions, depressive symptoms, and pet attachment in an LGBTQ+ emerging adult sample. *Journal of LGBT Youth*. 2022. 20(3). P. 658–679. URL: <https://doi.org/10.1080/19361653.2022.2091078>
18. Cui L. Heteronormative classrooms under surveillance: Gay academics' concerns about addressing queer issues in China. *Journal of LGBT Youth*. 2021. № 1. P. 129–142. URL: <https://doi.org/10.1080/19361653.2021.1997692>
19. Okanlawon K. Homophobia in Nigerian schools and universities: Victimization, Mental Health Issues, Resilience of the LGBT Students and support from Straight Allies. A Literature review. *Journal of LGBT Youth*. 2020. 18(4). P. 327–359. URL: <https://doi.org/10.1080/19361653.2020.1749211>
20. Anderson S. O., Lough B. J. Sexual and gender minoritized youth in Christian home schools: Perceptions of climate and support. *Journal of LGBT Youth*. 2019. 18(4). P. 438–458. URL: <https://doi.org/10.1080/19361653.2019.1700404>
21. Пряміцин В. Ю., Пороховата Є.О. «Актуальні проблеми становлення прав сексуальних меншин в Україні: проблема дискримінації». *Юридичний бюлетень*. 2021. Випуск 18. С. 64–71
22. Шелевер Н. В. «Захист прав ЛГБТ-спільноти під час війни в Україні». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 83. С. 151–155. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.21>
23. Pitsoe, V., Letseka, M. Foucault's discourse and power: Implications for instructionist classroom management. *Open Journal of Philosophy*. 2013. 3(1). P. 23–28;

24. Foucault M. The archaeology of knowledge and the discourse. *New York: Pantheon*. 1972.
25. Olsson M. R. Michel Foucault: Discourse, power/ knowledge, and the battle for truth. In G. J. Leckie, L. M. Given, & J. E. Buschman. *Critical theory for library and information science*. Santa Barbara, California: Libraries Unlimited. 2010. P. 63-74.
26. Foucault M. *The History of Sexuality*. Volume 1: An Introduction. London: Allen Lane. 1979. 168 p.
27. Chandler D., Munday R. Heteronormativity. *A Dictionary of Media and Communication*. Oxford University Press, 2020. URL: <https://www-oxfordreference-com.proxyiub.uits.iu.edu/view/10.1093/acref/9780198841838.001.0001/acref-9780198841838-e-1190> (Last accessed: 01.02.2025)
28. Oswald R., Kuvalanka K., Blume L., & Berkowitz D. Queering the family. *Handbook of feminist family studies*. Thousand Oaks, CA, 2009. P. 43–55.
29. Kitzinger C. Heteronormativity in action: Reproducing the heterosexual nuclear family in after-hours medical calls. *Social Problems*. 2005. № 52. P. 477–498.
30. McDonald P, Pini B, Bailey J, & Price R. Young people's aspirations for education, work, family, and leisure. *Work, Employment, and Society*. 2011. № 25. P. 68-84.
31. Martino W. Policing masculinities: Investigating the role of homophobia and heteronormativity in the lives of adolescent school boys. *The Journal of Men's Studies*. 2000. № 8. P. 231–236.
32. Oswald R.F, Blume L.B, & Marks S.R. Decentering heteronormativity: A model for family studies. *Sourcebook of family theory and research*. Thousand Oaks, CA, 2005. P. 143–165.
33. Arnett J.J. Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*. 2000. № 55. P. 469–480.
34. Warner M. The trouble with normal: Sex, politics, and the ethics of queer life. Cambridge, MA, 2000. 227 p.
35. Li G., Pollitt A.M, & Russell S.T. Depression and sexual orientation during young adulthood: Diversity and the role of gender nonconformity. *Archives of Sexual Behavior*. 2016. № 45. P. 697–711.
36. Goldberg A.E. Gay dads: Transitions to adoptive fatherhood. *New York: New York University Press*. 2012; 251 p.
37. Tyebjee T. Attitude, interest, and motivation for adoption and foster care. *Child Welfare*. 2003. № 82. P. 685-706;
38. Allen S.H, & Mendez S.N. Hegemonic heteronormativity: Toward a new era of queer family theory. *Journal of Family Theory & Review*. 2018. № 10. P. 70-86.
39. Duggan L. The new homonormativity: The sexual politics of neoliberalism In Castronovo R. & Nelson D.D. (Eds.), *Materializing democracy: Toward a revitalized cultural politics*. Durham, NC: Duke University Press. 2002. P. 175-194.
40. Питання дискримінації різних соціальних груп у ЗСУ. 27 – 29 березня, 2023. URL: https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/RG_032023_CATI_NAKO.pdf
41. Goffman E. Stigma Notes on the management of spoiled identity. Englewood Cliffs, NJ Prentice-Hall. 1963. 147 p.
42. Corrigan P, Markowitz F, Watson A, Rowan D, Kubiak M. An attribution model of public discrimination towards persons with mental illness. *Journal of Health and Social Behavior*. 44(2). 2003. P. 162–179.
43. Definition of Discrimination. *Open Education Sociology Dictionary*. URL: <https://sociologydictionary.org/discrimination/> (Last accessed: 01.02.2025).
44. Policy on discrimination and harassment because of sexual orientation. Ontario Human Rights Commission. URL: https://www.ohrc.on.ca/sites/default/files/attachments/Policy_on_discrimination_and_harassment_because_of_sexual_orientation.pdf (Last accessed: 01.02.2025).
45. Sexual Orientation, Gender and Intersex Discrimination. Australian Human Rights Commission. URL: <https://www.humanrights.gov.au/quick-guide/12095> (Last accessed: 01.02.2025).

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу

Конфлікт інтересів : автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

Отримано 13.03.2025

Прийнято до друку 14.04.2025

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE SOCIOLOGICAL STUDY OF THE NON-HETEROSEXUAL PERSONS' SOCIALIZATION IN HETERONORMATIVE SOCIETY

Faidyuk Natalia – MA student at the Faculty of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square, 4, 61022, Ukraine, e-mail: rapart2706@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-9288-608X>

Zubarev Oleksandr – PhD in sociology, Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: alexandr.zubarev@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9722-2851>

This article explores the theoretical and methodological foundations of sociological research on the socialization of non-heterosexual individuals in Ukrainian society. The authors examine several key concepts: discourse, heteronormativity, socialization, stigmatization, and discrimination. It is argued that M. Foucault's concept of discourses allows for understanding the construction of "regimes of truth" that define what is considered acceptable and legitimate in a particular social context, for example, establishing heterosexuality as the norm and imposing heteronormative standards on non-heterosexual individuals, which significantly complicates their socialization process. The concept of heteronormativity focuses on the legitimization and preference given to heterosexuality and cisgenderism over all other forms of sexuality

and gender identity. Heteronormative culture demands gender conformity (cisgenderism) and sexual attraction exclusively to individuals of the opposite sex, while stigmatizing and marginalizing those who violate any of these norms. The concept of socialization is central to sociological science and denotes the process of integrating an individual into social life. The socialization of non-heterosexual and non-cisgender individuals in a heteronormative society is complicated by the destructive phenomena of stigmatization, heterosexism, and discrimination based on sexual orientation and gender identity. The cultivation of heterosexist ideologies and discriminatory practices creates serious obstacles to the full socialization of non-heterosexual and non-cisgender individuals. In conclusion, the authors note that Ukraine's chosen path of European integration requires the transformation of society's heteronormative culture and active opposition to all forms of stigmatization, heterosexism, and discrimination based on sexual orientation and gender identity. Authors underline that only by ensuring equal rights and opportunities for non-heterosexual and non-cisgender individuals can their full socialization and realization in all spheres of social life be possible, which will contribute to the development of Ukrainian society.

Keywords: LGBTQIA+, socialization, heteronormative society, non-heterosexual individual, stigmatization, discrimination.

References:

1. Alyokhin, M. (2018) 'Priority areas of social work with bi- and homosexual high school students', *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: "Pedagogy. Social work"*, 2 (43), pp. 9–13. Available at: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2018.43.9-13> [in Ukrainian]
2. Gornostay, P. (2004) *Gender socialization and formation of gender identity. Basics of gender theory: a study guide*. Kyiv: K.I.S [in Ukrainian]
3. Tkalych, M.G., Grechanyk, M.I., & Grechanyk, E.O. (2021) 'The theoretical basis of the study of the psychological component of the homosexual identity of the individual'. *Habitus*, 21, pp. 210–216 [in Ukrainian]
4. Martsenyuk, T. O. (2012) 'LGBT families in Ukraine: a reproduction of patriarchy or an alternative to the dominant discourse?' *Scientific notes of NaUKMA*, Vol. 135: Sociological Sciences, pp. 50–58 [in Ukrainian]
5. Prostomolotova, O. R. (2008) Peculiarities of the work of a social worker with representatives of the LGBT community, Abstract of the master's thesis. Specialty 231 "Social work", ChNU named after Peter's Tomb, Mykolaiv [in Ukrainian]
6. Myalenko, V. V. (2019) 'Peculiarities of the attitude of parents and teachers towards LGBT+ children'. *Scientific studies in social and political psychology*, 46 (47), pp. 81–87. doi: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi44\(47\).119](https://doi.org/10.33120/ssj.vi44(47).119) [in Ukrainian]
7. Higa, D., Hoppe, M. J., Lindhorst, T., Mincer, S., Beadnell, B., Morrison, D. M., et al. (2014) 'Negative and positive factors associated with the well-being of lesbian, gay, bisexual, transgender, queer, and questioning (LGBTQ) youth'. *Youth & Society*, 46, pp. 663–687.
8. Hadland, S. E., Yehia, B. R., & Makadon, H. J. (2016) 'Caring for Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Questioning Youth in Inclusive and Affirmative Environments'. *Pediatric Clinics of North America*, 63(6), pp. 955–969. doi: <https://doi.org/10.1016%2Fj.pcl.2016.07.001>
9. Harris, B. R., Gallant, K., Cohen, H., Karydi, A., McPherson, T. L. (2024) 'Communication and support as suicide prevention for LGBTQIA2S+ youth: perspectives of professionals, parents, and youth'. *Journal of LGBT Youth*, pp. 1–17. doi: <https://doi.org/10.1080/19361653.2024.2377661>
10. Burstein, D., Purdue, E. L., Jones, J. A., Breeze, J. L., Chen, Y., & Sege, R. (2023) 'Protective factors associated with reduced substance use and depression among gender minority teens' *Journal of LGBT Youth*, 21(4), pp. 659–676. doi: <https://doi.org/10.1080/19361653.2023.2230462>
11. Pitcher, K. J., Smith, R. L., & Watson, R. J. (2023) 'Outness and social-emotional adjustment among asexual and demisexual adolescents'. *Journal of LGBT Youth*, 21(3), pp. 507–525. doi: <https://doi.org/10.1080/19361653.2023.2200385>
12. Mendoza-Pérez, J. C., Trejo-Hernández, J. C., Olmedo-Neri, R. A., Vega-Cauich, J. I., Lozano-Verduzco, I., Craig, S. (2023) 'Microaggressions based on sexual orientation and the mental health of gay men youth in three Mexican Cities'. *Journal of LGBT Youth*, 21(3), pp. 469–489
13. Roberts, T., Roberts, L., Carpenter, Z., Hauelsen, S., Jones, A., Schutte, K., Smith, T. (2022) 'Existing in the void: an interpretative phenomenological analysis of rural LGBTQ+ students'. *Journal of LGBT Youth*, 20(4), pp. 836–864. doi: <https://doi.org/10.1080/19361653.2022.2104774>
14. Callaghan, T.D., Richard, N., Campbell, C., Anderson, J. (2024) 'Gender socialization and supportive school settings for elementary-aged LGBTIQ+ children'. *Children and Youth Services Review*, Vol. 16 (C). doi: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.107611>
15. Leung, E., Kassel-Gomez, G., Sullivan, S. et al. (2022) 'Social support in schools and related outcomes for LGBTQ youth: a scoping review'. *Discover Education*, 1 (18). doi: <https://doi.org/10.1007/s44217-022-00016-9>
16. Parker, L., Webb, S., & Chonody, J. M. (2022) 'Bullying toward LGBTQI+ students in Australian schools: Understanding teachers' intentions to intervene'. *Journal of LGBT Youth*, 20 (3), pp. 561–584. doi: <https://doi.org/10.1080/19361653.2022.2096744>
17. Matijczak, A., Tomlinson, C., Pham, A., Corona, R., McDonald, S. (2022) 'Relations between interpersonal microaggressions, depressive symptoms, and pet attachment in an LGBTQ+ emerging adult sample'. *Journal of LGBT Youth*, 20(3), pp. 658–679. doi: <https://doi.org/10.1080/19361653.2022.2091078>
18. Cui, L. (2021) 'Heteronormative classrooms under surveillance: Gay academics' concerns about addressing queer issues in China'. *Journal of LGBT Youth*, № 1, pp. 129–142. doi: <https://doi.org/10.1080/19361653.2021.1997692>
19. Okanlawon, K. (2020) 'Homophobia in Nigerian schools and universities: Victimization, Mental Health Issues, Resilience of the LGBT Students and support from Straight Allies'. A Literature review. *Journal of LGBT Youth*, 18(4), pp. 327–359. doi: <https://doi.org/10.1080/19361653.2020.1749211>
20. Anderson, S. O., Lough, B. J. (2019) 'Sexual and gender minoritized youth in Christian home schools: Perceptions of climate and support'. *Journal of LGBT Youth*, 18(4), pp. 438–458. doi: <https://doi.org/10.1080/19361653.2019.1700404>

21. Pryamitsyn, V. Yu., Porokhovata, E. O. (2021) 'Actual problems of the formation of the rights of sexual minorities in Ukraine: the problem of discrimination'. *Law Bulletin*, Issue 18, pp. 64–71 [in Ukrainian]
22. Shelever, N. V. (2024) 'Protection of the rights of the LGBT community during the war in Ukraine'. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, No. 83, pp. 151–155. doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.21> [in Ukrainian]
23. Pitsoe, V., Letseka, M. (2013) Foucault's discourse and power: Implications for instructionist classroom management. *Open Journal of Philosophy*, 3(1), pp. 23–28/
24. Foucault, M. *The archaeology of knowledge and the discourse*. New York: Pantheon. 1972/
25. Olsson, M. R. (2010) 'Michel Foucault: Discourse, power/ knowledge, and the battle for truth'. In Leckie, G. J., Given, L. M., Buschman, J. E. *Critical theory for library and information science*. Santa Barbara, California: Libraries Unlimited, pp. 63–74/
26. Foucault, M. (1979) *The History of Sexuality*. Volume 1: An Introduction. London: Allen Lane.
27. Chandler, D., Munday, R. (2020) 'Heteronormativity', in *A Dictionary of Media and Communication*. Oxford University Press. Available at: <https://www-oxfordreference-com.proxyiub.uits.iu.edu/view/10.1093/acref/9780198841838.001.0001/acref-9780198841838-e-1190> (Accessed: 01.02.2025)
28. Oswald, R., Kuvalanka, K., Blume, L., & Berkowitz, D. 'Queering the family', In Lloyd, S. A., Few, A. L., & Allen, K. R. (Eds.) *Handbook of feminist family studies*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 43–55.
29. Kitzinger, C. (2005) 'Heteronormativity in action: Reproducing the heterosexual nuclear family in after-hours medical calls' *Social Problems*, № 52, pp. 477–498.
30. McDonald, P., Pini, B., Bailey, J., Price, R. (2011) Young people's aspirations for education, work, family, and leisure. *Work, Employment, and Society*, № 25, pp. 68–84.
31. Martino, W. (2000) Policing masculinities: Investigating the role of homophobia and heteronormativity in the lives of adolescent school boys. *The Journal of Men's Studies*, № 8, pp. 231–236.
32. Oswald, R. F., Blume, L. B., Marks, S. R. (2005) 'Decentering heteronormativity: A model for family studies', In Bengtson V., Acocck A., Allen K., Dilworth-Anderson P & Klein D. (Eds.) *Sourcebook of family theory and research*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp.143–165.
33. Arnett, J. J. (2000) Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, № 55, pp. 469–480.
34. Warner, M. (2000) *The trouble with normal: Sex, politics, and the ethics of queer life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
35. Li, G., Pollitt, A. M., & Russell, S. T. (2016) Depression and sexual orientation during young adulthood: Diversity and the role of gender nonconformity. *Archives of Sexual Behavior*, № 45, pp. 697–711.
36. Goldberg, A. E. (2012) *Gay dads: Transitions to adoptive fatherhood*. New York: New York University Press.
37. Tyebjee, T. (2003) Attitude, interest, and motivation for adoption and foster care. *Child Welfare*, № 82, pp. 685–706.
38. Allen, S. H., & Mendez, S. N. (2018) Hegemonic heteronormativity: Toward a new era of queer family theory. *Journal of Family Theory & Review*, № 10, pp. 70–86.
39. Duggan, L. (2002) 'The new homonormativity: The sexual politics of neoliberalism', In Castronovo, R. & Nelson, D. D. (Eds.) *Materializing democracy: Toward a revitalized cultural politics*. Durham, NC: Duke University Press, pp. 175–194.
40. Rating Group. (2023). The issue of discrimination against various social groups in the Armed Forces of Ukraine. *Rating Group*. Available at: https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/RG_032023_CATI_NAKO.pdf
41. Goffman, E. (1963) *Stigma Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, NJ Prentice-Hall.
42. Corrigan, P., Markowitz, F., Watson, A., Rowan, D., Kubiak, M. (2003) An attribution model of public discrimination towards persons with mental illness. *Journal of Health and Social Behavior*, 44(2), pp. 162–179.
43. Definition of Discrimination. *Open Education Sociology Dictionary*. Available at: <https://sociologydictionary.org/discrimination/> (Accessed: 01.02.2025).
44. Policy on discrimination and harassment because of sexual orientation (2006). Ontario Human Rights Commission. Available at: https://www.ohrc.on.ca/sites/default/files/attachments/Policy_on_discrimination_and_harassment_because_of_sexual_orientation.pdf (Accessed: 01.02.2025).
45. Sexual Orientation, Gender and Intersex Discrimination. Australian Human Rights Commission. Available at: <https://www.humanrights.gov.au/quick-guide/12095> (Accessed: 01.02.2025).

Authors Contribution : All authors have contributed equally to this work

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

Received 13.03.2025

Accepted 14.04.2025

DOI 10.26565/2227-6521-2025-54-05

УДК 159.944.4:613.86]:355.01(470:477)

ТРАВМАТИЧНІ СТРЕСОРИ ВІЙНИ ТА СТАТУС ЗДОРОВ'Я: КУМУЛЯТИВНИЙ СТРЕС УПРОДОВЖ ЖИТТЯ ТА РЕСУРСИ СТІЙКОСТІ

Мальцева Катерина Сергіївна – доктор соціологічних наук, доцент, завідувачка кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія», вул. Волоська, 8/5, корп. 4, Київ, 04655, Україна, e-mail: maltsevaKS@ukma.edu.ua, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6540-8734>

Війна є одним з найвпливовіших стресорів, на які може наразитися людство. Як і будь-який збройний конфлікт, війна в Україні має ймовірність вилитися в руйнівні наслідки для здоров'я нашої нації, спричиняючи довготривалу фізичну і психологічну шкоду дорослим і дітям, зменшення людського капіталу, збільшення кількості дітей, на чю долю випало сирітство та роз'єднана сім'я, розвиток бідності в регіонах, безпосередньо уражених під час гарячої фази конфлікту, психічні травми, брак нормального харчування, ерозію соціальних мереж тощо. Останні дослідження засвідчують значне підвищення рівня дистресу та емоційного страждання українців. Водночас результати цих досліджень доводять високу резильєнтність, яку українське населення протиставляє жорстоким реаліям війни. Аналізуючи вплив на здоров'я людини травматичних стресорів, викликаних війною, необхідно врахувати стресовий досвід, отриманий індивідом до війни, оскільки цей досвід також має велику вагу. Проте кумулятивний стрес, пережитий людиною упродовж життя, часто не береться до уваги під час оцінки впливу війни на індивідуальне здоров'я українців. У даній статті фокусується на теоретичній та практичній значущості вивчення наслідків впливу акумульованого стресового досвіду упродовж життя у його поєднанні із травматичними стресорами війни, що сприятиме розробці всеохоплюючих метрик стресу та його впливу на здоров'я людини. Дослідження кумулятивних ефектів стресу мають доповнюватися аналізом дії захисних чинників, що забезпечить більш вичерпне пояснення зв'язку між стресом та здоров'ям людей. У процесі вивчення впливу травматичних подій війни на здоров'я українців важливо також акцентувати увагу на поєднанні кумулятивного стресу упродовж життя та ресурсів стресостійкості особистості.

Ключові слова: травматичні стресори, стрес упродовж життя, стресостійкість, здоров'я, збройний конфлікт, Україна.

Для цитування: Мальцева К. С. Травматичні стресори війни та статус здоров'я: кумулятивний стрес упродовж життя та ресурси стійкості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2025. Випуск 54. С. 47-54. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-05>

How to Cite: Maltseva K. (2025). 'Traumatic War-Induced Stressors and Health Status: Cumulative Life Stress and Resources of Resilience. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 54. pp. 47-54. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-05> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. Здоров'я, включаючи психічний добробут, є базовим правом людини [39; 40]. Це право фундаментально порушується збройними конфліктами, які несуть реальну загрозу життю та здоров'ю, обмеженість доступу до питної води, продуктів харчування, медичної допомоги, а також спричиняють шкоду через дезінформацію, вимушене переселення та розриви важливих соціальних стосунків [14]. Як будь-який збройний конфлікт, війна в Україні несе негативний потенціал для здоров'я її громадян. Більше того, високо технологічний характер поточних воєн, у тому числі війни в Україні, не тільки робить цивільних безпрецедентно більш вразливими впливу ворога навіть в тилу, але й спричиняє додаткові страждання і шкоду психічному здоров'ю через дезінформацію, нагнітання параноїальних станів та дегуманізуючий вплив технологічних засобів ведення війни, як-от широке вживання дронів проти мирного населення [10].

Війна несе високу ймовірність деструктивних наслідків для здоров'я, добробуту та рівня життя населення, позначаючись на соціальних мережах та напруженості важливих соціальних стосунків, а також травматичних стресових досвідів. Більшість досліджень впливу стресорів війни на українське населення мають у фокусі саме чинники ризику. Тим часом, чинники, що сприяють наражанню на травматичні досвіди, залишаються поза увагою [6]. Крім того, надзвичайно важливим у контексті розуміння впливу травматичних стресорів на здоров'я є врахування того, що багатовимірність стресу включає також

стресостійкість і доступні ресурси для опору стресу, які співвизначають результат впливу стресу на здоров'я, в тому числі під час збройного конфлікту.

Іншим важливим аспектом, який часто випускається з уваги, є те, що вплив стресу на здоров'я є кумулятивним, включаючи обставини упродовж життя (англ. *cumulative life stress*), в тому числі в роки дитинства (англ. *childhood adversity*) [38]. Це означає, що для повноцінного пояснення впливу війни на здоров'я українців слід враховувати життєві події, що мали місце до війни і сприяли формуванню індивідуальної вразливості чи, навпаки, закладанню ресурсів стресостійкості, що проявляються пізніше, зокрема в обставинах війни. Проте, незважаючи на свою важливість, ці два аспекти – кумулятивність впливу стресу упродовж життя та чинники стресостійкості, які допомагають боротися з ризиками, на які нас наражає стрес, – часто не враховуються як в емпіричних розвідках (які зазвичай концентруються на оцінці чинників ризику), так і в теоретичних побудовах (які розглядають довготривалі чинники негативного впливу радше, ніж чинники опору стресу).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Війни являють собою найпотужніші стресори, з якими може зустрітися суспільство. Оскільки збройний конфлікт несе безпосередню загрозу життю та здоров'ю як комбатантів, так і цивільних, стресори війни є серед найбільш травматичних подій життя, вплив яких може тривати ще довго після закінчення активної фази конфлікту [22]. Більшість досліджень впливу збройних конфліктів на здоров'я людей зосереджувалися на ветеранах та цивільних, які пережили війну, чи на біженцях. Під час активного збройного конфлікту на території, де йде війна, доступних даних зазвичай бракує. Опублікованих поточних даних про рівні стресу та стан здоров'я українців під час російсько-української війни недостатньо; в цілому висновки щодо впливу війни на здоров'я людей наразі можуть існувати тільки проміжні [33].

Вивчення наслідків війни як стресора акцентує увагу на двох каналах впливу збройного конфлікту на стан здоров'я. Перший із них характеризується як психосоціальний; його основний акцент розміщує тягар стресу війни в зміненому збройним конфліктом соціальному середовищі, тобто назовні щодо індивіда. Другий є травмоцентрованим; його аргументація визначає травму війни як зерно проблеми і тим самим розміщує основне джерело стресу всередині індивіда; відповідно, це ставить у центр уваги розробку інтервенцій, що працюють з внутрішньо-особистісною травмою і посттравматичним розладом (ПТСР) [28].

З самого початку збройного конфлікту в Україні дослідники реєстрували погіршення ситуації з негативною симптоматикою психічного здоров'я, в тому числі серед молоді. Результати наявних досліджень свідчать про погіршення психоемоційного стану опитаних українців (97,8%), симптоми виснаженості (86,7%), депресії (84,3%), стурбованості (84,4%), гніву (76,9%) та самотності (51,8%) від початку війни [19]. Опубліковані дані також вказують на вищу вразливість щодо стресу війни серед жінок в Україні порівняно з чоловіками [19]. Інше дослідження, проведене у 2022 році [16], засвідчує високу частотність нараження на стрес серед його учасників та кластеризацію стресорів (всі респонденти відмітили хоча б один стресор, пов'язаний з війною). Результати цього дослідження доводять наявність зв'язків «доза-ефект»: опитані з найвищим рівнем нараження на стрес відповідали більшій кількості діагностичних критеріїв для ПТСР (25,9% респондентів) чи комплексного ПТСР (14,%) [16]. Слід зазначити, що ПТСР формує маладаптивні поведінкові стратегії, що негативно позначаються на здоров'ї у довготривалій перспективі.

Наслідки війни серед цивільних позначаються на різних аспектах фізичного та психічного здоров'я. Через війну змінюються соціальні обставини повсякденного життя спільноти, а також характер повсякденних стресорів, їхня поширеність та сприйняття. Умови війни наражають людей на об'єктивно підвищену загрозу життю та здоров'ю, здійснюючи свій вплив через специфічний для цих умов досвід, включаючи психологічну травму та ПТСР [12; 15]. Ризики, з якими пов'язаний досвід війни, включають підвищену ймовірність серцево-судинних захворювань, розладів імунної реакції і коротшу тривалість життя, гостру реакцію на стрес, депресивний розлад, зловживання наркотичними речовинами, травму і ПТСР [11]. Дослідження стресорів психічного здоров'я, пов'язаних зі збройним конфліктом, найчастіше зосереджуються на посттравматичному та депресивному розладах, оскільки вони можуть формувати поведінкові наслідки, що виступатимуть медіаторами подальших негативних наслідків у фізичному здоров'ї. Результати цих досліджень досить часто не співпадають, демонструючи дещо різні результати щодо превалентності ПТСР і депресивного розладу серед тих, хто пережив війну: від 0% до 99% для ПТСР і від 3% до 85,5% для депресії [29].

Зустріч з травматичними стресорами не означає автоматичного формування психологічної травми чи психопатології. Дослідження засвідчують, що наслідки дії стресорів, у тому числі травматичних, мають індивідуальні відмінності [4; 13; 24]. Крім того, методологічно важко розвести вплив короткотривалих стресових подій та довготривалих стресорів (зокрема хронічних та травматичних стресорів, наслідки яких можуть бути віддаленими у часі), що також залежить від індивідуальної вразливості травматичному стресу. Відповідно, постає питання: що вирізняє людей, які менш вразливі до травматичних стресорів? Які саме

характеристики вони мають, що дозволяють їм боротися із травматичними обставинами більш успішно, порівняно з іншими індивідами?

Мета даної статті полягає у визначенні впливу довоєнного стресового досвіду у поєднанні з травматичними стресорами війни на психологічне здоров'я та стресостійкість людини.

Виклад основного матеріалу. Реалізуючи мету нашої статті, перш за все зазначимо, що її концептуальний фокус обіймає три складові: (1) здоров'я людини, (2) зв'язок між здоров'ям та стресом, пережитим упродовж життя, і (3) травматичний стрес внаслідок нараження на об'єктивні ризики та загрози, пов'язані із збройним конфліктом. Отже, ми будемо концентрувати увагу, з одного боку, на багажі пережитого упродовж життя (довоєнного) стресу, з іншого - на травматичних стресорах війни, щоб оцінити їхній результируючий вплив на здоров'я (рис. 1).

Здоров'я як ресурс. Сучасна концептуалізація здоров'я розглядає його не лише як біологічний феномен, визнаючи, що в його формуванні велику роль відіграють соціальні чинники [20; 21]. Частиною механізму впливу соціального життя на здоров'я є процес стресу [2; 13]. ВООЗ називає вплив стресу на здоров'я епідемією ХХІ сторіччя [8]. Епідеміологічні дослідження систематично засвідчують, що стрес є чинником, що впливає на здоров'я як безпосередньо (через приведення різних фізіологічних систем у стан дисбалансу), так і посередництвом поведінкових змін (як-от маладаптивні копінгові стратегії) [36]. У цьому контексті важливо розглядати як чинники ризику (стресори та травматичні події), так і соціальні обставини, що можуть виступати ресурсами стресостійкості, що буферують деструктивний вплив стресу на здоров'я.

Рисунок 1. Вплив кумулятивного стресу життя та травматичних стресорів війни на здоров'я
Figure 1. The impact of cumulative life stress and traumatic war stressors on health

Зв'язок між стресом та здоров'ям. Універсальних визначень стресу та стресорів не існує, але найчастіше стрес концептуалізується як суб'єктивний реактивний досвід на подразник, а стресор як об'єктивна зовнішня обставина, яка здійснює тиск на індивіда і вимагає певних кроків (модифікацій поведінки чи довкілля) задля свого усунування.

Стресові події варіюються в плані частотності; їхня спроможність залишати слід у фізіології людини неоднакова, причому це залежить від того, в який момент життєвої траєкторії вони трапляються. Важливо відзначити, що стресовий досвід у дитячі роки «підточує» організм і «готує» індивіда до нараження на стрес у майбутньому, роблячи його чи її більш вразливим(ою) (рис. 2).

Вплив стресу на стан організму є кумулятивним. Це означає, що внаслідок дії стресу на здоров'я виникають поступові зміни (зокрема це передбачає, що не всі наслідки впливу стресу, в тому числі травматичного, можливо зареєструвати одразу після стресової події). Окрім того, маємо підкреслити, що в різні фази життя ми по-різному переживаємо певні стресові обставини (а також маємо різні захисні чинники). Так, наприклад, з віком ми формуємо копінгові стратегії, що можуть бути адаптивними або маладаптивними, в останньому випадку додаючи стресорів (Рис. 2).

Слід зазначити, що є певні обмеження впливу стресу; зокрема, більшість здорових людей не захворіють від самого лише нараження на стрес (навіть від травматичних подій). Однак стресові події впливають на більшість захворювань та хронічних станів і погіршують їх, особливо якщо стресові ситуації є повторювані чи хронічні. Отже, є види стресорів, що є більш-менш деструктивними для здоров'я. Найбільшу шкоду несуть ті стресові події, які є довготривалими, систематичними (хронічними) чи травматичними, або такими, що трапляються у ранні роки життя. Важливим також є когнітивний (оціночний) вимір суб'єктивного сприйняття стресовості події, що має більшу прогностичну точність у площині впливу на здоров'я, ніж об'єктивне нараження на стресор [37].

Травматичні стресори. Стрессова реакція сама по собі є інструментом виживання і не має позитивного чи негативного навантаження, вона просто допомагає організму мобілізуватися для того, щоб подолати стресову ситуацію. Але бувають різні стресори, деякі з них є впливовими щодо здоров'я, зокрема травматичні стресори. Травматичні стресори війни характеризуються як множинні і хронічні. Вони можуть діяти після завершення активної фази війни, а їхні наслідки можуть чекати роками перед тим, як проявитися [15]. Зустріч зі стресорами війни являє собою деструктивний для прогнозів здоров'я чинник для всіх категорій громадян, передусім біженців, рятівників-працівників департаменту надзвичайних ситуацій, а також тих, хто був свідком чи жертвою насильства, спостерігав руйнування інфраструктури, бачив мертві тіла чи допомагав їх ховати [15; 35].

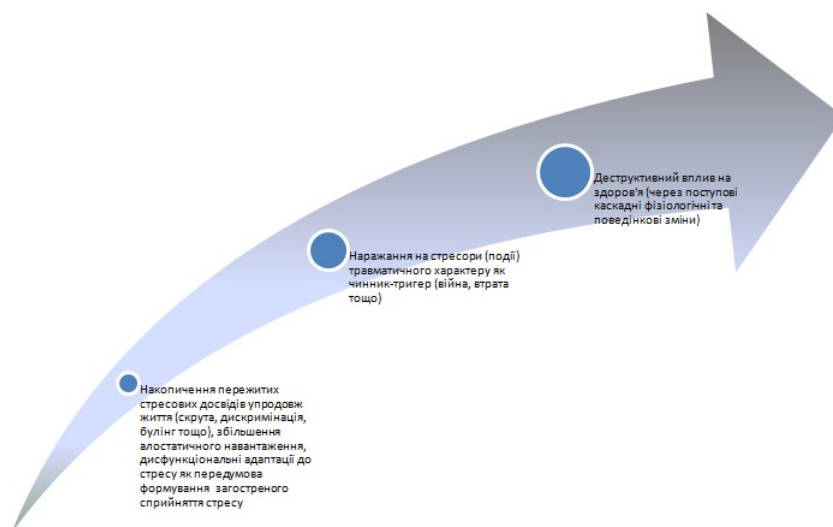

Рисунок 2. Передумови дії кумулятивного стресу, пережитого упродовж життя (адаптовано з [7])
Figure 2. Prerequisites for the action of cumulative stress experienced throughout life (adapted from [7])

Хоча травматичні стресори, тобто стресори, що асоціюються із отриманням психологічної травми, не занесено в класифікацію DSM-V, до нього включено психологічну травму *per se*, яка визначається через досвід ймовірності померти чи погроз смерті, серйозного поранення чи сексуального насильства [1]. Ймовірність психологічної травми підвищується в обставинах війни та терористичних атак, адже вони несуть об'єктивну загрозу життю і сприяють формуванню тривожного та депресивного розладів (що виступають медіаторами негативних змін у здоров'ї) (рис. 3) та уявлення, що травмуюча подія повториться [34]. Обернений зв'язок між психологічною травмою, пов'язаною з війною та тероризмом, та психічним здоров'ям, являє собою суттєвий тягар для емоційного здоров'я і як такий давно і широко задокументований [3; 27; 30] (рис. 4).

Рисунок 3. Схематичне зображення опосередковуючої ролі депресії
Figure 3. Schematic representation of the mediated role of depression

При цьому пряме нараження вважається таким, що має більш потужний вплив, ніж вікарна травма (стати свідком події, в результаті якої загинули люди, тощо) [17; 26]. Також суттєвим нюансом є те, що лихо, спричинене людськими агентами (військовий напад, терористична атака), має більш деструктивний вплив, ніж стихійне лихо (наприклад землетрус) [25; 30]. Однак розуміння наслідків масового ураження травматичною подією, як-от терористичною атакою, лишається обмеженим.

У свою чергу, вплив самого ПТСР є іншим важливим нюансом розуміння стану психічного здоров'я та резильєнтності українців. Кожна людина вдається до своїх стратегій копіngu, сформованих упродовж життя, подекуди в дитинстві, і ці стратегії видаються доволі усталеними (консервативними). Хоча стратегії копіngu - це форма адаптивної поведінки, яка є допоміжною для поновлення балансу, відновлення та підтримки функціонування у складний період (фізичне навантаження, прогулянки на свіжому повітрі, правильне харчування, спілкування та підтримка друзів тощо), деякі копігнові стратегії є маладаптивними і насправді шкодять (зловживання алкоголем, використання наркотичних речовин, переїдання чи вживання некорисної їжі, азартні ігри тощо). Дослідження адаптивних стратегій та стилів копіngu, що проводяться в Україні з початку повномасштабного вторгнення, на жаль, не доповнюються даними про стилі копіngu, інформацію про вираженість симптоматики ПТСР тощо. Це суттєве обмеження для дослідження впливу війни на здоров'я людини, тому що ПТСР здатний суттєво впливати на поведінку людини, обмежуючи її та ізолюючи індивіда. З метою уникнення нараження на тригери, індивід, що страждає на ПТСР, схильний уникати контактів з зовнішнім середовищем і мінімізувати доступний діапазон контактів та активностей для успішного копіngu (рис. 4).

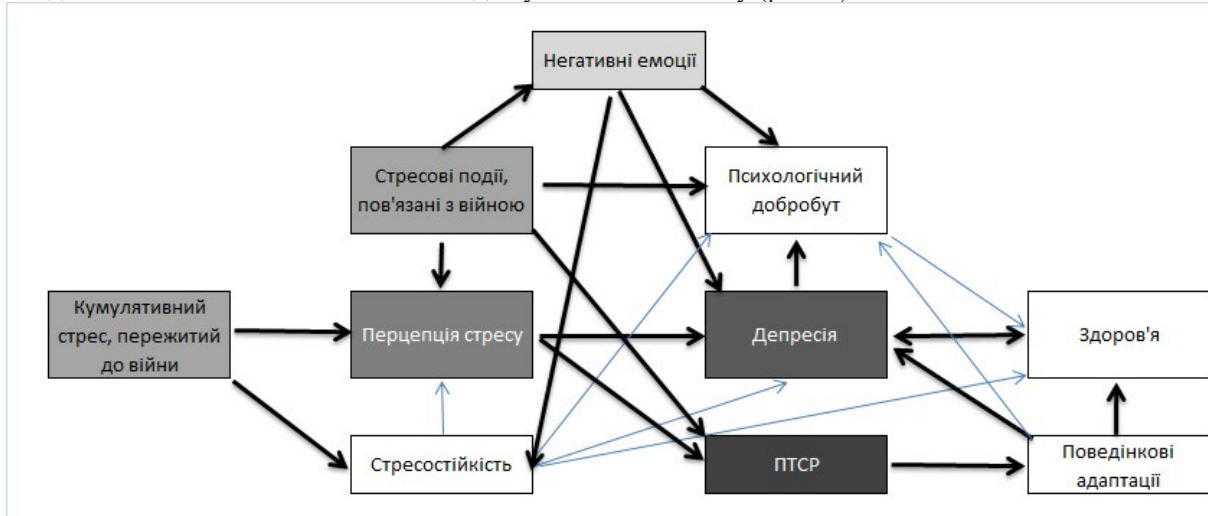

Рисунок 4. Схематичне зображення опосередковуючої ролі депресії
Figure 4. Schematic representation of the mediating role of depression

Захисні чинники. Важливим виміром соціальної поведінки людини є те, як вона дає собі раду у кризові моменти і тим самим допомагає собі долати стресові ситуації [5]. Індивіди різняться за властивими їм стратегіями подолання несприятливих обставин. У цьому контексті когнітивний (інтерпретативний) вимір стресу (оцінка ситуації як стресової) виступає як важливий аспект процесу стресу, оскільки цей вимір «розміщує» перцептивний (суб'єктивний) стрес на одному рівні із об'єктивним, з огляду на його наслідки для різних фізіологічних систем та мотивацію поведінки, пов'язаної із здоров'ям [37]. Це означає, що у своїй оцінці стресових ситуацій індивіди можуть ігнорувати об'єктивно присутню загрозу і, навпаки, переживати стрес без об'єктивної наявності стресора. Пояснення соціальних джерел відмінностей у поведінці людей зумовлюється тим, як різні індивіди відповідають на життєві труднощі (англ. adversity). Це є особливо цінним для науковців, які намагаються зрозуміти чинники формування захисних психосоціальних ресурсів і розробити рекомендації для покращення якості життя членів спільноти. Значним захисним ресурсом є сприятливі обставини дитинства (теплі стосунки з батьками), які, у свою чергу, формують такі важливі психологічні та поведінкові риси особистості, як оптимістичний світогляд, висока самоповага та резильєнтність у критичних ситуаціях. Ці риси сприяють більш позитивному баченню майбутнього, сприйняттю подій як більш «підконтрольних», мінімізують негативні емоції та відчуття загрози, допомагають налагодженню позитивних соціальних зв'язків (рис. 4) [4; 23; 24].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Здійснений нами аналіз можливої теоретичної бази та результатів емпіричних досліджень з проблематики даної статті дозволив дійти певних висновків, а саме: засвідчив роль вираженості депресивної симптоматики та ПТСР як медіаторів, що впливають на інші індикатори здоров'я; підтвердив важливу роль перцепції інтенсивності стресу, порівняно із об'єктивним фактом нараження на стресор; виявив відмінність у впливі різних стресорів, зокрема диференційований вплив окремих стресорів та агрегованого досвіду стресу під час війни на деякі з індикаторів фізичного здоров'я, в тому числі на появу нових симптомів, а також на зниження якості життя; довів захисну роль таких чинників стресостійкості, як оптимізм та соціальна підтримка.

Окрім зазначеного вище, ми дійшли висновку, що, хоча зв'язок між зустріччю зі стресором (stress exposure) та постанням патологій не обов'язково має причинний характер, поглиблення розуміння того, які саме чинники/обставини виступають сприятливими передиспозиціями для руйнівної дії травматичних стресорів, є важливим. Чинники ризику психопатології як результат стресорів війни включають тривожний тип прив'язаності, високий рівень сприйняття стресу та покладання на себе відповідальності за всі події життя. Травматичний досвід війни потрапляє на ґрунт накопиченого роками стресового досвіду. Наразі дослідники намагаються розробити інтегровані моделі стресу, які поєднують дію хронічних та гострих стресорів упродовж життя, та визначити роль травматичного досвіду дитинства у патологіях, що проявляються протягом всього життя, та вплив такого досвіду на розвиток вразливості до стресу. Останні дослідження впливу війни на психічне здоров'я українців спрямовані на з'ясування не лише чинників ризику психічних розладів, а й чинників стресостійкості людини. В той же час вивченню захисних чинників (як-от оптимізм, надія, наявність позитивних соціальних зв'язків, висока самоповага тощо) приділяється значно менше уваги, ніж чинникам ризику психопатологій як в Україні, так і у світі в цілому. Вивчення психологічних чинників та соціальних обставин, що можуть виступати антецедентами ресурсів стресостійкості (включаючи явища позитивного психічного здоров'я, як-от процвітання, осмисленість, посттравматичне зростання, психологічна насиченість, якість життя, є перспективним напрямком подальших досліджень з обраної нами проблематики.

References:

1. American Psychiatric Association (2013) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM-5). 5th edn. Washington, DC: American Psychiatric Association, p. 271.
2. American Psychological Association (2017) *Stress and health disparities: Contexts, mechanisms, and interventions among racial/ethnic minority and low socioeconomic status populations*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/e500202018-001>. (дата звернення: 02 травня 2025 р.).
3. Benjet, C., Lépine, J. P., Shahl, V., et al. (2018) 'Trauma and Posttraumatic Stress Disorder: Global Perspectives from the WHO World Mental Health Surveys', in Bromet, E. J., Karam, E. G., Koenen, K. C., et al. (eds.) *Trauma and Posttraumatic Stress Disorder: Global Perspectives from the WHO World Mental Health Surveys*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 42–71.
4. Besser, A., Zeigler-Hill, V., Weinberg, M., Pincus, A. L., & Neria, Y. (2015) 'Intrapersonal resilience moderates the association between exposure-severity and PTSD symptoms among civilians exposed to the 2014 Israel–Gaza conflict', *Self and Identity*, 14(1), pp. 1–15. doi: <https://doi.org/10.1080/15298868.2014.966143>
5. Carver, C. S. & Scheier, M. F. (2017) *Optimism, coping, and well-being*. In Cooper, C.L. & Campbell, J. (eds.) *The handbook of stress and health: A guide to research and practice*
6. Einarsdottir, T. S., Asgeirsdottir, B. B., Sigurvinsdottir, R., Ullman, S. E. & Gudmundsdottir, B. (2024) 'Prevalence of trauma exposure and PTSD symptoms among the Icelandic population: gender and regional differences', *Scandinavian Journal of Public Health*, 52(8), pp. 968–977. <https://doi.org/10.1177/14034948231217019>;
7. Fauver, M., Clark, E. M., & Schwartz, C. E. (2024) 'A new framework for understanding stress and disease: The developmental model of stress as applied to multiple sclerosis', *Frontiers in Integrative Neuroscience*, 18, 1365672. doi: <https://doi.org/10.3389/fnint.2024.1365672>
8. Fink, G. (2016) *Stress, definitions, mechanisms, and effects outlined: Lessons from anxiety*. In G. Fink (ed.), *Stress concepts, cognition, emotion, and behavior. Handbook of Stress Series*, vol. 1, ch. 1, pp. 3–12. Academic Press, New York, NY;
9. Greene, T., Itzhaky, L., Bronstein, I., & Solomon, Z. (2018) 'Psychopathology, risk, and resilience under exposure to continuous traumatic stress: A systematic review of studies among adults living in southern Israel', *Traumatology*, 24(2), pp. 83–103. doi: <https://doi.org/10.1037/trm0000136>
10. Helou, M., Weinstein, E. S., Kalaji, J., Chaaban, T., & Yammine, K. (2024) 'Pager explosion in Beirut: An unprecedented event', *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 18, Article e215. doi: <https://doi.org/10.1017/dmp.2024.281>
11. Helpman, L., Besser, A., & Neria, Y. (2015) 'Acute posttraumatic stress symptoms but not generalized anxiety symptoms are associated with severity of exposure to war trauma: A study of civilians under fire', *Journal of Anxiety Disorders*, 35, pp. 27–34. doi: <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2015.08.001>
12. Hoppen, T. H. et al. (2021) 'Global burden of post-traumatic stress disorder and major depression in countries affected by war between 1989 and 2019: A systematic review and meta-analysis', *BMJ Global Health*, 6, e006303. doi: <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2021-006303>
13. Hughes, K. et al. (2017) *The effect of multiple adverse childhood experiences on health: a systematic review and meta-analysis*. *The Lancet Public Health*, vol. 2, no. 8, pp. e356–e366. [https://doi.org/10.1016/s2468-2667\(17\)30118-4](https://doi.org/10.1016/s2468-2667(17)30118-4);
14. I-Khoury, J. et al. (2025) 'Mental health is still a human right during times of war', *International Journal of Social Psychiatry*, online first April 13, 2025. doi: 10.1177/00207640251331856
15. Karam, E., & Bou Ghosn, M. (2003) 'Psychosocial consequences of war among civilian populations', *Current Opinion in Psychiatry*, 16(4), pp. 413–419. doi: <https://doi.org/10.1097/00001504-200307000-00007>
16. Karatzias, T. et al. (2023) 'War exposure, posttraumatic stress disorder, and complex posttraumatic stress disorder among parents living in Ukraine during the Russian war', *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 147(3), pp. 276–285. doi: <https://doi.org/10.1111/acps.13529>
17. Kessler, R. C., Aguilar-Gaxiola, S., Alonso, J., et al. (2017) 'Trauma and PTSD in the WHO World Mental Health Surveys', *European Journal of Psychotraumatology*, 8. doi: <https://doi.org/10.1080/20008198.2017.1353383>

18. Kovalenko, J. (2024) 'Surviving the atrocity: A study of resilience and coping behaviour among Ukrainians during the Russo-Ukrainian war', *Journal of Health Psychology*, 29(14), pp. 1688-1703. doi: <https://doi.org/10.1177/13591053241274464>
19. Kurapov, A. et al. (2023) 'Toward an understanding of the Russian-Ukrainian war impact on university students and personnel', *Journal of Loss and Trauma*, 28(2), pp. 167-174. doi: <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>
20. Leatherman, T. & Goodman, A. (2020) *Building on the biocultural syntheses: 20 years and still expanding*. *American Journal of Human Biology*, 32(4), e23360 doi: <https://doi.org/10.1002/ajhb.23360>
21. Leatherman, T. & Goodman, A. (2022) *Critical biocultural approaches to health and illness*. In C. Abadia-Barrero, M. Singer & P. I. Erickson (eds.), *A companion to medical anthropology*, ch. 2. John Wiley & Sons, Hoboken, Canada,
22. Lim, I. C. Z. Y. et al. (2022) 'Prevalence of depression, anxiety and post-traumatic stress in war- and conflict-afflicted areas: A meta-analysis', *Frontiers in Psychiatry*, 13, 978703. doi: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.978703>
23. Maltseva, K. (2024) 'Stress exposure, perceived stress, protective psychosocial factors, and health status in Ukraine after the full-scale invasion', *Journal of Health Psychology*, 29(14), pp. 1640-1652. doi: <https://doi.org/10.1177/13591053241259728>
24. Maltseva, K., & Sereda, P. (2025). The relationships between war-induced stressor exposure, endorsement of values dimensions, and quality of life in Ukraine. *Journal of Cognition and Culture*, 25, 438-467. doi: <http://dx.doi.org/10.1163/15685373-12340219>
25. Marín C, Gómez-Gutiérrez M del M, Vázquez C, Crespo M, Hervás G. (2025) 'Trauma and well-being in terrorism survivors in Spain', *Journal of Health Psychology*, 0(0). doi:10.1177/1359105325132424
26. May, C. L. and Wisco, B. E. (2016) 'Defining trauma: How level of exposure and proximity affect risk for posttraumatic stress disorder', *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy*, 8(2), pp. 233-240. <https://doi.org/10.1037/tra0000077>
27. Miguel-Tobal J J, Cano-Vindel A, Gonzalez-Ordi H, Iruarizaga I, Rudenstine S, Vlahov D, & Galea S. (2006) 'PTSD and depression after the Madrid March 11 train bombings' *Journal of Traumatic Stress*, 19(1), pp. 69-80. doi:10.1002/jts.2009
28. Miller, K. E., & Rasmussen, A. (2017) 'The mental health of civilians displaced by armed conflict: An ecological model of refugee distress', *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 26(2), pp. 129-138. doi: <https://doi.org/10.1017/s2045796016000172>
29. Morina, N. et al. (2018) 'Prevalence of depression and posttraumatic stress disorder in adult civilian survivors of war who stay in war-afflicted regions: A systematic review and meta-analysis of epidemiological studies', *Journal of Affective Disorders*, 239, pp. 328-338. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.07.027>
30. Norris, F. H., Friedman, M. J., Watson, P. J., Byrne, C. M., Diaz, E. and Kaniasty, K. (2002) '60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981-2001', *Psychiatry*, 65(3), pp. 207-239. <https://doi.org/10.1521/psyc.65.3.207.20173>
31. Oishi, S. and Westgate, E. C. (2022) 'A psychologically rich life: Beyond happiness and meaning', *Psychological Review*, 129(4), pp. 790-811. <https://doi.org/10.1037/rev0000317>
32. Oishi, S. and Westgate, E. C. (2025) 'Psychological richness offers a third path to a good life', *Trends in Cognitive Sciences*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2025.04.002>
33. Pavlova, I. et al. (2022) 'Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion', *European Psychiatry*, 65(1), e79. doi: <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2022.2335>
34. Rigutto, C., Sapara, A. O. and Agyapong, V. I. O. (2021) 'Anxiety, depression and posttraumatic stress disorder after terrorist attacks: A general review of the literature', *Behavioural Sciences*, 11(140). <https://doi.org/10.3390/bs11100140>
35. Scoglio, A. A. J., & Salhi, C. (2021) 'Violence exposure and mental health among resettled refugees: A systematic review', *Trauma, Violence & Abuse*, 22(5), pp. 1192-1208. doi: <https://doi.org/10.1177/1524838020915584>
36. Segerstrom, S. C., & O'Connor, D. B. (2012) 'Stress, health and illness: Four challenges for the future', *Psychology & Health*, 27(2), pp. 128-140. doi: <https://doi.org/10.1080/08870446.2012.659516>
37. Shields G. S, Fassett-Carman A., Gray Z. J., Gonzales J. E., Snyder H. R., & Slavich G. M. (2023) 'Why is subjective stress severity a stronger predictor of health than stressor exposure? A preregistered two-study test of two hypotheses', *Stress and Health*, 39(1), pp. 87-102. <https://doi.org/10.1002/smi.3165>
38. Slavich, G. M., & Shields, G. S. (2018) 'Assessing lifetime stress exposure using the Stress and Adversity Inventory for Adults (Adult STRAIN): An overview and initial validation', *Psychosomatic Medicine*, 80(1), pp. 17-27. doi: <https://doi.org/10.1097/psy.0000000000000534>
39. United Nations (2024). Universal declaration of human rights, Article 25. Available at: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 02 травня 2025 р.);
40. World Health Organization (2024). Constitution of the World Health Organization. Available at: <https://www.who.int/about/governance/constitution> (дата звернення: 02 травня 2025 р.).

Received 05.05.2025

Accepted 11.06.2025

TRAUMATIC WAR-INDUCED STRESSORS AND HEALTH STATUS: CUMULATIVE LIFE STRESS AND RESOURCES OF RESILIENCE

Maltseva Kateryna – Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Sociology, National University of "Kyiv-Mohyla Academy", 8/5, Volos'ka St., Build. 4, Kyiv, 04655, Ukraine, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6540-8734>, e-mail: maltsevaKS@ukma.edu.ua

War is one of the most potent stressors that humanity can be exposed to. Like any armed conflict, the war in Ukraine is likely to result in devastating consequences for the health of our nation, causing long-term physical and psychological harm to adults and children, a reduction in human capital, an increase in the number of children facing orphanhood and family separation, the development of poverty in regions directly affected during the active phase of the conflict, psychological trauma, a lack of adequate nutrition, the erosion of social networks, and so forth. Recent research confirms a significant increase in the level of distress and emotional suffering among Ukrainians. Simultaneously, the results of these studies demonstrate the high resilience that the Ukrainian population exhibits in opposition to the brutal realities of war. When analyzing the impact of war-induced traumatic stressors on human health, it is necessary to consider the stressful experiences an individual had prior to the war, as this prior experience also carries significant weight. However, the cumulative stress experienced by a person over their lifetime is often not taken into account during assessments of the war's impact on the individual health of Ukrainians. This article focuses on the theoretical and practical significance of studying the consequences of the impact of accumulated lifetime stressful experience in combination with the traumatic stressors of war, which will contribute to the development of comprehensive metrics for stress and its impact on human health. Research into the cumulative effects of stress should be complemented by an analysis of the role of protective factors, which will provide a more exhaustive explanation of the relationship between stress and human health. In the process of studying the impact of wartime traumatic events on the health of Ukrainians, it is also important to emphasize the combination of cumulative lifetime stress and an individual's stress resilience resources.

Keywords: traumatic stressors, life stress, resilience, health, armed conflict, Ukraine.

Отримано 05.05.2025

Прийнято до друку 11.06.2025

DOI 10.26565/2227-6521-2025-54-06

УДК 316.772

ІНДУСТРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СПРОБА СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Тертишник Олексій Сергійович – аспірант кафедри політичної соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4 Харків, 61022, Україна ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9497-1357>, e-mail: oleksii.tertyshnyk@karazin.ua

У статті пропонується соціологічна інтерпретація соціальної реклами як багатофункціонального явища, що поєднує в собі елементи публічної комунікації, соціального контролю, смислотворення та громадянської мобілізації. Автор звертає увагу на зростання ролі соціальної реклами в умовах повномасштабної війни в Україні, коли вона виходить за межі суто інформаційної чи моральної комунікації і перетворюється на засіб культурного опору, підтримки солідарності та формування нових моделей громадянської ідентичності. В дослідження аналізується, як соціальна реклама в (пост)воєнному суспільстві виконує не лише просвітницьку, але й нормативну та інтегративну функції, виступаючи важливим елементом у конструюванні соціального порядку. Методологічна стаття ґрунтується на поєднанні двох парадигм, а саме структурного функціоналізму та символічного інтеракціонізму. В межах першої автор намагається інтерпретувати соціальну рекламу як інститут, що виконує макрофункції інтеграції, соціалізації та адаптації, сприяє закріпленню цінностей та норм, а також забезпечує відтворення соціального порядку. В межах другої рекламу аналізується як поле символічної взаємодії, де відбувається постійна боротьба за значення, репрезентацію та нормативність. На прикладах реальних українських соціальних кампаній (наприклад, «Разом ми сила», «Ти як?», «Мінна небезпека – це реальність») продемонстровано, як соціальна реклама виконує функцію конструювання смислів, нормалізації практик і публічної артикуляції соціальних проблем. У фінальній частині здійснюється рефлексія обмежень обраної методології: зокрема, структурно-функціональний підхід осмислюється як такий, що здатний звести динамічну природу реклами до функціональної стабільності, тоді як символічний інтеракціонізм – як такий, що може ігнорувати ширші інституційні й політико-економічні контексти. Таким чином, соціальна реклама описується не лише як інструмент комунікації, але й як чинник соціальних змін і індикатор трансформацій у суспільстві.

Ключові слова: соціальна реклама, соціологічна інтерпретація, структурно-функціональний підхід, символічний інтеракціонізм, ідентичність, соціальні норми, війна, комунікація, цифровізація.

Для цитування: Тертишник О. С. Індустрія соціальної реклами в сучасній Україні: спроба соціологічної інтерпретації. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2025. Випуск 54. С. 55-60. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-06>

How to Cite: Tertyshnyk, O. (2025). 'Social Advertising Industry in Contemporary Ukraine: A Sociological Interpretation Attempt'. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods. 54. pp. 55-60. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-06> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну реклама набуває не лише економічного, але й важливого суспільного виміру. Попит на внутрішньому ринку поєднується з динамічним розвитком інформаційно-комунікативних і цифрових технологій, що стимулює зростання рекламної індустрії загалом [18], [20]. Водночас особливого значення набуває той її сегмент, що спрямований не на комерційний прибуток, а на підтримку суспільної свідомості, культурної мобілізації й самоорганізації громадян. Йдеться перш за все про соціальні комунікації, що апелюють до цінностей та норм, а також формують суспільно важливі наративи передусім через інструменти, які позначають як соціальну рекламу [1], [16].

У післялютьневий період 2022 року соціальні рекламні кампанії дедалі частіше фокусуються на питаннях національної єдності, психологічної стійкості, безпеки, підтримки ЗСУ, волонтерства чи освіти. Такі ініціативи відіграють роль не лише в поширенні інформації, але й у формуванні певного громадянського «ідеалу», норм поведінки та солідарності в межах культурного опору. Саме тому соціальна реклама в цьому контексті постає одним із механізмів зміцнення горизонтальних зв'язків у суспільстві, мобілізації ресурсів довіри й колективної дії [9], [10].

Із розвитком цифрових технологій соціальна реклама набуває нових якостей, що дозволяють їй бути набагато більш гнучкою. По-перше, соціальна реклама все більше розповсюджується в середовищі соціальних мереж, наприклад Facebook, Instagram, Twitter і TikTok, що дає змогу швидко та ефективно охоплювати широкую аудиторію [12], інтегруватися в контент, який створюється користувачами, а також підлаштовуватися під вподобання та настрої цільової аудиторії [4]. Окрім того, за допомогою цифрових інструментів аналітики можна відстежувати ефективність та розповсюдженість рекламних кампаній, що дозволить коригувати власні рекламні стратегії та підвищувати їхню подальшу результативність.

По-друге, розвиток індустрії виробництва відеопроductів дозволяє створювати візуально привабливі рекламні ролики, які можуть емоційно впливати на аудиторію і матимуть високий потенціал так званого «вірусного» поширення. Такі технології пропонують інноваційні підходи до репрезентації соціальних проблем, створюючи інтерактивні кампанії, які здатні залучати велику кількість користувачів соціальних мереж з подальшим утворенням спільнот, які фокусуються навколо вирішення тієї проблеми, яка була відображена в соціальній рекламі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри розмаїття інтерпретацій соціальної реклами, більшість наукових досліджень зосереджуються переважно на культурологічному [1], [18] або економічному аспектах [2], [13]. З одного боку, це дозволяє простежити, як соціальна реклама функціонує як носій цінностей, символів та культурних кодів. З іншого боку, реклама часто розглядається як частина індустріального комплексу медіа, де ключову роль відіграють спонсорство, ринок і стратегічні комунікації. Така логіка є виправданою, однак у багатьох випадках вона залишає поза увагою питання соціального виробництва проблемності – того, як соціальна реклама не лише відображає, а й (ре)конструює, легітимує або нормалізує уявлення про соціальні проблеми.

Соціологічна перспектива дозволяє розширити аналітичне поле за межі культурної репрезентації чи ефективності впливу. У цьому контексті особливо релевантними є підходи конструктивізму, які акцентують на процесах соціального конструювання проблем [6], [14]. В їхній оптиці соціальна реклама постає не як нейтральний інструмент, а як частина ширшого дискурсивного середовища, де відбувається боротьба за те, яка саме проблема буде визначена як важлива, і в який спосіб вона буде представлена суспільству. Зокрема П'єр Бурдьє (1991) розглядає медіа як арени символічної боротьби, де за допомогою рекламних наративів закріплюються соціальні позиції, норми й уявлення про «правильну» поведінку [8]. Отже, соціологічна теорематика для розгляду соціальної реклами є не лише корисною, але й необхідною для глибшого розуміння цього феномену, даючи змогу дослідити, як за допомогою соціальної реклами формуються уявлення про соціальні норми, проблеми та шляхи їхнього розв'язання.

Саме соціологічна інтерпретація дозволяє оцінити, як соціальна реклама впливає на поведінку, установки, практики або цінності людей; які проблеми та виклики дозволяє виявити соціальна реклама в конкретному суспільстві, включаючи конституювання різноманітних бар'єрів або наявних соціальних проблем. Окрім того, розуміння соціологічних аспектів дає змогу створювати більш релевантні та ефективні рекламні кампанії, що враховують культурні та соціальні контексти цільової аудиторії.

Отже, **метою** статті є здійснення соціологічної концептуалізації індустрії соціальної реклами в сучасній Україні як інституційного та комунікативного явища, що бере участь у символічному виробництві суспільно значущих проблем, норм поведінки та форм колективної дії.

Виклад основного матеріалу. Соціальна реклама відзначається своєю некомерційною спрямованістю, що якісно вирізняє її з-поміж комерційної реклами, зорієнтованої на просування товарів або послуг з метою отримання прибутку [13]. Її ключовою метою є досягнення суспільно важливих цілей, пов'язаних із поширенням знань про соціально значущі явища, підтримкою нормативних установок і спонуканням до соціально схвальної поведінки [3], [19]. З огляду на це, одна з базових функцій соціальної реклами полягає в інформуванні: вона привертає увагу до таких актуальних тем, як охорона здоров'я, захист довкілля, безпека, рівність прав або інклюзія, тим самим підвищуючи рівень обізнаності та формуючи публічний дискурс навколо означених проблем. Однак інформаційна функція не вичерпує її потенціалу, оскільки соціальна реклама також виконує мотиваційно-діяльнісну функцію, тобто спонукає аудиторію до практичних дій, зокрема участі у волонтерських ініціативах, благодійних заходах чи екологічно відповідальній поведінці. Цей аспект є особливо значущим у кризових умовах, коли потрібна мобілізація ресурсів солідарності та громадянської активності [16].

Крім того, соціальна реклама може виконувати функцію символічної інтеграції, адже вона бере участь у виробництві та трансляції таких спільних цінностей, як толерантність, гідність, взаємодопомога або солідарність. Як засвідчують дослідження, саме через рекламні повідомлення відбувається інституціоналізація норм і культурних очікувань, що сприяє зміцненню соціальної згуртованості [9]. В цьому сенсі соціальна реклама постає не лише каналом передачі повідомлень, але й складовою механізму символічної влади, що формує суспільну свідомість і впливає на моделі поведінки.

При цьому соціальна реклама охоплює широкий спектр тем, кожна з яких актуалізує важливі виклики та проблеми сучасного суспільства. Її тематика відображає розмаїття соціальних завдань, що дає змогу ефективно реагувати на зміни суспільних умов і задовольняти потреби різних соціальних груп. Одним із ключових

напрямів соціальної реклами є охорона здоров'я, адже соціальна реклама може сприяти пропаганді вакцинації, боротьбі з курінням, а також популяризації здорового способу життя [22], тим самим формуючи в населення ціннісні орієнтири, спрямовані на збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я.

Соціальна реклама охоплює широкий спектр тем із значним суспільним резонансом, зокрема, напрямок, пов'язаний із охороною здоров'я є одним із наймасштабніших і доведено ефективним. Зокрема інформаційні кампанії вакцинації в цифровому середовищі довели свою продуктивність: метааналіз понад 800 випадкових експериментів показав, що соціальні мережі здатні змінювати ставлення до щеплень, при цьому середня вартість залучення – близько \$5,68 за додаткову вакцинацію [5].

Важливою тематикою соціальної реклами є захист прав людини, зокрема кампанії, спрямовані на боротьбу з дискримінацією, просування гендерної рівності та підтримку прав меншин. Такі комунікаційні ініціативи сприяють формуванню інклюзивного суспільства, що ґрунтується на принципах поваги та рівності. В Україні ця тематика дедалі частіше стає предметом як громадських кампаній (наприклад, «Разом проти насильства» чи «Жінки – це 50% успіху України»), так і зусиль зі сторони держави, яка почала впроваджувати регуляції проти дискримінаційного чи сексистського контенту в рекламі. У 2021 році ухвалено зміни до Закону України «Про рекламу», якими вперше на законодавчому рівні заборонено дискримінацію за ознакою статі в рекламних матеріалах. Хоча звіт UN Women (2024) акцентує переважно на ширшому соціальному контексті прогресу гендерної рівності, серед його факторів також згадуються інформаційні кампанії, які формують нові норми суспільної поведінки [21].

Однією з переваг соціологічної інтерпретації соціальної реклами є змога поглянути на цей феномен як на частину складної системи соціальних відносин, виявляючи її функції, вплив і місце в суспільстві. Такий підхід необхідний для глибокого розуміння не тільки самої реклами, але й ширших процесів, які вона відображає. Соціологічна інтерпретація соціальної реклами може бути різноманітною, враховуючи багатоманітність соціологічних концепцій. Ми обрали два підходи в якості базових для розгляду системної функціональності та структурності соціальної реклами.

Так, згідно зі структурним функціоналізмом (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс), суспільство являє собою систему взаємопов'язаних елементів, кожен з яких виконує певні функції, що сприяють підтримці соціальної стабільності [17]. Тут увага наголошується на важливості таких процесів, як інтеграція, соціалізація та адаптація, які забезпечують відтворення соціального порядку. Ці категорії набувають особливої аналітичної ваги в контексті соціальної реклами, оскільки вона виступає каналом, через який соціальні інститути репрезентують і транслиують домінантні цінності та норми. По-перше, інтеграція передбачає формування згуртованості в суспільстві через спільні символічні коди, переконання й уявлення про «правильну» поведінку [17].

Соціальна реклама, як, наприклад, кампанії з популяризації взаємодопомоги, гендерної рівності чи протидії домашньому насильству, створює моральну спільність, формує єдиний «ціннісний простір» для гетерогенних груп [9]. У якості ілюстрації інтеграційної функції можна навести приклад кампанії «Разом ми сила», що з'явилася в медіапросторі України у 2022 році. У ній використовувались образи різних професій (військових, медиків, учителів, волонтерів), які попри різні ролі демонстрували єдине та спільне повідомлення, а саме важливість згуртованості та взаємопідтримки. У цьому контексті соціальна реклама виступала символічним інструментом, що об'єднує гетерогенне суспільство навколо базових цінностей солідарності, колективної відповідальності та гідності, тобто саме через створення спільного ціннісного поля [9].

По-друге, соціалізація як механізм інституційної передачі норм і практик наступним поколінням [15] втілюється в освітніх кампаніях, спрямованих на формування поведінки в молодіжному середовищі, наприклад, екологічна свідомість, медіаграмотність чи цифрова етика. Такі рекламні ініціативи мають латентний ефект: вони не лише інформують, але й закріплюють культурно очікувану поведінку [19]. Ілюстрацією реалізації цієї функції може стати кампанія «Ти як?», ініційована Міністерством охорони здоров'я України за підтримки ЮНІСЕФ та спрямована на формування культури турботи про ментальне здоров'я серед молоді та ширшого населення. Її повідомлення стали каналом передачі нових соціальних норм на кшталт «говорити про емоції – це нормально», «звертатися по допомогу – це прояв сили, а не слабкості» тощо. У межах структурного функціоналізму це можна тлумачити як механізм, що сприяє оновленню нормативних установок, адаптованих до посттравматичного суспільного стану [15], [19].

По-третє, адаптація як здатність соціальної системи пристосовуватись до зовнішніх змін [17] у випадку соціальної реклами проявляється в гнучкості та адаптивності її тематичного фокусу: зокрема, зростання кількості кампаній про психологічне здоров'я, підтримку ЗСУ, волонтерство чи протимінну безпеку свідчить про реакцію інституційної комунікації на зміну соціального контексту, спричиненого війною. Ілюстрацією адаптаційної функції є кампанія «Мінна небезпека – це реальність», реалізована ДСНС та ЮНІСЕФ у 2023 році. Кампанія реагує на новий контекст масового замінування територій і спрямована на зміну поведінки громадян через підвищення рівня обізнаності та формування чітких моделей дій у разі виявлення вибухонебезпечних предметів. Тут соціальна реклама виконує роль «швидкого» інституційного механізму адаптації, що мобілізує суспільство до відповідальної поведінки в нових, загрозливих умовах [17].

Таким чином, структурно-функціональна перспектива дозволяє інтерпретувати соціальну рекламу не лише як форму публічної комунікації, але і як соціальний інститут, що виконує низку ключових функцій у підтриманні суспільної стабільності. Цей підхід створює концептуальне підґрунтя для аналізу конкретних механізмів, за допомогою яких соціальна реклама бере участь у відтворенні соціального порядку.

Водночас структурно-функціональний підхід, попри свою евристичну цінність, має і суттєві обмеження, адже його акцент на стабільності та відтворенні соціального порядку часто залишає поза увагою конфлікти, розбіжності у значеннях та динаміку змін, які також супроводжують функціонування соціальної реклами. Соціальна реклама може не лише об'єднувати, але й викликати суперечливі реакції, поляризацію думок, або навіть стимулювати перегляд усталених норм. Тому доцільним є доповнення аналізу зверненням до методологічної перспективи символічного інтеракціонізму, у межах якої соціальна реальність розглядається як результат процесу взаємодії між індивідами, де значення об'єктів, подій і дій формується не наперед, а в ході інтерпретацій та комунікації [7].

Мова, жести, візуальні образи та емоційні інтонації мають символічний характер, що активно залучається та задіюється і в соціальній рекламі. Символи не є універсальними; вони набувають змісту залежно від контексту, досвіду аудиторії та культурного середовища [7]. Відтак соціальна реклама постає не просто як транслятор готових смислів, а як простір символічної взаємодії, де відбувається боротьба за значення, ідентичність і соціальні інтерпретації. Така оптика, як можна висунути концептуальну гіпотезу, дозволяє побачити, що соціальна реклама не тільки інформує, але й конструює смисли, впливаючи на уявлення людей про самих себе, інших і соціальні проблеми. Прикладом можуть бути кампанії проти домашнього насильства, у яких важливими є не лише заклики чи факти, але й (і саме!) образи: силует жінки з синцем, фраза «це не її провина», кольорова гама, інтонація тощо. Усе це стає символічними елементами, що апелюють до емоцій, досвіду та ідентичностей аудиторії, а тому така реклама здатна не просто підвищити обізнаність, але й запустити процеси колективного чи суспільного переосмислення, зміну поглядів, появу дискусій, деконструкцію стереотипів.

З погляду теорії символічного інтеракціонізму, соціальні проблеми не існують як об'єктивні феномени, зате вони стають «проблемами» лише тоді, коли суспільство починає їх інтерпретувати як важливі [6]. Саме соціальна реклама часто ініціює цей процес, задаючи рамки для суспільного обговорення: що ми вважаємо проблемою? кого ми вважаємо відповідальним? яка поведінка є прийнятною? У цьому сенсі соціальна реклама – це місце смислотворення, де між творцями, аудиторією та соціальним контекстом виникає взаємодія [11].

Таким чином, запропонована нами інтегративна аналітична рамка, побудована на основі поєднання структурного функціоналізму та символічного інтеракціонізму, дозволяє розглядати соціальну рекламу не лише як засіб публічної комунікації або інструмент інформаційного впливу, а як складне соціальне явище, що функціонує на перетині різних рівнів соціальної реальності – смислового, нормативного, інституційного та владного. У цій перспективі соціальна реклама постає як вузлова точка, де перехрещуються процеси смислотворення, соціальної інтеракції, нормотворення та інституційної регуляції. Саме тут соціальні проблеми набувають публічного статусу, а через вибір символів, наративів і адресатів відбувається конструювання соціальної значущості тих чи інших тем.

У такий спосіб реклама бере участь у формуванні колективних уявлень про ідентичність, належність, прийнятну поведінку та моральний порядок, які є водночас і результатом, і механізмом соціального впливу. Водночас через соціальну рекламу відтворюються або, навпаки, ставляться під сумнів існуючі соціальні структури, оскільки вона може як підтримувати панівні норми, так і стимулювати їхній перегляд. Це дозволяє інтерпретувати соціальну рекламу як соціальний інтерфейс між стабільністю й зміною, де зустрічаються інституційний вплив, індивідуальна інтерпретація та колективна дія.

Висновки. Аналіз соціальної реклами крізь призму соціологічних теорій дозволяє виявити її складну й багаторівневу природу. Вона постає не лише як інструмент публічної комунікації, але як соціальний інститут, що бере участь у трансляції норм, конструюванні значень, формуванні ідентичностей і відтворенні (або зміні) соціального порядку. Використання структурно-функціонального підходу дозволило виокремити ключові макросоціальні функції соціальної реклами – інтеграцію, соціалізацію та адаптацію. Ці функції виявляються особливо важливими в умовах суспільних трансформацій, зокрема повномасштабної війни, коли посилюється потреба в соціальній згуртованості, публічному рефлексуванні колективного досвіду та мобілізації спільних дій.

Водночас доповнення аналізу можливостями символічного інтеракціонізму дало змогу зосередитися на мікросоціальних вимірах – інтерпретації символів, комунікативних практиках, процесах надання значень. Ця перспектива виявила, що соціальна реклама не лише передає повідомлення, але й бере участь у боротьбі за смисли, задає рамки публічної видимості для певних проблем і цінностей. Вона не просто транслює соціальні норми, а активно формує нові моделі ідентичності, емоційного реагування та громадянської поведінки.

Проте обрана методологічна рамка має свої обмеження, адже структурно-функціональний підхід, попри свою аналітичну стабільність, ризикує редукувати динамічний характер соціальної реклами до стабілізаційної функції, недооцінюючи її конфліктогенний, критичний або трансформативний потенціал. Символічний інтеракціонізм, своєю чергою, дозволяє глибоко зануритись у процеси інтерпретації, але є менш ефективним для

пояснення системного, політичного чи економічного впливу реклами як індустрії. Крім того, жоден із підходів не дає повного уявлення про цифрову логіку функціонування реклами – алгоритмічну селекцію аудиторій, технологічну медіацію значень, роль платформ у поширенні контенту.

У зв'язку з цим перспективи подальшого дослідження полягають у застосуванні інституційного аналізу для розуміння, як регуляторні й комерційні умови впливають на зміст соціальної реклами, а також залученні постструктуралістської або критичної дискурсивної аналітики для виявлення механізмів влади, виключення та нормалізації в рекламному дискурсі. Це, на нашу думку, дозволить виявити роль соціальної реклами в нормативній, культурній та ідентифікаційній реконфігурації сучасного українського суспільства. У цьому сенсі соціальна реклама – не лише об'єкт дослідження, а й дзеркало й двигун соціальних змін.

Список використаної літератури:

1. Блажеєвська Ю. Соціальна реклама як засіб стабілізації в умовах кризи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*. 2017. № 10. с. 60-65.
2. Шальман Т. Соціальна реклама – важливий складник ринку реклами та PR. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. № 57. С. 256–260.
3. Andreasen A. *Social Marketing in the 21st Century*. Sage, 2006. 264 p.
4. Appel G., Grewal L., Hadi R. The future of social media in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 2020. № 48. Pp. 79–95.
5. Athey S., Grabarz K., Luca M., Wernerfelt N. Digital public health interventions at scale: The impact of social media advertising on beliefs and outcomes related to COVID vaccines. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2023. Vol. 120, No. 5. e2208110120. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.2208110120>
6. Best J. (1995). *Images of Issues: Typifying Contemporary Social Problems*. Routledge, 1995. 372 pp.
7. Blumer H. *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1969. 208 p.
8. Bourdieu P. *Language and symbolic power*. Harvard University Press, 1991. 292 p.
9. Couldry N., Hepp A. *The mediated construction of reality*. Polity Press, 2017. 286 p.
10. Habermas J. Political communication in media society: Does democracy still enjoy an epistemic dimension? The impact of normative theory on empirical research. *Communication Theory*, 2006. № 16 (4). Pp. 411–426.
11. Jamali M., Khan R. The impact of consumer interaction on social media on brand awareness and purchase intention! Case study of Samsung. *Journal of Marketing and Logistics*. 2018. # 1. 114–129.
12. Knoll J. Advertising in social media: a review of empirical evidence. *International Journal of Advertising*. 2015. # 35(2). Pp. 266–300; 13. Kotler P., Lee N. *Social Marketing: Influencing Behaviors for Good*. Sage, 2008. 444 p.
14. Loseke D. *Thinking About Social Problems: An Introduction to Constructionist Perspectives*. Routledge, 2017. 236 p.
15. Merton R. K. *Social Theory and Social Structure*. Free Press, 1968. 702 p.
16. Osaula V. Social advertising as a means of forming the patriotism of the youth of Ukraine: an empirical study. *Library science. Record Studies. Informology*. 2022. № 1. Pp. 72–79.
17. Parsons T. *The Social System*. Routledge, 1991. 636 p.
18. Shkoda T., Savych O. Transformation of marketing in wartime and postwar. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022, № 8(5). Pp. 209-216.
19. Slater M. Integrating application of media effects, persuasion, and behavior change theories to communication campaigns: A stages-of-change framework. *Health Communication*. 1999. № 11(4). Pp. 335–354.
20. Statista. Ukraine: Direct messaging advertising market size. Statista. 2024. <https://www.statista.com/outlook/amo/advertising/direct-messaging-advertising/ukraine>
21. UN Women. Ukraine National Report on Beijing Declaration implementation. 2024. <https://euneighbourseast.eu/news/publications/ukraines-national-report-on-the-implementation-of-the-beijing-declaration-and-platform-for-action-1995-in-2020-2024/>
22. Wakefield M.A., Loken B., Hornik R.C. Use of mass media campaigns to change health behaviour. *The Lancet*. 2010. No 376(9748). Pp. 1261–1271.

Отримано 22.01.2025

Прийнято до друку 27.02.2025

SOCIAL ADVERTISING INDUSTRY IN CONTEMPORARY UKRAINE: A SOCIOLOGICAL INTERPRETATION ATTEMPT

Tertyshnyk Oleksii – PhD student of the Department of Political Sociology, School of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv 61022, Ukraine, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9497-1357>, e-mail: oleksii.tertyshnyk@karazin.ua

The article offers a sociological interpretation of social advertising as a multifunctional phenomenon that combines elements of public communication, social control, meaning-making, and civic mobilization. The relevance of the study is determined by the growing role of social advertising in the context of the full-scale war in Ukraine, where it transcends purely informational or moral communication and becomes a tool of cultural resistance, solidarity support, and the formation of new models of civic identity. The author examines how social advertising in a (post)war society performs not

only educational but also normative and integrative functions, acting as a crucial element in the construction of social order. Methodologically, the article is based on the combination of two paradigms: structural functionalism and symbolic interactionism. Within the first, social advertising is interpreted as an institution that fulfils macro-functions of integration, socialization, and adaptation, reinforces values and norms, and ensures the reproduction of social order. Within the second, advertising is analyzed as a field of symbolic interaction, where an ongoing struggle over meaning, representation and normativity takes place. Drawing on examples of real Ukrainian social campaigns (e.g., *Together We Are Strong*, *How Are You?*, *Mine Danger Is a Reality*), the article demonstrates how social advertising constructs meanings, normalizes practices, and publicly articulates social problems. In the concluding section, the author reflects on the limitations of the chosen methodology: structural functionalism is assessed as potentially reducing the dynamic nature of advertising to functional stability, while symbolic interactionism may overlook broader institutional and political-economic contexts. Thus, social advertising emerges not only as a communication tool but also as a driver of social change and an indicator of societal transformations.

Keywords: social advertising, sociological interpretation, structural-functional approach, symbolic interactionism, identity, social norms, war, communication, digitalization.

References:

1. Blazheievskaya, Y. (2017). 'Social advertising as a means of stabilization in crisis conditions'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Social Communications*, 10, 60–65/
2. Shalman, T. (2014). 'Social advertising as an important component of the advertising and PR market'. *Scientific Notes of the Institute of Journalism*, 57, 256–260.
3. Andreasen, A. (2006). *Social Marketing in the 21st Century*. Sage.
4. Appel, G., Grewal, L., Hadi, R. (2020). 'The future of social media in marketing'. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48, 79–95.
5. Athey, S., Grabarz, K., Luca, M., & Wernerfelt, N. (2023). 'Digital public health interventions at scale: The impact of social media advertising on beliefs and outcomes related to COVID vaccines'. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 120(5). <https://doi.org/10.1073/pnas.2208110120>
6. Best, J. (1995). *Images of Issues: Typifying Contemporary Social Problems*. Routledge;
7. Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
8. Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.
9. Couldry, N., & Hepp, A. (2017). *The mediated construction of reality*. Polity Press.
10. Habermas, J. (2006). 'Political communication in media society: Does democracy still enjoy an epistemic dimension? The impact of normative theory on empirical research'. *Communication Theory*, 16(4), 411–426.
11. Jamali, M., & Khan, R. (2018). 'The impact of consumer interaction on social media on brand awareness and purchase intention! Case study of Samsung'. *Journal of Marketing and Logistics*, 1, 114–129.
12. Knoll, J. (2015). 'Advertising in social media: a review of empirical evidence'. *International Journal of Advertising*, 35(2), 266–300.
13. Kotler, P., & Lee, N. (2008). *Social Marketing: Influencing Behaviors for Good*. Sage.
14. Loseke, D. (2017). *Thinking About Social Problems: An Introduction to Constructionist Perspectives*. Routledge.
15. Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. Free Press.
16. Osaula, V. (2022). 'Social advertising as a means of forming the patriotism of the youth of Ukraine: an empirical study'. *Library science. Record Studies. Informology*, 1, 72–79.
17. Parsons, T. (1991). *The Social System*. Routledge.
18. Shkoda, T., & Savych, O. (2022). 'Transformation of marketing in wartime and postwar'. *Baltic Journal of Economic Studies*, 8(5), 209–216.
19. Slater, M. (1999). 'Integrating application of media effects, persuasion, and behavior change theories to communication campaigns: A stages-of-change framework'. *Health Communication*, 11(4), 335–354.
20. Statista. (2024). 'Ukraine: Direct messaging advertising market size'. Statista. <https://www.statista.com/outlook/amo/advertising/direct-messaging-advertising/ukraine>
21. UN Women. (2024). 'Ukraine National Report on Beijing Declaration implementation' *United Nations*. <https://euneighbourseast.eu/news/publications/ukraines-national-report-on-the-implementation-of-the-beijing-declaration-and-platform-for-action-1995-in-2020-2024/>
22. Wakefield, M. A., Loken, B., & Hornik, R. C. (2010). 'Use of mass media campaigns to change health behaviour'. *The Lancet*, 376(9748), 1261–1271.

Received 22.01.2025

Accepted 27.02.2025

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

1. Шифр (бібліографічні показники) УДК.
2. Назва статті (великими літерами).
3. Прізвище, ім'я, по батькові автора.
4. Назва статті, прізвище автора, наукове звання, посада, місце роботи автора (поштова адреса закладу, де працює автор та поштовий індекс) українською та англійською мовами.
5. ORCID автора.
6. Електронна адресу автора.
7. Анотації до статті українською та англійською мовою (**1800 знаків**).
8. Ключові слова до статті (українською та англійською мовами).
9. Текст статті.

При наборі тексту треба дотримуватися наступних вимог:

1. Рисунки та діаграми повинні бути зроблені у додатку до *Microsoft Word - Microsoft Graph*. Будь ласка, використовуйте для графіків та діаграм кольори від чорно до білого (можна додавати «штриховку» та «узори»).
2. Шрифт – *Times New Roman*, розмір – 12, інтервал – 1,5
3. Поля – 2 см

Список використаної літератури оформлюється відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016. 16 с. http://akademperiodyka.org.ua/sites/default/files/References_settings_0.pdf

- Список літератури має складатися не менше, ніж з **20 наукових джерел**, 50% з яких мають бути надруковані **за останні 5 років**, у тому числі у виданнях SCOPUS, WEB of SCIENCE;

- Якщо видання, на яке посилається автор, має DOI, то він має бути вказаний наприкінці посилання на джерело (наприклад):

Gao G., Sai L. Towards a 'Virtual' World: Social Isolation and Struggles During the COVID-19 Pandemic as Single Women Living Alone. *Gender, Work and Organization*. №27(5), pp. 754-762. DOI: <https://doi.org/10.1111/gwao.12468> (дата звернення: 10.04.2021)

References – список літератури, перекладений англійською мовою та оформлений згідно з міжнародним бібліографічним стандартом *HARVARD style*

<https://www.librarydevelopment.group.shef.ac.uk/referencing/harvard.html>

У кінці перекладеного джерела додаємо [in Russian], [in Ukrainian] без крапки до чи після квадратної дужки.

Статті приймаються електронною поштою socioedition@karazin.ua.

Обсяг статті 20000-30000 знаків.

Редакція зберігає за собою право скорочувати статті й правити мову статті (без викривлень позиції автора).

Статті, що подаються на розгляд, обов'язково мають містити такі структурні елементи:

1. **Постановка проблеми** (в загальному вигляді) та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
2. **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.
3. **Формулювання мети статті**.
4. **Виклад основного матеріалу** статті з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
5. **Висновки і перспективи** подальших розвідок в обраному напрямі.

Ці елементи мають позначатися у тексті статті на початку відповідної частини тексту.

Статті підлягають двосторонньому сліпому рецензуванню (рецензент не знає ім'я автора, автор не знає ім'я рецензента), яке здійснюють члени редколегії – фахівці відповідної галузі.

Процес рецензування може тривати від 4 до 8 тижнів.

Автори статей несуть відповідальність за достовірність наведених у статті даних, результатів дослідження та обґрунтованість зроблених висновків, а також за порушення авторських прав при використанні зовнішніх матеріалів. Подаючи статтю до редакції, автори тим самим засвідчують, що під час проведення дослідження і підготовки статті вони дотримувались етичних вимог, зокрема Кодексу етики Міжнародної соціологічної асоціації (ISA) (http://www.isa-sociology.org/about/isa_code_of_ethics.htm), Кодексу професійної етики соціолога (CAU) (<http://sau.in.ua/app/uploads/2019/07/Kodeks-socziologa.docx>), а матеріали, які вони подають, є оригінальними і раніше не публікувались.

З усіх питань звертатися до Сокурянської Людмили Георгіївни sokuryanska@karazin.ua, Остроухової Анни Сергіївни socioedition@karazin.ua

**СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА**

**Адреса: Харків, 61022, майдан Свободи, 6
E-mail: socio@karazin.ua**

Соціологічний факультет заснований у 1990 році. Він став першим серед подібних факультетів в університетах України. Науковою, методичною та кадровою базою розвитку соціологічної освіти в університеті стала створена ще в 1963 році лабораторія соціологічних досліджень – один з перших в Україні та СРСР наукових соціологічних підрозділів. Підготовку фахівців у галузі соціології було започатковано в 1980 році, коли було створено кафедру соціології, що почала здійснювати спеціалізацію з соціології на економічному факультеті.

Фундатором розвитку соціології в Харківському університеті, засновником визнаної серед науковців Харківської соціологічної школи по праву вважається доктор філософських наук, професор, академік Міжнародної академії наук вищої школи Олена Олександрівна Якуба (1929-2002).

У складі факультету 6 кафедр: соціології, прикладної соціології та соціальних комунікацій, соціології управління та соціальної роботи, методів соціологічних досліджень, політичної соціології, медіакомунікацій. Факультет має сучасні комп'ютерні класи, мультимедійні аудиторії та ресурсний центр.

На факультеті навчається близько 700 студентів за спеціальностями «Соціологія» (освітні програми бакалавріату – «Соціально-політичні та маркетингові дослідження», «Соціологія комунікацій, реклами та зв'язків з громадськістю»; магістратури – «Соціальні технології», «Соціальний менеджмент»), «Соціальна робота», «Політологія», «Журналістика» (освітні програми бакалавріату – «Медіакомунікації та зв'язки з громадськістю»; магістратури – «Медіакомунікації», «Стратегічні комунікації та нові медіа»). Факультет має денне та заочне (дистанційне) відділення.

Соціологічний факультет здійснює навчання за освітньо-науковою програмою підготовки докторів філософії за спеціальністю 054 «Соціологія». На факультеті працює Спеціалізована вчена рада із захисту докторських дисертацій з соціології.

Студентам факультету пропонуються десятки різноманітних навчальних курсів, серед яких «Історія класичної соціології», «Методологія та організація соціологічних досліджень», «Соціологія молоді», «Соціологія економіки», «Соціологія міста», «Соціологія культури», «Соціологічні основи маркетингу», «Конфліктологія», «Етносоціологія», «Зв'язки з громадськістю», «Спічрайтинг», «Гендерні дослідження», «Соціологія реклами», «Соціологія масових комунікацій», «Електоральна соціологія», «Політичні еліти та лідерство», «Політична регіоналістика», «Медіатеорія», «Інтернет-комунікації та веб-дизайн», «Кіберкультура», «Медіамистецтво», «Медіаменеджмент» та багато інших.

Одним із найважливіших принципів діяльності факультету є органічне поєднання освітнього процесу та науково-дослідницької діяльності. Головним напрямком наукової діяльності факультету є дослідження процесів трансформації українського суспільства, в рамках якого вивчаються найбільш актуальні проблеми сучасності, в тому числі зміни стратифікаційної системи, соціально-політичної та економічної поведінки, соціальні регулятори трудових відносин, система соціального захисту населення України, якості життя, проблеми молоді та освіти тощо.

Випускники факультету працюють в органах державного управління та місцевого самоврядування, університетах, дослідницьких та аналітичних експертних центрах, фірмах з вивчення громадської думки, консалтингових, рекламних, туристичних, маркетингових та рекрутингових агенціях, медіабізнесі, прес-службах, засобах масової інформації, соціальних службах по роботі з різними соціальними групами та верствами населення, благодійних установах та громадських організаціях тощо.

Соціологічний факультет виступає організатором міжнародних наукових конференцій «Харківські соціологічні читання» (з 1994 р.), «Якубинська наукова сесія» (з 2004 р.), «Соціологія у (пост)сучасності» (з 2003 р.), а також Школи молодого соціолога (з 1997 р.). Вони стали популярними та здобули авторитет не тільки серед вітчизняних фахівців, але й серед соціологів ближнього та дальнього зарубіжжя.

Наукове видання

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія
**«Соціологічні дослідження
сучасного суспільства:
методологія, теорія, методи»**

Випуск 54

Збірник наукових праць

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання Остроухова Г. С

Підписано до друку 30.06.2025 Формат 60X84 / 1/8
Папір офсетний. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 7,8. Обл.-вид. арк. 6,24.
Наклад 100 пр.

61022, Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Видавництво.

Надруковано: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
61022, Харків, майдан Свободи, 4

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09